ACADEMIA ROMÂNĂ FILIALA TIMIŞOARA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE
„TITU MAIONESCU”

IOAN HAȚEGAN

PRIN TIMIŞOARA DE ODINIOARĂ
I

EDITURA BANATUL TIMIŞOARA

Consilier editorial: Ioan Haţegan

BIBLIOTHECA BANATICA

Seria: HISTORIA
Numerus: IV
Curator: Ioan Haţegan

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
HAŢEGAN IOAN
Prin Timişoara de odinioară. I. De la începuturi până la 1716 / Ioan Haţegan. - Timişoara : Editura Banatul, 2006
vol. I
240 p. il., hărţi

94(498.5)"1/18"

ISBN: 973-97121-8-5

ISBN: 973-97121-8-5

Coperta: NOI GRAPHICS email: moigraphics@goodnet.ro
Tehnoredactare computerizată: Rodica Nicolae
Tipar executat la: ARTPRESS TIMIŞOARA

ACADEMIA ROMÂNĂ FILIALA TIMIŞOARA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE
„TITU MAIONESCU”

IOAN HAȚEGAN

PRIN TIMIŞOARA DE ODINIOARĂ

I. De la începuturi până la 1716

Editura BANATUL
TIMIŞOARA
2006

CUPRINS

Cuvânt înainte

Rod al multor ani de trudă prin biblioteci şi arhive, publice şi private, din ţară şi din străinătate, Prin Timişoara de odinioară, este o frescă a unei Timişoare care nu mai există azi. Cum, însă, oamenii ce au trăit aici în alte vremuri au lăsat urme, răspândite în timp şi spaţiu, adunarea şi publicarea lor este o îndatorire plăcută istoricului. Sperăm să fie cu atât mai plăcută cititorilor.

Paginile de faţă sunt, în acelaşi timp, închinate tuturor locuitorilor, de mai demult, de ieri dar şi celor de azi şi de mâine, care pot avea câteva elemente ce le reînvie istoria de demult a localităţii. Cum aceşti timişoreni sunt răspândiţi pe toate continentele lumii, la mii de kilometri distanţă, dar păstrează mereu în suflet Timişoara lor, pot considera că acesta este un omagiu închinat dragostei lor nestinse pentru oraşul inimii lor.

Cu drag, tuturor,
Dr. Ioan Haţegan

Timişoara,
ianuarie 2006

Nota editorului

Cele 169 titluri din cuprinsul cărții au fost publicate într-un serial din cotidianul timişorean „Prima oră” în cursul anului 2000. Acesta a început fără a şti dacă va avea sau nu succes de public. De aceea autorul a încercat să prezinte doar cele mai semnificative momente din istoria Timişoarei. Aşa se explică de ce capitolul II este mai redus față de cele următoare. Pe măsură ce cititorii aşteptau, cu sufletul la gură, apariția noilor episoade, redacția îi solicita autorului noi şi noi pagini. Autorul a considerat că perioadele vechi din trecutul Timişoarei se pot opri la anul 1716, anul cuceririi cetății şi oraşului de către trupele imperiale habsburgice, conduse de către prințul Eugeniu de Savoya.

Timp de mai mulți ani dorința cititorilor (dar şi a autorului) de a vedea adunate toate episoadele între paginile unei cărți, a fost împiedicată de lipsa fondurilor şi a sponsorilor pentru o asemenea întreprindere.

Editura Banatul, a Societății Culturale Banatul, consideră că a sosit momentul să ofere timişorenilor şi bănățenilor o lucrare de largă respirație despre trecutul oraşului. A dorit să ofere şi ilustrații — parțial diferite de cele apărute în ziar — care să completeze şi să personalizeze o lume despre care se cunosc prea puține lucruri.

Pentru acei cititori care doresc să aprofundeze perioada Timişoarei otomane (1552–1716) Editura Banatul le recomandă volumul aceluiaşi autor *Vilayetul de Timişoara*, Timişoara, 2005 apărut ca volumul II, partea a 2-a, a **Cronologiei Banatului** şi volumul II, partea 1 (*Banatul de la Glad la cucerirea otomană 934–1552*) care va apărea în cursul anului 2006. În ambele lucrări Timişoara este foarte bine reprezentată.

Autorul şi editura doresc să continue acest prim volum din Timişoara de odinioară, cu un altul care se va intitula *Timişoara — mica Vienă* care va cuprinde aspecte semnificative (unele vizibile şi azi, altele dispărute între timp) din veacurile XVIII şi XIX.

I.

TIMIŞOARA — CETATE ŞI ORAŞ EUROPEAN

Vârstele oraşului

Vă invit să facem, împreună, o călătorie printr-o Timişoară care nu mai există. Rostul ei ar fi aducerea sau readucerea aminte a veacurilor care au trecut peste urbe. Şi pentru că fiecare dintre ele a însemnat ceva pentru destinul său iar locuitorii acestei întretăieri de milenii nu au mai apucat să citească vechile scrieri, îngălbenite de vreme, care ne vorbesc despre falnica cetate şi urbe Timişoara, îndrăznesc să vă propun o asemenea călătorie şi lectură. Sper să fie, şi pentru dumneavoastră, la fel de fascinantă cum este pentru mine.

Cele mai vechi urme de viaţă omenească pe teritoriul actual al municipiului Timişoara datează de acum circa şapte mii de ani, din perioada neolitică. Acel magnific complex de vase de cult, descoperit la Pădurea Verde şi aflat la Muzeul Banatului, marchează prima dovadă certă a locuirii vetrei. Diverse culturi arheologice s-au perindat, apoi, în succesiune sau alternanţă, pe această vatră. Să amintim bogatele mărturii din epoca bronzului, pe cele ale civilizaţiei dacice (din care unele chiar în Piaţa Unirii şi Parcul Botanic de azi), urme certe şi altele presupuse (un castru), dar neconfirmate — deocamdată — arheologic, ale unei aşezări rurale romane (ce dispute acerbe s-au creat în ultimul veac asupra lor!), apoi urme ale perioadei migraţiilor, cu aşezări ale localnicilor şi ale migratorilor. Şi, cândva, într-o perioadă uitată de timp, apare, aici, o fortificaţie ce va schimba destinul locului. Această fortificaţie va fi cetatea de pe râul Timiş, Timişoara de astăzi.

Se cuvine să spulberăm o nedumerire, şi anume a râului ce curgea şi curge şi azi prin oraş. Acesta s-a numit Timişul Mic, Timişel — spre a-l deosebi de Timişul Mare — Timişul de azi. Acum vreo trei sute de ani, numele se schimbă în Bega. Şi astfel se explică de ce a fost şi este corectă denumirea oraşului: Timişoara, cetatea şi oraşul de pe râul Timişul Mic, Timişel.

Având aceste jaloane istorice, este cazul să răsfoim câteva dintre paginile zbuciumate ale trecutului Timişoarei.

Valul roman

Din timpuri rămase necunoscute, Banatul este străbătut, de la nord la sud, de trei valuri uriaşe romane. Prin definiţia general acceptată, ele se numesc valuri de pământ. Şi aceasta pentru că, dintre toţi cei ce au trecut pe aici, romanii păreau a fi singurii care aveau posibilitatea şi abilitatea sa le ridice. Dintre cele trei valuri, cel mijlociu trece şi prin Timişoara. El apare pe hărţile veacurilor al XVIII-lea şi al XIX-lea, dar în situaţii destul de neclare. Un inginer topograf austriac, Heinrich Kematmüller, scrie o carte despre valul şi castrul roman, ce încă stârneşte comentarii. Naturalistul Alexandru Borza face, în anul 1940, o cercetare a izvoarelor şi a terenului şi reuşeşte să fixeze pe o schiţă (foto 1) traseul exact al acestuia şi să ofere o descriere.

Valul este cel mai vizibil în satul Cerneteaz, pe care-l străbate prin mijloc şi are 10 metri lăţime şi circa 1,8 metri înălţime. Spre est are un şanţ adânc iar spre vest — un al doilea val, mai scund, şi un şanţ. De aici, valul merge spre Dumbrăviţa, pe care o atinge pe ultima stradă din S-V (pe locul hodăilor de odinioară), coboară spre sud, prin zona Agronomiei, peste câmpul experimental, şi ajunge în zona Căii Torontalului, pe locul unde se afla Fântâna Paşei („Paschabrunnen", apoi „Residenzgarten"). De aici i se pierde urma până în spatele Gării de Nord, unde, lângă stadionul „Chinezu" (C.F.R.), se mai observă o înălţime de circa 20–60 cm a valului şi o adâncime de 20–50 cm a şanţului. Cum zona fostului combinat Solventul, înainte plină de cărămidării, a fost excavată pentru multe scopuri, urmele sale sunt (în 1940) abia sesizabile şi azi sunt dispărute. Valul poate fi revăzut într-un triunghi delimitat de calea ferată Timişoara Nord–Timişoara Sud, înainte de intersecţia cu podul din Calea Şagului şi depoul de troleibuze. Taie şoseaua E70 prin dreptul benzinăriei „Shell", se îndreaptă spre linia ferată, pe care o taie undeva în zona C.E.T.-ului, şi apoi o ia la sud, spre Şag şi Pădureni. Intensa activitate constructivă şi agricolă a ultimelor trei secole a contribuit la distrugerea cvasi-integrală a uneia dintre cele mai vechi urme de activitate umană.

Întrebări şi ipoteze

De mai bine de un veac, o discuție aprinsă tulbură lumea specialiştilor: de când datează Timişoara? Şi, în special, de când datează fortificațiile sale? Geograful antichității, Claudius Ptolemeu (secolul II d.Ch.), menționează o localitate Tibiskon, Tabula Peutingeriană (secolele I-IV. d.Ch.) — un Tiviscos, geograful anonim din Ravenna — un Tibiscum (secolul VII d.Ch.) alături de o altă localitate omonimă, pe teritoriul Banatului. Geografi şi istorici serioşi ai Europei şi României consideră că prima dintre cele două este sau poate fi Timişoara. Alții susțin, cu aceeaşi ardoare, că nu este vorba despre Timişoara. Vă las pe dumneavoastră să apreciați care-i adevărul, conform dictonului „De unde nu iese fum nu este foc”. Discuția se va mai purta până când arheologii vor descoperi (la 3–5 metri adâncime), pe teritoriul cartierului Cetate urmele respective sau inexistența lor.

Oricum ar fi fost, existența unor grinduri neinundabile a facilitat de mult locuirea umană. Sigur au fost aici aşezări rurale tracice, dacice şi, probabil, romane şi postromane. Un arhitect italian din secolul al XV-lea, Paolo Santini de Duccio, construieşte aici fortificații şi susține că le-a făcut pe urmele fortificațiilor „avare”, deci anterioare mileniului II. Geograful arab Idrisi notează, în 1154, la sud de Tisa, oraşul TNS (citit Tanisu, Tensinova etc.), identificat şi el de unii cercetători ca fiind Timişoara. În anul 1005 împăratul bizantin vorbeşte despre râul Timiş, iar la 1019 apare o reşedință episcopală Dibiskon, aşezată fie la Jupa, fie la Timişoara. Iată, aşadar, că şirul întrebărilor este lung şi rămâne fără răspuns.

Doi arhitecți, Mihai Opriş (foto 2) şi Paul Niedermaier (foto 3) oferă, poate, cele mai veridice elemente în identificarea terenului locuit al Timişoarei în secolele IX-XI. Partea sudică este locul castelului Huniazilor, partea notată cu C în foto 2 şi cu un pătrat în foto 3 reprezintă conturul cetății de pământ iar partea nordică — cea mai mare — reprezintă conturul satului de odinioară, azi parte a cartierului Cetate.

„Castrum de Tymes” — Cetatea Timiş–Timişoara

Un document din anul 1177 aminteşte despre existenţa comitatului Timiş. Cum toate comitatele medievale bănăţene şi-au luat numele de la cetăţile omonime (Cenad, Arad, Caraş, Cuvin, Torontal), aşa şi comitatul Timişului şi-a luat numele de la cetatea Timiş, Deci aceasta exista. Sub acest nume (cetatea Timiş) va fi amintită Timişoara în tot decursul secolelor al XII-lea şi al XIII-lea. Un important sediu administrativ, o cetate de pământ cu mare importanţă strategică şi o aşezare de tip rural: aceasta era Timişoara acelor vremuri. Cetatea avea o formă aproximativ dreptunghiulară, de 170 x 110 metri, şi era cuprinsă aproximativ în perimetrul străzilor de azi Alba Iulia – Telbiz – Piaţa Huniade şi str. Bolyai, cu prelungirea spre str. Alba Iulia (peste clădirea diviziei de acum). În partea vestică, ea era străbătută de drumul comercial nord-sud ce intra prin zona clădirii diviziei şi ieşea prin Modex spre a străbate un braţ de apă. Pe o axă est-vest apare o altă stradă, şi pe ea, spre est, era şi biserica cetăţii. Străzile şi centrul cetăţii amintesc de oraşele vechi romane. Parcelele sunt mici, patrulatere şi indică o locuire densă, în legătură cu funcţiile administrative şi comerciale. Satul, aşezat în perimetrul aproximativ al Pieţei Libertăţii – str. Eugeniu de Savoya – zona Hotel Continental – Piaţa Sf. Gheorghe, are parcele mari, de forme neordonate. Aici locuiau familii de ţărani, în special. Se observă o biserică , în zona de azi a Pieţei Sf. Gheorghe – vechea biserică a aşezării. Este probabil ca ea să fie biserica Sf. Gheorghe, atestată documentar în 1323.

În privinţa evenimentelor legate de cetatea Timiş, iată câteva: în 1212, regele donează un pământ aparţinând cetăţii, unui nobil; în 1241 este cucerită de către tătari; în 1266, un alt rege donează un alt sat al cetăţii altui apropiat al său (aflăm, însă, că cetatea Timiş era foarte bogată, cu pământuri întinse şi mulţi ţărani); în anul 1278, regele Ladislau IV „Cumanul” vine aici şi organizează armata care se va îndrepta împotriva voievodului român Litovoi. Peste zece ani — o altă donaţie regală, emisă în Timişoara. Secolul al XIII-lea este unul al certitudinilor şi promisiunilor de viitor.

Castelul angevin din Timişoara

Urcarea pe tronul regatului feudal maghiar a lui Carol Robert de Anjou avea să schimbe radical situația Timişoarei. Datorită condițiilor strategice excepționale de aici, regele vizitează locul în anul 1307 şi decide să-şi construiască reşedința regală. Tradiția spune că însuşi regele — priceput şi în arhitectură — trasează planurile castelului şi ale zidurilor fortificației. Aduce, în acelaşi an, meşterii arhitecți italieni care ridică noile construcții. Datorită terenului moale şi înconjurat de brațe de apă, meşterii aplică aici sistemul venețian de construcție: în solul moale sunt înfipți în pământ piloni de stejar legați şi spațiul dintre ei este umplut cu piatră sfărâmată şi bătătorită până la obținerea unei platforme drepte pe care se ridică zidurile din piatră. Piatra a fost adusă din Cula Vârşețului, lemnul din pădurile din jur şi nisipul din apele Timişurilor. Amplasamentul castelului a fost stabilit la sud de vechea cetate, pe un grind neinundabil. Forma sa era pătrată, în jurul unei curți aşişderea, cu turn rotund la un colț. De jur împrejur, zidurile de apărare urmează conturul grindului inițial. Între castel şi cetate se construieşte un pod (mai sigur, reconstruit), cel care făcea legătura cu drumul comercial nord-sud. În partea nordică a castelului se ridică un donjon ce va controla accesul în incintă, dar şi accesul spre Cetate. Este, probabil, strămoşul acelui vestit turn al Porții apei de mai târziu. Interiorul era — sigur — bogat, împodobit cu fresce, stucaturi, mobilier — toate de influență italiană. Căci, din anul 1315, regele Carol Robert îşi stabileşte în el reşedința. Şi vin aici nobilii din tot regatul, înalte fețe bisericeşti din lumea catolică (episcopi, cardinali dar şi călugări), comercianți din toată Italia şi soli ai împăraților şi regilor. Timp de opt ani, castelul din Timişoara este un loc extrem de vizitat. Au loc aici, petreceri fastuoase, demne de rangul unui rege originar din Italia. Se țes, aici, planuri politice şi militare. Ecourile se răspândesc în toată Europa creştină. Un singur efect: Timişoara este singurul oraş al României ce figurează pe hărțile italiene ale secolului al XIV-lea.

Ce ziceți?

Cetatea angevină

În acelaşi an 1307, Carol Robert de Anjou ia hotărârea de a fortifica, cu ziduri de piatră, şi cetatea de pământ existentă la Timişoara. Arhitecţii săi italieni ridică, între anii 1307–1315, pe vechiul amplasament (citat mai înainte) zidurile de piatră (de Vârşeţ, susţinem noi). În prealabil, pilonii de stejar, sumar prelucraţi, groşi şi lungi de 3 metri, sunt înfipţi adânc în pământ, legaţi în cruce cu tot felul de legături iar spaţiul dintre ei, umplut cu cărămidă spartă şi nivelată. O discuţie amicală, prelungită, între un director de muzeu (Marius Moga) şi un pictor (F. Ferch), a dus la rezultate neaşteptate: observaţi în acest tablou rigoarea istoricului, dar şi talentul pictorului de a reînvia o realitate dispărută. Vederea este dinspre vest. Se observă castelul, cu turn şi ziduri, turnul, suprafaţa cetăţii cu bastioane rotunde la colţurile sudice dar şi biserica din cetate, de data aceasta sigur biserica Sfântul Gheorghe.

Dintr-un studiu al arhitectului Mihai Opriş observăm şi conturul oraşului (vechiul sat) cu drumul comercial ce intra dinspre Mehala de azi, cu străzile neregulate ce respectă ordonarea fostei aşezări. Mai vedem, la sud de castel, un alt grind unde se ridică unele construcţii ce deservesc castelul: este viitorul cartier Palanca Mică. Iar în partea de est — între braţe mari de apă (aproximativ în zona de azi a Hotelului Continental — podul Decebal şi Bd. C. D. Loga), conturul celui mai mare cartier al Timişoarei medievale: Palanca Mare. În timp, acesta se va extinde şi la nord de oraş, până spre Clinicile Noi.

În cetate sunt adăpostiţi oştenii garnizoanei, alţi dregători şi oaspeţi. Aici s-au construit clădiri mari, solide şi încăpătoare — aşa-numitele palate — ce dădeau un aspect plăcut zonei. Oraşul din afara zidurilor beneficiază, şi el, de graţia regală. Primeşte dreptul de a-şi alege judele şi parohul. Este scutit de vamă şi are o autonomie juridică. Meşteşugurile şi comerţul sunt principalele ocupaţii. Timişoara devine şi un oraş important al întregii zone.

Un sigiliu necunoscut al Timişoarei angevine

Acum un sfert de veac apărea, în revista arhivelor maghiare, un studiu asupra celor mai vechi steme şi sigilii ale oraşului Timişoara; acesta era însoţit de fotografii şi de o reconstituire. Nu am întâlnit nici un element, în istoriografia românească, să reia această informaţie. Aşa încât atât publicul cât şi specialiştii vor vedea cea mai veche imagine a unei steme — şi singura din evul mediu — timişorene.

Cum s-a ajuns aici? Simplu. Pe 8 martie 1582, Ştefan Hertzeg, judele principal al oraşului Timişoara, îi scrie papei Grigore al XIII-lea, în numele comunităţii catolice maghiare. Şi în calitatea sa de jude, sigilează scrisoarea cu sigiliul original al oraşului. O privire atentă asupra urmei lăsate de sigiliu în ceară arată că acesta era destul de uzat, semn al vechimii sale. Diametrul sigiliului este de 36 mm. Scrisoarea a stat îngropată în arhivele secrete ale Vaticanului (cota A.A. Arm. I-XVIII. 1851 Lettera — poate ajungeţi dumneavoastră, stimaţi cititori, mai repede acolo şi puteţi obţine o copie!) şi a fost descoperită în anul 1841 şi comunicată lui J. N. Preyer, care o include în monografia sa. Nu, însă, şi sigiliul. Abia în 1975, Vajai Szabolcs publică studiul amintit la început. Apelează şi la o desenatoare pricepută, care reconstituie desenul de pe sigiliu şi-l transpune în câmpul unei steme. Avem, astfel, prilejul să-l vedem de aproape.

Consideraţiile autorului studiului converg spre concluzia că acest sigiliu a fost acordat oraşului Timişoara de către regele Ludovic I de Anjou în luna iunie a anului 1368. De ce atunci? Pentru că motivul principal al stemei/sigiliu reprezintă un luptător (Sf. Gheorghe) omorând dragonul (balaurul). Balaurul simbolizat printr-un dragon era un semn distinctiv al bogomililor din Bosnia până-n Bulgaria. Iar o victorie asupra acestora obţinuse regele chiar cu câteva săptămâni înainte, în timpul unei campanii în Bulgaria. Abia reîntors şi sub bucuria victoriei, regele oferă Timişoarei privilegii şi stema/sigiliu. Multe ar fi de discutat dar în cadrul unui studiu sau al unei cărţi. Pentru cititorii ziarului, în premieră românească, cel mai vechi sigiliu.

Timişoara în prima jumătate a veacului al XIV-lea

— 1307 — vizita regelui Carol Robert de Anjou, care decide construcţia unui castel şi a unei cetăţi de piatră drept reşedinţă regală.

— 1315 — instaurarea, la Timişoara, a curţii regale angevine.

— 1317 — pe 13 decembrie moare, aici, Maria, prima soţie a regelui; este înmormântată pe 15 decembrie 1317.

— martie 1319 — Carol Robert îşi aduce la Timişoara cea de-a doua soţie, Beatrix, ce va muri la scurt timp.

— 1322 — Carol Robert se căsătoreşte, a treia oară, cu Elisabeta (foto 12) şi o aduce la Timişoara. Pe 10 iunie 1322, regina emite un act din aceeaşi Timişoară.

— 21 martie 1322 — regele scrie că este la Timişoara, împreună cu baronii şi prelaţii regatului, în dieta anuală.

— 1323 — mutarea reşedinţei regale de la Timişoara la Vişegrad.

— martie 1323 — magistrul George, fiul lui Paul, este vicecastelan de Timişoara.

— 21 ianuarie 1323 — atestarea documentară a bisericii Sfântul Gheorghe (din piaţa de azi cu acelaşi nume pe locul clădirii „Bega Veche" de acum).

— 1325 — Toma, voievodul Transilvaniei, este oaspete al cetăţii.

— 1330 septembrie — Carol Robert este la Timişoara, de unde pleacă în campania din Ţara Românească, împotriva lui Basarab I (foto 13).

— 1332 — regele este din nou (pe 27 decembrie) la Timişoara.

— circa 1333–1335 — plebanie catolică la Timişoara; Timişoara avea ca locuitori circa 300 de familii.

— 1338 — invazia lăcustelor asupra oraşului.

— 1339 — Timişoara devine primul (şi singurul) oraş al României menţionat pe harta italiană a lui Angelino Dulcerto.

—1341 — atestarea documentară a coloniştilor („hospitibus"), la Timişoara, semn al creşterii importanţei economice.

Timişoara la mijloc de veac XIV

— 1348 — marea molimă de ciumă, în care moare aproape jumătate din populația oraşului.

— 1349, august — prezența regelui Ludovic I de Anjou la Timişoara.

— 1358, octombrie — altă vizită regală la Timişoara.

— 1 august 1361 — sunt amintiți doi cetățeni ai Timişoarei: Balint, fiul lui Mihail şi Uthul Somlyos.

— 1361, iulie — magistrul Ioan, fiul lui Deseu, este comite şi castelan.

— 1362 — acelaşi Ioan şi fratele său Dionisie sunt comiți şi castelani.

— 1365 — Dionisie, voievodul Transilvaniei, vizitează cetatea.

— 1366 — împăratul bizantin Manuel Paleologul vizitează Timişoara.

— 1368, vara–toamna — vizite ale regelui Ludovic I la Timişoara; posibil să fi emis acum privilegiul, sigiliul şi stema amintite.

— 1370 — atestarea breslei lemnarilor din Timişoara.

— 1371 — magistrul Ladislau, fiul lui Andrei este vicecastelan de Timişoara;

— aprilie, 4 — papa Grigore XI acordă clericului Nicolae, fiul lui Ştefan, lui Nicolae, fiul lui Dionisie, şi soției sale, Margareta — toți din Timişoara — dreptul de a avea un duhovnic propriu.

— 1375 — altă vizită regală la Timişoara.

Timişoara la sfârşit de veac XIV

— timp de 12 ani (1375–1387) lipsesc informaţii referitoare la oraş.

— 1387 — stingerea dinastiei angevine a provocat un război civil. Timişoara şi Banatul au fost teatru de război. Cu acest prilej, partida nobiliară favorabilă noului rege, Sigismund de Luxemburg, cucereşte Timişoara de la „răzvrătiţi”. Cu acest prilej este arsă şi casa nobilului Bartolomeu de Semlac.

— 1387, iulie, 27 — cucerirea cetăţii Timişoara de către trupele lui Sigismund de Luxemburg, conduse de fraţii Losonczy.

— 1389, ianuarie–februarie — Mihail, fiul lui Benedict, fost jude de Timişoara, avea posesiunea Pala din Haţeg.

— 1389, septembrie, 29 — prima vizită a regelui Sigismund de Luxemburg — din cele câteva zeci — la Timişoara (ultima, la 10 aprilie 1436).

— 1390, ianuarie, 25 — Mihail, fostul jude, era tot cetăţean al oraşului; este amintit împreună cu Iacob, frate şi Benedict, fiu.

— 1391, aprilie, 25 — Iacob, plebanul de Timişoara, şi biserica parohială Sfântul Eligius; este reamintită biserica Sfântul Gheorghe.

— 1391, septembrie, 24 — amintirea oraşului („civitas”) Timişoara.

— 1392 — amintit iarăşi Iacob, plebanul.

— 1394, mai, 5 — papa Bonifaciu IX donează lui Iacob, fiul lui Grigore de Timişoara, canonicatul şi prebenda bisericii Sfântul Martin din Arad, foste ale lui Ladislau, fiul lui Iacob de Timişoara (mort), în valoare de 20 de florini anual.

— 1394, august, 10 — Nicolae Marczali şi Nicolae Csaky, cei doi castelani de Timişoara, se remarcă deja în primele lupte cu otomanii.

— 1396 — cruciaţii Europei ajung şi rămân mult timp la Timişoara; de aici pleacă şi lupta la Nicopole; cronicarul Schiltberger îl cunoaşte personal pe castelanul de Timişoara, participant şi el la cruciadă.

— 1399, noiembrie, 20 — altă atestare a statutului de „civitas” a oraşului.

Biserici şi mănăstiri timişorene

Una dintre cele mai fascinante întrebări: câte biserici şi mănăstiri avea, pe atunci, Timişoara? — îşi află, parțial, răspunsul astfel:

Biserica parohială Sfântul Eligius

— atestată documentar la 1323, reatestată la 1391, 1394, 1398, 1400, 1402, 1405; biserică romano-catolică.

— la 13.05.1396, Nicolae, fiul lui Nicolae de Archy, este rectorul bisericii parohiale Sf. Eligius şi primeşte arhidiaconatul bisericii din Turda; pe 14.06.1398 este înlocuit cu un anume Luca; uzufructul anual al bisericii este în sumă de 120 de florini de aur.

— 25.10.1400 — papa Bonifaciu IX concede acestei biserici posibilitatea de a acorda timp de şapte luni indulgențele cele mai largi.

— pe 1 iulie 1402, biserica parohială avea două capele: Sf. Maria şi Sf. Margareta şi, în subordine, bisericile Sf. Gheorghe şi Sf. Martin.

Biserica Sfântul Gheorghe

— atestată documentar pe 16 şi 27 ianuarie 1323. Locul preferat de întâlnire al prelaților şi curtenilor de la curtea regală din Timişoara. Reatestată în 1394, 1400, 1402. Sub otomani, transformată în moschee, resfințită în 1716; refăcută; dărâmată în 1913.

Biserica Sfântul Martin

— atestată documentar în anii 1391,1394 şi 1402.

Mănăstirea dominicană

— atestare documentară din anul 1323; mai apoi apare şi drept biserică cu hramul Sf. Ladislau, a fraților predicatori dominicani.

Mănăstirea franciscanilor minoriți de Bosnia

— atestată documentar la 1323; probabil, în Piața Libertății, unde a fost transformată în moschee, resfințită mai apoi, reconstruită în 1736, dărâmată în 1913.

Mănăstirea Sfintei Fecioare Maria

— atestată documentar în anii 1402 şi 1405.

Un condotier la Timişoara — Filippo Scolari

Este greu de vorbit în câteva cuvinte despre unul dintre oamenii Renaşterii, aşa cum a fost acest florentin născut la 1369 şi mort la Lipova, în decembrie 1426. A fost, rând pe rând sau alternativ, om de finanțe corect şi virtuos, a fost oştean viteaz şi cu noroc în lupte, a râvnit la un moment dat să întunece gloria condotierilor italieni, a fost un excelent administrator, de comitate (şi avea vreo 7–8 în grijă), sau ban de Severin, sau administrator al sării regale, sau mare trezorier, a mai fost un diplomat de talie europeană care a mijlocit împăcări între case regale şi domnitoare, din est până-n vest, din nordul scandinav până la curia papală, a mai fost şi paznic de papă. Dar, peste toate, a fost un credincios al regelui său. Această credință, dublată de cinste şi de restul calităților deja înşirate, l-a făcut pe acest florentin, poreclit şi Pippo Spano, una dintre marile figuri ale Renaşterii. La mijlocul veacului al XV-lea era considerat unul dintre primii şase florentini ai tuturor timpurilor.

Acest om a fost numit, în anul 1404, comite de Timiş. Până la moarte s-a mândrit cu această funcție, deşi avea altele şi mai însemnate. A fost omul potrivit la locul potrivit, administrând cu mână forte, dar cinstită şi dreaptă, Banatul. Timişoara a devenit pentru el o a doua patrie. A renovat castelul angevin, a refăcut parte din fortificațiile cetății, a ridicat mai multe clădiri (numite de cronicari „palate") pe care le-a împodobit în stilul Renaşterii italiene. La Timişoara s-au strâns armate întregi, care au plecat să lupte, sub conducerea sa, împotriva turcilor otomani. Scolari a fost un aliat de nădejde al domnilor români Mircea cel Bătrân, Mihail I şi Dan al II-lea, sprijinindu-i fie direct — prin atragerea asupra armatelor sale a ofensivei otomane — fie ajutându-i direct în dobândirea sau redobândirea tronului muntean. A fost, însă, un promotor activ şi fervent al Renaşterii italiene şi al umanismului, împreună cu discipolul său, Iancu de Hunedoara.

Renaşterea şi umanismul la Timişoara

La începutul secolului al XV-lea, funcțiile administrative şi militare ale întregului Banat sunt concentrate în mâna lui Filippo Scolari. Un adevărat om al Renaşterii, Scolari cunoştea, printre alte limbi, şi limba română, aşa de bine încât părea limba sa natală — spun cronicarii săi. Crescut în atmosfera renascentistă a Florenței natale, Scolari duce, oriunde ar umbla, această atmosferă. Cu atât mai mult, şi la Timişoara, care-i devenise o a doua casă. Scrieri vechi mărturisesc faptul că Scolari avea o bibliotecă frumoasă şi bogată, în care citea des. Multe dintre aceste cărți au fost aduse la Timişoara. Amplele lucrări de refacere a castelului angevin s-au făcut cu meşteri şi artişti italieni. Ele pot fi aproximate la răscrucea primelor două decenii ale secolului al XV-lea. Picturi în stilul Renaşterii împodobeau pereții castelului şi palatelor timişorene. Prin bogata corespondență cu artişti şi umanişti italieni îi convinge pe mulți sa vină la curtea sa. Între Filippo şi vărul său — Andrea Scolari, episcop de Oradea — are loc o întrecere: cine aduce nume mai mari în zona sa. Unii dintre ei, arhitecți, participă la fortificarea Timişoarei şi a altor cetăți bănățene. Apoi sunt „împrumutați" regelui, pentru opere similare. O serie întreagă de florentini, artişti, dar şi mulți, mulți negustori vin la Timişoara, unde sunt ocrotiți de Scolari. Vin la el şi soli ai Florenței, care rămân impresionați de mecenatul cultural desfăşurat de comitele de Timiş. Putem spune, fără nici o exagerare, că Timişoara a fost (în perioada 1404–1426) cel mai estic punct al Europei în care au ajuns Renaşterea şi umanismul italian, la prima lor ieşire din Italia. Şi aceasta a fost, este şi va fi un punct de mândrie pentru noi.

Şi a mai făcut ceva Filippo Scolari pentru români: printr-o serie de discuții cu solul florentin Rinaldo degli Albizzi, consemnate în scris de către acesta, i-a demonstrat latinitatea limbii şi poporului român. Relatarea lui degli Albizzi este prima relatare laică (a unui om din afara bisericii catolice) despre această realitate. Şi faptele nu s-au oprit aici. Dar despre alte întâmplări deosebite, în episodul următor.

Filippo Scolari şi Ioan (Iancu) de Hunedoara

Legăturile familiei Huniazilor cu comitele de Timiş datează încă din primii ani ai prezenţei acestuia în Banat. Voicu de Hunedoara luptă în armatele conduse de Scolari, atât împotriva otomanilor, cât şi a ereticilor din Balcani. Diploma din 1409, de donaţie a domeniului Hunedoarei pe seama lui Voicu şi a familiei sale este întărită de o alta, din 10.02.1410, emisă la insistenţele şi rugămintea lui Scolari. Dacă acceptăm faptul că Ioan (Iancu), fiul lui Voicu, s-a născut — după propria sa mărturie — prin anul 1388, atunci ştim că ucenicia lui pe lângă celebrul comite Scolari a început cam în aceeaşi perioadă cu diploma amintită. Toate vechile cronici (italiene, în special) vorbesc despre o întreagă copilărie şi tinereţe petrecute de Ioan (Iancu) pe lângă florentin. Aceasta înseamnă că tânărul l-a urmat — ca paj, mai întâi, apoi, drept scutier — atât în campanii cât şi în solii. Ioan de Hunedoara a stat ani întregi în castelul Timişoarei şi a învăţat enorm de multe. Pe bună dreptate, italienii îl consideră urmaşul lui Scolari. Concret, ce a învăţat tânărul nobil de la marele condotier? În primul rând, tehnica alcătuirii armatei: din oameni ai pământului, care-şi apără glia. În al doilea rând a învăţat un lucru absolut nou: tehnica manevrelor cu corpurile de oaste, tehnică pe care Scolari o cunoştea din Italia; faptul i-a adus multe succese mai târziu. A mai învăţat tânărul hunedorean să cunoască şi să admire arta italiană şi pe reprezentanţii acesteia. Mai târziu, el va întreţine chiar corespondenţă cu marii învăţaţi italieni. O strânsă legătură, aproape filială, s-a creat în aceşti ani între cei doi. Mărturie stă şi călătoria lui Ioan la Florenţa (în anii '30), când depune ofrande la biserica preferată a mentorului său şi, mai târziu, când trimite parte din capturile sale de război oficialităţilor Florenţei. Şi mai face ceva Ioan (Iancu) de Hunedoara: stă de vorbă îndelung cu Gian Francesco Poggio Bracciolini — umanist de seamă şi cronicarul oficial al Florenţei — despre Scolari. Îi demonstrează curiosului florentin — cu exemple lexicale — latinitatea limbii şi poporului român. Date pe care învăţatul italian le adună şi le publică într-o carte celebră în Europa vremii sale.

Timişoara la începutul veacului al XV-lea

Din file îngălbenite de vreme şi uitate de oameni am adunat câteva însemnări despre Timişoara acestor decenii, spre a vă face o imagine asupra a ceea ce au fost aşezarea, oamenii şi faptele:

— 4.04.1400 — Sebastian, fiul lui George de Timişoara, primeşte recomandarea comitelui de Timiş pentru a primi o plebanie în zonă;

— 2.03.1401 — posesiunea Ewke ținea de domeniul cetății Timişoara;

— 1402 — este amintit din nou Mihail Postăvarul, fostul jude urban, şi casa sa;

— 1402 — piatra şi lemnul folosite la castelul Jebel sunt aduse pentru fortificarea cetății din Timişoara;

— 1.07.1402 — Clericul Nicolae Andrei de Timişoara primeşte uzufructul de 60 de florini aur anual (ceea ce însemna foarte mult) al bisericilor Sf. Eligius, Sf. Gheorghe şi Sf. Martin, ca şi al capelelor Sf. Maria şi Sf. Margareta din Timişoara;

— 1405 — George Parvus („cel Mic”) este castelan de Timişoara; om de încredere al lui Scolari, el va ocupa mulți ani acest post;

— 30.08.1405 — congregația nobiliară a comitatelor bănățene se ține în imediata apropiere a oraşului; cu acest prilej, Scolari aminteşte atât existența mănăstirii Sf. Fecioare Maria cât şi pe un anume Ioan, cetățean din Timişoara;

— 22.06.1409 — magiştrii Iacob („maiori” = cel Mare) şi Osvald de Timişoara sunt canonici de Cenad;

— 06.1411 — Sigismund de Luxemburg, aflat într-una din numeroasele sale vizite aici, emite un document pentru nobilii caransebeşeni;

— 1415 (ianuarie şi septembrie) — din Elveția, Sigismund de Luxemburg îi protejează pe negustorii saşi în special împotriva negustorilor din Timişoara, care acaparaseră comerțul cu amănuntul;

— 13.01.1416 — sunt amintiți mai mulți cetățeni: Paul zis Pyther, Banul Luca, Paul, fiul lui Majus şi Ioan „corrigiator”;

— 3.09.1416 — amintirea Timişoarei drept „oppidum” (târg);

— 3.12.1419 — aflat la Timişoara, regele Sigismund de Luxemburg înnobilează nişte români din Iedu, Maramureş.

Timişoara la mijlocul veacului al XV-lea

Din aceleaşi colbuite cronici şi îngălbenite documente reies alte şi alte fapte şi oameni ai Timişoarei:

— 1424 — Benedict, fiul lui Mihail, zis Postăvarul din Timişoara;

— 1426 — don Pedro, infante de Portugalia, vine (şi la Timişoara) cu o trupă de oşteni, ca să lupte împotriva turcilor; este oaspetele lui Filippo Scolari;

— 1427 — Toma este castelan de Timişoara, vicecomite şi jude al comitatului Timiş;

— 27.05.1429 — Iacob „Zygig”, cetăţean din Timişoara, are o posesiune pe lângă Jimbolia;

— 1432 — Boldizsar este vicecastelan de Timişoara;

— 22.02.1435 — Ştefan de Timişoara este vicearhidiacon de Timiş, iar Nicolae de Timişoara este arhidiacon de Caraş;

— aprilie 1436 — regele Sigismund de Luxemburg, aflat la Timişoara, emite mai multe diplome pe seama unor cnezi şi nobili români din Maramureş şi Banat;

— 9.07.1439 — comiţii de Timiş îl introduc pe nobilul Ladislau de Bizere în posesiunile sale;

— 5 iunie 1443 — cutremurul de pământ de mare magnitudine dărâmă cea mai mare parte a clădirilor şi fortificaţiilor; situaţia este dezastruoasă, aşa încât Ioan (Iancu) de Hunedoara va începe, în primăvara anului viitor, refacerea cetăţii, a castelului şi a oraşului;

— 21.09.1444 — regele Vladislav I se opreşte la Timişoara, în drum cu armata cruciată împotriva otomanilor;

— 9 iulie 1451 — Timişoara este custodele catolic al părţilor transilvane, mărturiseşte papa Nicolae al V-lea într-un document papal;

— 1451 — Iacob „literatul” (adică absolvent de facultate — n.n.), cetăţean al Timişoarei, îl împrumută pe nobilul Hinfy din Remetea şi primeşte zălog posesiuni pe care le înapoiază acum;

Populaţia Timişoarei, în jurul anul 1450, putea fi de 400–450 de familii şi 2.000–3.000 de locuitori.

Timişoara — reşedinţă a Huniazilor

În anul 1439, Ioan de Hunedoara devine ban de Severin. În anul 1441, Ioan şi fratele său cel mai tânăr, cu acelaşi nume, devin comiţi de Timiş şi voievozi ai Transilvaniei. Timişoara — în calitate de reşedinţă a comiţilor de Timiş — devine una dintre reşedinţele preferate ale celor doi fraţi. Cum fratele cel tânăr moare într-o luptă, celălalt îşi va aduce aici şi familia, dar înainte de aceasta, va avea de făcut câteva lucruri însemnate pentru viitorul Transilvaniei.

Pe 5 iunie 1443, un puter-nic cutremur de pământ dărâmă — în unele locuri, până la temelii — zidurile fortificaţiei şi multe clădiri din oraş. Ioan de Hunedoara se apucă de treabă: aduce piatră din Cula Vârşeţului, nisip de la Lipova şi lemn din pădurile din jurul Timişoarei (Bistra, Cioca şi altele). Demolează zidurile prăbuşite şi recuperează materialul. Castelul angevin era şi el la pământ. Noua sa construcţie se ridică doar parţial pe fundamentul vechi, căci este mai mare cu 10 metri spre est. Pentru fundament sunt folosiţi piloni de stejar, dar ceva mai bine prelucraţi decât cei angevini şi fără stratul de piatră intermediar. În general nu era prea diferit de cel anterior. În privinţa fortificaţiei, Ioan de Hunedoara aplică — prin arhitecţii militari itaâ-lieni de la curtea sa — tehnica unor ziduri de piatră pe laturile nordice şi sudice (care erau mai lungi), cu turnuri (probabil rotunde) la colţuri. Latura de vest a cetăţii a rămas aşa cum fusese refăcută de către Scolari, şi mai joasă, întrucât era lângă mlaştini întinse şi inexpugnabile. A mai fost completată cu palisade de lemn. Ioan mai fortifică şi aşa-numitul „Oraş”, adică perimetrul cunoscut îndeobşte drept „cetate”. Palisadele sunt stâlpi înalţi de câtiva metri, de stejar, groşi de aproximativ 40 cm, care sunt

înfipţi circa doi metri în pământ iar partea rămasă la suprafaţă este acoperită cu un strat gros de pământ ce alcătuieşte valul. La exterior, acesta avea un şanţ adânc, cu apă adusă din râul Timişul Mic. În această vreme, cetatea avea patru porţi: Praiko (sau a Lipovei), Aradului, Ardealului şi Poarta de la Turnul Apei (dintre castel şi cetate).

Timişoara — posesiune a Huniazilor

Lucrările descrise anterior s-au derulat între anii 1443 şi 1447 şi au fost temeinice, asigurând Timişoarei statutul de cetate puternică pentru încă aproape un veac. Ele au fost etapizate — întâi castelul, apoi cetatea şi, la urmă, oraşul. Vom vedea îndată de ce! În anul 1446, Ioan de Hunedoara îşi aduce la Timişoara, în castel, familia de la Cluj: soţia Elisabeta (născută Szilagyi, dintr-o familie nobiliară din Horogszeg — în preajma Jimboliei) şi cei doi fii: Ladislau şi Matia. Timp de zece ani, aceştia vor continua să locuiască aici. De aceea, şi Ioan, ori de câte ori avea ocazia, venea mereu acasă, la Timişoara. Mărturie îi stau atât documentele emise aici, cât şi itinerariile anuale, publicate de diverşi istorici. Stă câteva zile, săptămâni, rareori o lună întreagă. De Timişoara îl leagă amintirile tinereţii, funcţiile, iar acum, şi familia. Atunci când se retrage din funcţiile oficiale, regele îi donează, în schimbul unei datorii de 20.000 de florini (sumă împrumutată mai de mult), pentru vecie, cetatea şi domeniul Timişoarei. Actul de danie este din 20 august 1455, confirmat de capitolul din Cenad, pe 3 septembrie 1455, şi reconfirmat de rege (conform obiceiului), pe 7 aprilie 1456.

Lucrările anterioare de restaurare a castelului au fost făcute pe banii trezoreriei regale. Acum, familia Huniazilor începe alte lucrări masive, dar pe banii proprii. În urma acestora, castelul arăta astfel: clădire masivă, pe plan pătrat, cu două etaje şi un turn de 30–40 m înălţime (vechiul donjon). În partea nordică a castelului (în zona intrării de azi deci) se aflau: pe dreapta, sala cavalerilor, despărţită de stâlpi în mai multe nave (se observă şi azi acest lucru), portalul de intrare (vizibil parţial şi azi pe frontonul clădirii, dar şi la intrarea spre curte), camera de gardă, închisoarea şi, în continuarea încăperilor pe alte laturi, grajdurile şi dependinţele.

Curtea interioară era sprijinită pe colonade, azi, zidite. La primul etaj se afla capela castelului, încăperile „regale" (apartamentele şi sălile mari de petrecere — se văd şi azi în colţul nord-vestic al etajului I), camerele pentru oaspeţii de seamă.

Jurământul unui rege

Odată săvârşite ceremoniile înhumării corpului lui Ioan de Hunedoara, în toamna anului 1451, noi evenimente fac să reînvie atenţia asupra Timişoarei. În toamnă, regele Ladislau al V-lea, numit „Postumul" (fiul lui Vladislav I, cel mort la Varna fără a-şi fi văzut fiul), se deplasează la Belgrad spre a lua măsuri de apărare a acestei cetăţi, care, alături de Timişoara, era una din cheile Dunării. În fapt, Ioan de Hunedoara reuşise să schiţeze aceste măsuri chiar înainte de moarte. De la Belgrad, regele şi suita sa vin la Timişoara. O menţiune se impune pentru cei de azi: în acele decenii, regatul era sfâşiat de luptele dintre două mari partide nobiliare: cea a Huniazilor şi Ujlaki-Cilli. Ultimul, în calitate de unchi al regelui, l-a crescut. Şi cum partida adversă, a Huniazilor, câştigase până acum, dar conducătorul ei era mort, regele vine la Timişoara cu dorinţa de a împăca taberele şi a linişti temerile văduvei şi ale fiilor. La mijlocul lunii noiembrie 1456, suita regală ajunge aici. Văduva cu fiii şi fratele ei, Mihail Szilagyi (vom mai vorbi despre el, căci merită), îi întâmpină în poarta castelului. Regele, pe un ton liniştitor, limpezeşte situaţia şi-şi oferă protecţia. Vă închipuiţi ce zile au urmat la castel şi-n tot oraşul: cu plimbări, cu ospeţe, cu discuţii. Vuiau sălile bătrânului castel de larma şi voioşia oaspeţilor şi ale gazdelor. Într-una din zile, mai precis pe 23 noiembrie 1456, tânărul rege adună întreaga sa curte şi pe Huniazi în capela mică a castelului (la etajul I, pe latura de nord, între poartă şi turn) şi rosteşte un jurământ solemn, legat cu blestem, că va oferi protecţie şi sprijin familiei Huniazilor şi posesiunilor lor din întregul regat. După un asemenea jurământ cumplit cine să se mai îndoiască de cuvântul regal? Nimeni. Drept urmare încep nenumărate jocuri cavalereşti în interiorul şi exteriorul cetăţii, urmate de seri de dans. Ele durează până pe 1 decembrie 1456 cel mai târziu, căci

suita regală pleacă spre Buda. Cu ea, şi cei doi fii: Ladislau şi Matia. Peste doar câteva luni, primul va sfârşi sub sabia călăului, căci, provocat la luptă de unchiul regelui, Cilli, îl ucide în duel şi regele (în ciuda jurământului) ordonă judecarea, condamnarea şi decapitarea lui Ladislau. Matia, fiul cel mai tânăr, va fi exilat (închis) în palatul Hradcany din Praga, sub supravegherea lui Jiri Podiebrad, guvernatorul Cehiei. Văduva îşi plânge fiii, sorta şi ingratitudinea regală. Iată însă că se împlineşte anul de la jurământ şi tânărul rege Ladislau al V-lea, „Postumul”, moare pe neaşteptate. Lumea, înspăimântată, zice că-i pedeapsa divină pentru nerespectarea jurământului. Unii, mai cinici, strecoară prin colțul gurii spusa că şi o mână omenească (o picătură de otravă într-un pahar sau în bucate) a ajutat la împlinirea voinței divine.

Un Huniad pe tronul Ungariei

Moartea tânărului rege Ladislau V lasă regatul fără moştenitor. Dinastia Jagellonă se stinge. Magnații şi prelații încep să-şi facă unele calcule privitoare la familia din care va fi ales noul rege. Acelaşi lucru îl face şi Mihail Szilagyi, cumnatul lui Ioan de Hunedoara, din importanta sa funcție de căpitan al Belgradului. Cum puternicul grup al Huniazilor rămăsese relativ unit, deplasările şi demersurile liderului îşi ating scopurile. Printr-o politică înțeleaptă de promisiuni (ținute mai apoi de noul rege), Szilagyi reuşeşte să dezbine partida adversă şi, astfel, în ianuarie 1458, în dieta regatului este ales la tron cine altul decât fiul mai mic al lui Ioan de Hunedoara, pe numele său de rege Matia Corvin. În cei 32 de ani de domnie, Matia va dovedi o adâncă înțelegere a realităților şi va fi considerat, în unanimitate, cel mai mare rege al Ungariei. Un proverb spunea că, odată cu Matia, a murit şi dreptatea în regat.

Pentru a-şi putea ocupa tronul, tânărul are de înfruntat un obstacol important; temnicerul său, Podiebrad, nu vrea să-l elibereze decât în schimbul căsătoriei cu fiica sa Elisabeta. Cum altă cale nu era, Matia se căsătoreşte şi ajunge astfel pe tron. Printre primele lucruri făcute după eliberarea de la Praga este şi o călătorie la Timişoara, la mama sa.

Detaliile revederii pot fi reconstituite de fiecare în parte. Faptul se petrece spre sfârşitul lunii ianuarie 1458. Un act din 29 ianuarie, acelaşi an, certifică prezenţa regală la Timişoara. La sfârşitul aceluiaşi an, regele mai vine o dată aici, pentru ultima oară însă — probabil marcat de cele întâmplate — stă toată luna decembrie 1458 şi pleacă în ianuarie următor la Szeged, unde convocase dieta. Aducerea mamei la curtea regală şi dimensiunea europeană a domniei sale fac ca Matia Corvin să nu mai poposească în vechiul castel, pe care-l administrează, prin oamenii săi, precum şi pe întregul domeniu al cetății.

Pavel Chinezu

A fost un adevărat fenomen militar. În zece ani a devenit, dintr-un simplu soldat, general şi, în alți zece ani, a ajuns comandantul suprem al armatei unui întreg regat. A fost cel care a câştigat absolut toate luptele purtate împotriva otomanilor. A fost credincios regelui său, Matia Corvin. A devenit unul dintre marii magnați ai regatului. Şi toate acestea pentru că a fost un adevărat luptător şi conducător de oşti. Născut în Satchinez (sat al cneazului), în jurul anului 1432, intră în armată odată cu înscăunarea lui Matia. Luptă împotriva duşmanilor regelui şi se remarcă prin calități deosebite. În 1468 este deja general. Luptă cu Vlad Țepeş, în 1475 şi 1476, în campanii antiotomane, în Bosnia şi Serbia. În vara lui 1478 este numit comite de Timiş şi comandant suprem al armatelor regale, pe care le împarte în două: una nordică, ce va lupta împotriva creştinilor, şi sudică — condusă de el — ce va lupta exclusiv împotriva turcilor otomani. Sediul său este cetatea Timişoara şi, mai precis, castelul Huniazilor. În răstimp de un an creează un sistem de protecție a frontierei dunărene — cea cu otomanii — care îl va face celebru. Pe o ploaie feroce pleacă, în octombrie 1479, şi ajunge la timp lângă Orăştie, pe Câmpul Pâinii, unde răstoarnă situația, aducând victoria ardelenilor împotriva beilor otomani de pe Dunăre. În anii 1480–1481 întreprinde două campanii „gemene” (datorită marii lor asemănări) în sudul Dunării, învinge orice rezistență şi aduce mii de familii de creştini în Banat. Unii vor fi

colonizaţi chiar la Timişoara, în ceea ce va fi Palanca Mare de mai târziu. În 1482 respinge o incursiune otomană lângă Zrenjanin. Urmează şapte ani de pace, apoi vin flăcările războiului civil dezlănţuit la moartea lui Matia Corvin. După alte şi alte lupte şi victorii, ajunge şi judecătorul suprem al regatului. Salvează de mai multe ori Belgradul de asedii şi cucerire. Adoptând metodele lui Ţepeş, Pavel Chinezu va deveni sperietoarea şi groaza turcilor. Cei prinşi erau aduşi şi închişi în pivniţele castelului din Timişoara. Unii erau cusuţi în piei de bivol şi aruncaţi în Timiş (exact cum făceau sultanii), alţii, torturaţi şi apoi ucişi, iar alţii erau daţi, spre a fi mâncaţi, porcilor înfometaţi. Asprimea acestor pedepse, într-un veac plin de cruzime, totuşi, a avut efectele scontate: de puţine ori otomanii s-au încumetat să atace Banatul. Ele nu au fost, aşadar, gratuite, ci necesare. Ultima sa campanie, din toamna anului 1494, este şi cea mai fructuoasă: anihilează orice rezistenţă otomană până la Adrianopole, dar — pentru prima şi singura dată în carieră — oastea prea plină de pradă îi cere să oprească înaintarea. O campanie militară ofensivă, demnă de marele său înaintaş, Ioan de Hunedoara. O viaţă de om, aşa cum a fost, şi legăturile strânse cu Timişoara epocii sale.

Timişoara spre sfârşitul veacului al XV-lea

O adevărată perioadă de înflorire, dar şi de linişte, va cunoaşte Timişoara în ultimele decenii ale acestui veac. Meritul principal îi revine lui Pavel Chinezu. Iată câteva aspecte din viaţa aceste epoci:

— în anul 1474, Timişoara era menţionată drept „civitas" (după mulţi ani în care apăruse doar ca „oppidum" (târg);

— apar tot mai multe familii nobile cu supranumele „de Timişoara" sau „timişoreanul", în diverse părţi ale Banatului;

— un Vincenţiu de Timişoara este castelan de Hunedoara şi vicecomite, între anii 1479–1483;

— Ştefan „Magnus" (Nagy, cel Mare) este vicecomite de Timiş în anii '80;

— 1483, regele Matia Corvinul îl răsplăteşte pe viteazul oştean sârb Milos Belmosevic cu posesiuni, scoase de sub ascultarea cetății Timişoara; Belmosevic a fost unul dintre cei mai viteji;

— acelaşi rege îi răsplăteşte pe viteazul Nicolae Prayk şi pe fratele său Rajko cu posesiunea Ianova, pentru faptele lor de arme;

— 1488, Timişoara este amintită drept loc de vamă;

— 1491, Grigore de Davizhaza, castelan de Timişoara; până în 1494;

— 1491, cetatea Timişoarei este împresurată de otomani şi sunt incendiate suburbiile;

— după 1490, cetatea Timişoara suferă transformări, efectuate de Pavel Chinezu cu banii papalității: se înalță o nouă linie de fortificații în fața celei vechi; apar primele bastioane rotunde, pentru artilerie; curtina valului şi bastioanele de pământ aveau stâlpi de stejar de 40 cm diametru, înfipți doi metri în pământ;

— sunt amintiți țiganii, constructori de turnuri;

— cetatea Timişoara are cinci porți: a Caransebeşului, Lipovei, Aradului, Tata şi a Turnului de Apă;

— 25 octombrie 1494, vizita regelui Vladislav al II-lea la Timişoara; cu această ocazie, regele emite un privilegiu comercial pentru districtul Caransebeşului. Serbările desfăşurate aici au rămas vestite în anale;

— cronicarul italian Antonio Bonfini, vizitând Timişoara, scrie: „Este un oraş frumos, plăcut, împodobit cu edificii alese şi palate pompoase" (în anul 1495);

— Iosif sau Iosa de Som, crescut de Pavel Chinezu, devine comite de Timiş şi, până în 1509, apără Banatul de otomani;

— pulberea fabricată la Timişoara începe să fie vestită în regiune;

— Timişoara este, în aceşti ani, locul spre care se îndreaptă diverşi pretendenți munteni şi moldoveni, pentru sprijin militar în ocuparea scaunului domnesc (în 1497 Mihnea cel Rău, în 1498 Vlad, fiul lui Vlad Tepeş);

— la sfârşitul acestui veac, Timişoara avea, cu aproximație, 4 sau 5.000 de locuitori — număr însemnat pentru acea vreme.

Studenţi timişoreni în universităţi europene

Într-un răstimp de un veac şi jumătate (1397–1533), Timişoara — oraş în plină dezvoltare — a trimis la studii, în universităţi străine, 55 de tineri. E mult, e puţin? Greu de răspuns. Oricum, Timişoara a fost, de departe, oraşul bănăţean cu cei mai mulţi studenţi, în comparaţie cu alte oraşe transilvane ca Alba Iulia, Baia Mare etc. Să urmărim, pe perioade, evoluţia acestora: între anii 1393–1400, un student (la Viena); între anii 1401–1425, 3 studenţi, toţi la Viena; între anii 1426–1450, 12 studenţi: 10 la Viena, 2 la Cracovia; între anii 1451–1475, 21 de studenţi: 13 la Viena şi 8 la Cracovia; între anii 1476–1500, 9 studenţi, dintre care 6 la Cracovia şi 3 la Viena; între anii 1501–1525, 8 studenţi: 4 la Cracovia, 3 la Viena, unul la Bologna; între anii 1526–1550, un singur student timişorean merge la Wittemberg.

Dintr-un alt unghi de vedere: din cei 55, cei mai mulţi — 32 — au ales drept loc de studii Viena, 21 au ales Cracovia, unul Bologna şi unul Wittemberg. Dintre cei 55, doar 11 îşi încheie studiile şi dobândesc diverse titluri academice: „baccalaureus artius", „magister artium", „doctor artium". Un lucru obişnuit atunci era „peregrinatio accademica" (trecerea de la o universitate la alta). Iată două exemple: Ladislau Socol, fiul unui comite de Timiş, este student vienez în anul 1466, devine bacalaureat în 1468 iar peste şapte ani, în 1475, merge la Ferrara, în Italia, unde obţine titlul de doctor în arte. „Demetrius" de Timişoara este student la Viena în anii 1524 şi 1526, în 1530 este la Cracovia, iar în 1538 urmează cursurile universitare la Wittemberg.

Dintre cei 55 de studenţi timişoreni, 11 au înscris în foaia matricolă cuvântul „pauper" (sărac) şi sunt în imposibilitatea de a-şi plăti cursurile (4 groşi pe semestru).

Unii dintre timişoreni vor face cariere universitare frumoase. Iată-l pe Ioan care este student la Viena în anul 1405, bacalaureat în arte în 1409 iar în anul următor este profesor examinator. Nicolae este vienez ca student în 1411, magistru în 1418, bacalaureat în arte în 1421 iar în 1422 îşi susţine cu succes licenţa şi doctoratul în drept, devenind

„decretorum doctor”. Ioan, fiul lui Iacob zis Zegen, este student la 1451, bacalaureat în 1454 şi magistru în arte în 1455. Gaspar, fiul lui Martin, este student cracovian în 1501, an în care-şi obține şi bacalaureatul, iar în 1514 urmează cursurile universității vieneze, fără să ştim dacă şi cum şi le-a încheiat. Grăitor este şi Egidius, student cracovian ce-şi încheie studiile în anul 1502 şi devine — atenție — consilier al asociației studențeşti cracoviene.

Acestea au fost, pe scurt, câteva exemple din viața studenților timişoreni de acum şase şi cinci veacuri. Despre cel mai celebru dintre toți, Pelbart de Timişoara, în continuare.

Pelbart de Timişoara

Este singurul autor de incunabule născut pe teritoriul României. Aproape uitat azi, el a fost — secole de-a rândul — o celebritate europeană. Numele său a fost Pelbart de Timişoara, aşa cum el însuşi scrie în matricola universității cracoviene unde a studiat. Viața sa este destul de puțin cunoscută şi rarele crâmpeie provin din operele sale. S-a născut la Timişoara, într-o perioadă apreciată ba la 1430, ba la 1440. În vremea studenției purta şi patronimul Ladislau — probabil numele tatălui. Prin anul 1458 îşi începe studiile în Polonia. Le încheie în anul 1463 cu brio. Lipsesc date pentru următorii câțiva ani. Cum la 1471 îşi începuse deja prima operă şi era călugăr franciscan, iar — tot el spune — în acest ordin a intrat abia la vârsta de 30 de ani (înainte neavând nimic de-a face cu ordinul), faptul s-a petrecut înainte de 1470. Timp de mai mulți ani (1470–1480), Pelbart suferă de o boală grea (nu ştim ce anume). Prin anii 1479–1480, el este la Pesta. O mărturie de-a sa mai târzie l-ar duce spre localitatea Ozora (vă mai amintiți de Scolari?), unde îl are printre învățăcei pe Oswald de Lasko, celebru mai târziu. Din faptul că fostul său învățăcel a scris ultima parte a unei lucrări, unii au interpretat că Oswald Pelbart ar fi numele întreg al timişoreanului. Între anii 1487 şi 1495, Pelbart locuieşte la Esztergom, iar din 1495, până la moarte, locuieşte la Buda. Moare la 22 ianuarie

1504. Pelbart de Timişoara a devenit celebru în epocă prin predicile rostite în fața auditoriului, scrise în limba latină. Dintre ele, peste 400 au fost tipărite la Hagenau, în Germania, începând cu anul 1498. Prima carte se numeşte *Pomerium Sermonum*, în mai multe volume şi ediții; a fost începută prin anul 1482. Urmează, apoi, *Stellarium, Aureum Rosarium*. Fiecare dintre acestea, împărțite în mai multe părți, a cunoscut ediții până la mijlocul veacului al XVI-lea. Prin tonul simplu, accesibil oamenilor din popor, prin tematica biblică dar presărată cu pilde populare, prin tonul satiric şi chiar acid la realitățile eclesiastice şi sociale ale epocii sale, Pelbart de Timişoara a cunoscut o faimă europeană iar operele sale au fost editate — se estimează — în peste 50.000 de exemplare, fapt uluitor la începuturile tiparului. Adăpostite în chilii de mănăstiri pe tot cuprinsul Europei catolice, prin biblioteci universitare din aceeaşi zonă, lucrările acestea l-au consacrat pe Pelbart de Timişoara ca pe unul dintre umaniştii de seamă ai veacului al XV-lea. O asemenea carieră şi audiență perene nu a mai cunoscut nici un autor născut pe pământurile româneşti.

Timişoara la începutul veacului al XVI-lea

Spre sfârşitul veacului anterior, Timişoara a devenit capitala unei întregi zone cu rosturi militare numită „Părțile inferioare ale regatului" sau, pe scurt, cu un termen latinesc: Partium. Comiții de Timiş ce i-au urmat lui Pavel Chinezu fac unele lucrări de fortificare. Dezvoltarea oraşului este, însă, mai rapidă şi acum asistăm la o adevărată explozie a construcțiilor în jurul cetății. Aşa apare cartierul Palanca Mare, cu o întindere considerabilă. Inițial era o suprafață de teren în zona (aproximativă) a Bd. Revoluției şi C. D. Loga de azi. Mai apoi s-a extins peste Bd. Take Ionescu, zona Clinicile Noi şi până spre Mehala. Cartierul a fost întărit printr-un şanț cu apă şi o palisadă de lemn pe valul de pământ. Dezvoltarea cartierului s-a făcut fără plan, dovadă şi rețeaua stradală şi drumurile şi podurile ce străbăteau întregul cartier. Existau parcele mari de teren cu clădiri ce se tot

îndesesc, dar şi multe grădini, ce dau un aspect plăcut oraşului. Un alt cartier medieval a fost Palanca Mică. Era situat la sud de castel, în zona catedralei ortodoxe de azi (pe atunci râul nu îşi avea cursul de azi). Dezvoltată inițial ca o anexă a castelului, zona — mică în comparație cu restul — a fost străbătută de drumul comercial principal şi avea chiar şi o biserică. Era înconjurată de două şanțuri cu apă şi un val de pământ cu palisade. Un alt element des amintit în cronici creştine şi otomane este câmpia numită „Ulicia”. Era o suprafață de teren neinundabilă, aşezată la sud-vest de cetate. A fost locul preferat de campare pentru aproape toate oştile (creştine sau otomane) care apărau sau asediau Timişoara. Ca să ajungi acolo trebuia să ieşi din cetate prin poarta Forforós — adică prin intersecția străzilor de azi Eugeniu de Savoya şi Mărăşeşti. Şi încă un element deosebit: moara de apă din şanțul cetății. Pe toate stampele medievale apare o clădire cu trei roți de moară pe un braț al râului Timiş, ce producea făină pentru oraş. Sigur, au mai fost şi altele, dar aceasta este singura rămasă în memoria colectiv. Unde oare era ea amplasată? Dacă ne uităm pe aceleaşi citate stampe, observăm că era aşezată între castel şi cetate, mai aproape de ultima. Cum, însă, stampele sunt, de multe ori, întoarse, nu poți să spui dacă e la vest sau la est. Mulți timişoreni au căutat, în timp, amplasamentul vechii mori. Căutând pe planurile cetății din veacul al XVII-lea observăm că în spațiul de azi de la încrucişarea străzilor Telbis şi Bolyai, în imediata apropiere a bisericii catolice Sfânta Ecaterina, se aflau vechiul braț de apă şi moara. Atunci când s-a construit Cazarma Transilvaniei, o parte a cursului a fost deviat, şanțul a fost parțial umplut şi tasat. Mai târziu s-au construit clădiri iar zona a fost demolată. În zidurile bisericii citate se află încastrată o piatră din vechea moară, semn că la data construcției acesteia aici se mai aflau diverse urme. Iată, aşadar, o posibilă imagine a Timişoarei la începutul unuia dintre cele mai zbuciumate veacuri pe care le-a avut.

Turnul de Apă

Una dintre cele mai fascinante întrebări care se leagă de vechea Timişoara este: unde anume a fost construit Turnul de Apă? Ce a fost acest turn? Datorită specificului fortificației timişorene medievale, compusă din două dreptunghiuri (cetatea şi castelul) despărțite de un braț de apă al Timişului Mic, legătura dintre cele două părți trebuia asigurată. Cum? Soluția a fost construcția unui pod, iar pe acesta a unui turn de apărare solid, puternic, care închidea sau deschidea, după caz, intrarea în oricare dintre cele două părți. Sigur că acest turn, probabil creație a veacului al XIV-lea, a fost construit, reconstruit şi refăcut de mai multe ori. Prima dată, probabil că după asediul lui Doja din 1514, apoi în primăvara lui 1552, după primul asediu otoman şi apoi, de câteva ori, în vremea stăpânirii otomane. Se estimează că acest turn constituia cheia fortificației din Timişoara. De ce? Pentru că aşezarea sa strategică era dublată de zonele inundabile şi mlăştinoase din imediata apropiere. Acest fapt făcea imposibilă apropierea oricărui duşman. Apoi, forțele armate din turn, dotate şi cu armament greu (inclusiv tunuri în secolul al XVI-lea), puteau rezista multor asalturi. Semnificative pentru importanța acestui turn sunt mărturiile creştine şi otomane care — în 1552 — vorbeau despre 3.000 de morți lăsați de otomani pentru cucerirea sa. O cifră care, chiar dacă exagerată, dovedeşte rolul militar decisiv al Turnului Apei. El este amintit şi în cronicile otomane şi în jurul său s-au creat adevărate legende. Le vom lectura ceva mai târziu.

Unde, anume, a fost acest turn celebru? După îndelungi dispute, cercetătorii vechii Timişoare s-au pus de acord: în actuala Piață Huniade. Pe vremuri, aici era brațul de apă ce despărțea cetatea de castel (cu prilejul amenajării pasajului subteran din Piața Operei am avut ocazia să constat pe viu urmele acestui braț de apă). Dar în care parte, mai exact? Unii susțineau că Turnul Apei se afla undeva între palatele Modex şi Löffler de azi. Alții susțineau că se afla la vest, şi anume pe spațiul liber dintre turnul castelului şi liceul M.I.U. de azi.

Opinia personală înclină spre ultima variantă, fiind cea mai posibilă şi datorită terenului inundabil din parcul de acum. Turnul de Apă sau Turnul Apei mai avea o funcție: cea de rezervor de apă pentru apărători. Când acesta era cucerit, cetatea trebuia să fie predată, căci fără apă nimeni nu poate rezista. De aceea şi turnul acesta — dispărut deja la 1716 — figurează în stema oraşului liber regal Timişoara, în 1781, şi de atunci până azi, figurează în toate stemele oraşului. O longevitate a simbolului heraldic demnă de importanța sa extraordinară în istoria cetății !

Timişoara sub asediu: 1514

Primăvara şi vara lui 1514 au fost însângerate de flăcările războiului țărănesc izbucnit din cauza abuzurilor nobiliare împotriva celor rămaşi acasă din lumea satelor, întrucât majoritatea țăranilor porniseră în cruciada antiotomană. Aşadar, dintr-o cruciadă proiectată s-a ajuns la un război civil. Venită spre Transilvania, oastea țărănească condusă de micul nobil secui Gheorghe Doja — fost luptător de elită în trupele antiotomane conduse, odinioară, de către Pavel Chinezu — dă mai multe lupte cu oastea nobiliară, în Banat. La Nădlac, la Cenad, la Arad şi Lipova, țăranii ies învingători. Noâ-bilimea se refugiază în puternica cetate a Timişoarei, considerată inexpugnabilă. Cereri disperate de ajutor trimite comitele Ştefan Bathory către voievodul ardelean Ioan Zapolya. Până una-alta, Doja şi armata sa ajung sub zidurile Timişoarei prin 10 iunie 1514. O înconjoară şi începe un asediu în toată legea. Oştean călit în lupte, Doja cunoaşte bine Timişoara şi din interior, şi din exterior, aşa încât ştie ce are de făcut. Spre marea groază a asediaților, Doja îşi pune țăranii la treabă şi începe să sape un canal, lung de circa 7 kilometri, cam din zona Fabricului până-n Giroc, dorind să devieze cursul principal al Timişelului de lângă cetate. În timp ce o parte a oastei stă pregătită să răspundă vreunui contraatac nobiliar, restul sapă şi iar sapă. Şanțul se adânceşte, văzând cu ochii. Sunt pregătite şi pontoane, şi

mănunchiuri de nuiele pentru asaltul final, care se apropie. Fără braţele de apă şi mlaştinile din jurul lor, cetatea era uşor de cucerit. Mai lipseau 1–2 săptămâni de lucru. Dar armata ţărănească nu le-a mai avut, căci armata voievodală apare în faţa Timişoarei. Bătălia decisivă se dă pe 15 iunie 1514, cel mai sigur pe acel câmp — Ulicia — destul de mare spre a cuprinde oştile. Centrul oştirii ţărăneşti este comandat de Gh. Doja, un flanc de fratele său, Grigore, şi altul de Laurenţiu Meszaros, preot. O mare de sânge a fost în acea zi: fiecare tabără ştia că cine nu învinge, va muri. Până la urmă, nobilimea învinge. Mulţi ţărani rămân pe câmpul de luptă, o parte se degajează şi trec spre nord, iar câteva mii sunt făcuţi prizonieri. Printre ei şi fraţii Doja. Capii sunt închişi în castel, pe aripa vestică, la etajul I — acolo unde azi se află expoziţia epocii dacice. Timp de cinci zile, nobilimea îşi savurează victoria şi pregăteşte judecata. Chiar şi cronicile vremii se cutremură de o asemenea judecată. Pe 20 iulie, în piaţa judecăţii din faţa zidurilor cetăţii are loc execuţia căpeteniilor: ceilalţi fuseseră executaţi înainte, fără judecată. Cei 20 de condamnaţi sunt aduşi şi, rând pe rând, sunt decapitaţi, ciopârţiţi, sfârtecaţi în faţa lui Doja. Penultimul a fost Grigore. Iar pentru „regele ţăranilor", cum îl numeau — acum în derâdere, mai înainte cu groază — nobilii, s-a pregătit un tron înroşit în foc, pe care a fost aşezat, pe cap i s-a pus o coroană, de asemenea, înroşită şi, cu cleşti mari, i s-au smuls bucăţi din corp, până ce tortura combinată a dus la moartea sa. Corpul i-a fost tăiat în patru bucăţi ce au fost atârnate la porţile celor mai mari cetăţi ale regatului.

Tradiţia timişoreană susţine că martiriul lui Doja s-ar fi petrecut în zona Pieţei Maria de azi, drept pentru care, cândva, acolo s-a aşezat o mică statuie a Fecioarei, refăcută în 1906. Personal opinez că martiriul s-a petrecut ceva mai aproape de zidurile cetăţii, dar, ca să nu contrazic legenda, să rămână aşa cum zice ea.

Timişoara în cumpănă: 1500–1551

Dacă începutul veacului apărea frumos, norii negri încep o dată cu războiul țărănesc şi continuă, apoi, cu apropierea primejdiei otomane. La 1526, bătălia de la Mohács pune capăt regatului şi familia Zapolya se străduieşte să obțină recunoaşterea domniei sale în Transilvania şi Banat. Datorită unei politici transilvane abile şi a sprijinului domnului muntean, regiunea are parte de o perioadă de linişte. Din această perioadă, iată câteva amintiri despre Timişoara:

— în 1508, un Nicolae Raț de Timişoara este soldat la Sibiu cu o soldă de 3 florini;

—1514, un Ioan, fiul lui Gheorghe, este şcolar la gimnaziul din Kosice;

— circa 1515, Neagoe Basarab, domnul Țării Româneşti, acordă privilegii negustorilor ardeleni în țara sa, dacă şi negustorii munteni pot umbla nestingheriți cu mărfurile lor: „pretutindeni, şi la Oradea, şi la Cluj, şi la Timişoara";

— 1517, Ştefan Taurinus — călător pe aici — scrie că Timişoara este o cetate foarte tare, pe care a asediat-o Gheorghe Secuiul (Doja);

— 1520, Elisabeta, văduva lui Petru Kys din Timişoara;

— 11 mai 1529: Timişoara nu vrea să se supună împăratului Ferdinand, aşa că morile de pe Timiş sunt arse, sunt asediate suburbiile oraşului şi, cum trupele fidele lui Zapolya se retrag, cetatea trebuie să accepte noua prezență politică habsburgică;

— 1537, umanistul Nicolaus Olachus scrie despre „puternica cetate Timişoara, numită după acest râu";

— 1539, domeniul cetății Timişoara cuprinde şapte sate (Majsa, Cyra, Kis – Gyarmath, Berlew, Neméti – Beregsău Mic, Györöd – Giroc, Csoka);

— 1540, Egregius Ioannis Nagh de Thamesvar este familiar al principelui Ioan Zapolya şi este trimis ca sol în Imperiul Otoman.

În vara lui 1550, Banatul intră în sfera politică şi militară habsburgică, în urma tratatului încheiat cu văduva lui Zapolya. Administraţia este schimbată şi comisari imperiali vin şi controlează starea de fapt de aici. Cum echilibrul, de până acum, al Banatului se sprijinea pe o politică elastică faţă de otomani, această ocupare a provocat îngrijorarea şi, apoi, mânia sultanului. Solii peste solii se îndreaptă spre Transilvania şi Viena, cerând respectarea situaţiei anterioare. Refuzul noilor stăpânitori provoacă pregătirea unei intervenţii armate. Ingineri şi arhitecţi militari italieni sunt aduşi în grabă în Banat şi Transilvania, să fortifice cetăţile. La Timişoara lucrează, între sfârşitul lui 1550 şi până în primăvara lui 1552, mai mulţi dintre aceştia, ridicând aici bastioane, în sistem italian, şi întărind zidurile de piatră şi pământ existente. Martino de Spazio este singurul nume cert, restul nefiind atestaţi nominal. Aşadar, Timişoara se pregăteşte de luptă. Dar sunt emblematice cuvintele rostite de fostul comite de Timiş, Petru Petrovici, în 1550, la predarea funcţiei şi cetăţii: „Mă oblig să fiu grăjdarul aceluia care va reuşi să apere Timişoara de turci în timp de trei ani".

Asedierea Timişoarei în 1551

Pe 10 iulie 1551 regina Isabella renunţa definitiv la Transilvania si Banat în favoarea lui Ferdinand de Habsburg, iar pe 26 iulie, dieta ardeleană confirmă schimbarea de domnie. Pe 20 august, Petru Petrovici preda Banatul lui Andrei Bathory şi Timisoara lui Ştefan Losonczy, oamenii împăratului Ferdinand, rostind şi profeticele cuvinte. Vin aici trupe de mercenari din întreaga Europă: 200 de husari din Ardeal, Casparo Castelluvio din Sardinia şi Rodriguez de Villandrando cu 600 spanioli, alături de mercenari germani, italieni. Li se alătură trupe transilvane formate din maghiari, români şi sârbi şi trupele de haiduci, aşa încât garnizoana are 2.020 călăreţi şi 1.550 pedestraşi. Reacţia otomană nu se lasă aşteptată şi, după cucerirea multor cetăţi

bănățene, beilerbeiul Rumeliei ajunge, pe 16 octombrie 1551, la porțile Timişoarei. Mai întâi aduce, de la Lipova, 6.000 călăreți otomani şi sârbi care încep obişnuita hărțuială — atât de dragă evului mediu — cu apărătorii cetății. Ultimii ucid 11 duşmani şi fac prizonieri alți 11, pierzând unul singur. Tunurile încep să tragă. Începuse asediul.

Pe 17 octombrie soseşte şi grosul armatei otomane, iar beilerbeiul ordonă săparea de şanțuri în dreptul porții de nord, pentru adăpostirea bateriilor de tunuri. O poveste interesantă cu o scrisoare — primită de Losonczy — şi trimisă beilerbeiului, marchează ziua de 18 octombrie. Tot acum începe şi bombardamentul cu două tunuri mari de asediu. Ca răspuns, apărătorii trimit un grup de călăreți şi infanterişti să oprească săparea tunelurilor la poarta de nord. Un alt punct atacat de otomani este Insula (Palanca Mică). Aici cei 100 spanioli ai lui Aldana se apără vitejeşte. Un nou contraatac creştin stopează lucrările subterane; se remarcă Mihai Dombay, căpitan de haiduci. La fel şi pe 19 octombrie.

Pe 20 are loc un bombardament masiv asupra grajdurilor şi a porții de est, la care se răspunde cu lovituri de tun şi puşti. Se remarcă caransebeşanul George Vajda.

Pe 21 octombrie, otomanii dau o raită prin jur, dar un detaşament din cetate anihilează acțiunea. Urmează apoi un atac asupra Palancii Mari, dar spaniolii îl resping. Tunurile otomane fac stricăciuni zidurilor de piatră şi clădirilor din oraş, aşa că, pe 22 şi 23 octombrie, toți apărătorii şi locuitorii repară de zor întăriturile. Un nou atac este respins pe 24 octombrie. Şi, tot atunci, otomanii trimit — printr-o săgeată — o scrisoare în limba română apărătorilor, promițându-le libertatea dacă predau cetatea. Stau şi mă întreb: oare de ce au scris-o tocmai în româneşte? A doua zi, otomanii ridică asediul, căci ploile diluviene şi frigul cumplit anulau orice şansă de reuşită.

Din vremea asediului, 1551

Dintre multele fapte consemnate de documente, cronici sau tradiții, iată, pentru început, o descriere a cetății, făcută de un anume Centorio: „Cetatea, mică, înconjurată de fortificații de pământ şi lemn, are lacune spre partea apei dar adâncimea şanțului şi palisadele o apără bine. Artileria nu o poate bate. Altă parte este alcătuită din ziduri în stil vechi, la care au început lucrările de fortificare pe o lungime de 150 de paşi. Turnul din mijloc este fortificat pentru archebuzieri. Laturile de sud şi est, din pământ şi din lemn, au fost transformate în sistem bastionar, cu bastioane de pământ. Iar pe laturile de nord şi vest a fost construit un zid de 100 de paşi, cu o lățime de aproximativ 2 metri. Turnul Apei a fost transformat în cazemate pentru artilerie". Odată sosită armata otomană, aceste pregătiri şi-au vădit rostul. Turcii foloseau balimezuri şi culevrine, care trăgeau zilnic 25 de lovituri; în total au fost 250. Locuitorii şi apărătorii ieşeau zilnic la repararea stricăciunilor provocate de aceste lovituri. Uneori lucrau şi noaptea, cum s-a întâmplat pe 22 şi 23 octombrie.

Vom începe, acum, sã urmărim tonul cu care cronicarii otomani au apreciat rolul şi importanta cetății Timişoara. Textele — fie ele lungi, fie scurte — merită citite, pentru că vin de la duşmani şi reflectă şi poziția celeilalte părți. Ele sunt pline de savoare orientală şi de termeni duri la adresa creştinilor („ghiaurilor"). Pentru început, iată un text al cronicarului Mustafa Gelal-Zade: „Mehmed paşa... a mers cu toate forțele împotriva Timişoarei. Oraşul Timişoara era foarte mare şi cetatea sa, foarte bine întărită, dar aceste părți nu erau sub stăpânire turcească. Fortărețele, bisericile şi turnurile sale cu clopotnițe erau apărate de apele şi mlaştinile din jur. Întăriturile sale erau puternic înarmate. În lăcaşurile sale de închinăciune se găsesc diferite lucruri artistice, frumos ornate, precum şi tot felul de cruci. Timişoara, care era în mâna duşmanului, trecea drept unul dintre oraşele cele mai însemnate din țara ghiaurilor. Dar aici încă nu călcase picior de musulman. Mehmed paşa, odată ajuns la Timişoara, a înconjurat cetatea şi oraşul, a aşezat tunuri în mai multe

locuri şi le-a îndreptat asupra cetăţii. Ambele părţi s-au pregătit şi au luptat cu străşnicie. Când se trăgea cu tunurile turceşti, cetatea se cutremura, stând gata să cadă. Dar, din pricina timpului care se înrăutăţise brusc, Mehmed paşa a renunţat pentru moment la cucerirea cetăţii".

Timişoara — 1551

Într-o zi de 20 august a anului 1551 de la naşterea Mântuitorului, Maiestatea Sa Imperială Ferdinand se pregătea să meargă la slujba de dimineaţă; era deja ora 7. Apare un sol şi-i înmânează o scrisoare: era din partea comisarilor săi, însărcinaţi cu primirea noilor teritorii. Domnul Castaldo îl înştiinţează pe împărat că a preluat deja cetăţile Timişoara şi Becicherecu Mare (Zrenjanin) şi descrie condiţiile în care s-a făcut predarea-primirea. Petru Petrovici — comitele de până acum al Timişului — predă cetatea Timişoarei comisarilor imperiali. Raportul spune că, mai întâi, s-a preluat castelul, care este situat pe o insulă puternică, aşezată pe o câmpie. Castelul este construit mai de mult, are locuinţe şi camere dar şi o fântână cu apă cristalină, după care s-a săpat mult timp şi în adâncime. Pe lângă castel curge râul Timiş, care apără fortificaţia. Au fost aduse aici provizii pentru un timp îndelungat. Ba chiar şi muniţii (pulbere şi ghiulele de plumb). La poalele acestui castel este aşezat orăşelul, care are aproape 2.000 de case. Garnizoana sa era alcătuită 2.000 de călăreţi imperiali, 1.000 de călăreţi localnici şi 100 de haiduci. În castel era o garnizoană de 400 de archebuzieri şi mercenari. De jur împrejurul oraşului, pe o distanţă de o jumătate de milă, sunt numai mlaştini, şi, printre ele, există un singur drum, cu un pod, care — la primejdie — poate fi ars. Castelul şi oraşul se află aşezate într-o regiune între Transilvania şi Ţara Românească. Luptătorii ţinutului — români şi sârbi — erau buni călăreţi şi, de aceea, erau folosiţi atât de transilvăneni, cât şi de voievozii români; în castel se mai afla o cisternă cu multă apă.

Acestea le-a citit împăratul Imperiului roman de neam germanic, în acea dimineaţă de 20 august 1551, despre o ţară recent cumpărată şi pe care se străduia să o fortifice. Ceea ce nu ştia atunci împăratul era

mânia otomanilor, care — preț de un sfert de veac — se străduiseră să păstreze Țările Române în sfera lor de influență şi care, acum, vedeau acest fapt năruit. Sultanul — care până acum ascultase de sfaturi înțelepte — ordonă scurt: armata otomană trebuie să ocupe Banatul şi Transilvania şi să le readucă în Casa păcii otomane. Soarta Timişoarei este pecetluită: decât în mâna Habsburgilor, mai bine în cea a turcilor otomani. Nu va trece nici un an de zile şi dorința sultanului Soliman Magnificul se va îndeplini. Iar odată eu ea, pentru oraş va începe o nouă epocă.

Cronica lui Ibrahim Pecevî despre cucerirea Timişoarei, în anul 1552 (1)

Pentru că sunt pline de savoare, de întorsături stilistice, dar, mai ales, pentru că oferă imaginea din cealaltă tabără, cronicile otomane sunt un izvor prețios pentru a înțelege atât asediul, cucerirea cât, mai ales, soarta viitoare a Timişoarei. Iată câteva fragmente din cronica lui Ibrahim Pecevi. Citiți cu atenție fiecare cuvânt şi vă veți apropia de mentalitatea unei alte lumi: cea otomană.

„Tărăgănarea cuceririi cetății Timişoara (din 1551 — n.n.) şi noua biruință a ghiaurilor în timpul atacului asupra cetății Lipova au mărit mânia padişahului. Fiind numit mare serdar (comandantul suprem al armatelor otomane — n.n.) cel de-al doilea vizir, Ahmed paşa, acesta a pornit ieşind din Adrianopol, în ziua de 27 a lunii rebiul-ahâr (pe 22 aprilie 1552 anul erei creştine — n.n.), împreună cu seg-banbaşî, cu câteva mii de ieniceri; cu patru bulucuri conduse de aga de buluc, cu tunari şi gebegii, precum şi cu mulți alți ostaşi aleşi din armată. De asemenea, şi victoriosul mirimiran a adunat la Belgrad, lângă el, pentru expediție oastea din Rumelia (Romania, partea europeană a imperiului otoman — n.n.), precum şi pe ceilalți oameni, construind pe Dunăre un pod puternic spre a se trece dincolo. Îndată după venirea vizirului amintit, toți aceştia, împreună cu ostaşii însărcinați să meargă în expediție, au trecut podul şi, în ziua a cincea a lunii ramazan (25 iunie) cel

binecuvântat s-a răspândit ştirea despre asedierea Timişoarei de către oastea victorioasă. Un număr de 16 tunuri mari (balimeze), aşezate în diferite locuri potrivite, au început să bată cetatea. Comandantul ei era necredinciosul Loşandja (Ştefan Losonczy — n.n.) care fusese asediat în anul ce trecuse. Înlăuntrul cetății, în afară de maghiari, croați şi alți nedemni, se mai aflau şi vreo 300–400 de puşcaşi spanioli şi vreo 200 de luptători nemți. În cronicile ghiaurilor s-a scris că în ziua când musulmanii s-au aşezat lângă cetate, acela (Losonczy) a venit şi a intrat în ea. Craiul cel rătăcit (împăratul) se afla la Turin. Acesta (Losonczy), mâniindu-se, a spus: „Anul trecut eu mi-am făcut datoria, acum oastea islamică se pregăteşte să meargă asupra ta. Podul este în curs de construire; se fac de asemenea şi alte pregătiri. Din partea voastră nu văd nici un fel de ajutor; cei care se închid acolo, se închid pentru moarte". Dar în cronica ghiaură s-a scris că toți beii creştini şi comandanții şi însuşi craiul cel rătăcit l-au rugat foarte mult pe acesta (Losonczy) şi, fiind convinşi că nu se vor mai întâlni unii cu alții, ei — cei care plecau — şi-au sărutat copiii şi familiile şi şi-au luat rămas bun. Venind şi numărând oastea sa încercuită, el ar fi găsit că acolo (la Timişoara) se aflau 2.500 de luptători.

Cronica lui Ibrahim Pecevî despre cucerirea Timişoarei, în anul 1552 (2)

„Într-adevăr, afurisitul Loşandja a făcut o seamă de vitejii şi nu s-a dat înapoi de la sforțări şi de la lupte. Dar emirii musulmanilor şi ceilalți gazii au săvârşit fapte de eroism şi vitejie de neînchipuit. În iureşuri se duceau la moarte, unii după alții, şi nu se dădeau înapoi; ei se aruncau aşa precum oile merg la sare. La un moment dat calul de sub mirimiranul cel victorios a fost lovit, dar el, încălecând îndată alt cal, n-a părăsit iureşul. Luptele au continuat, astfel, 35 de zile. În cele din urmă, ghiaurii au cerut aman. Cetatea a fost cucerită prin capitulare. Apoi, capitularea nefiind respectată, au fost făcuți prizonieri şi măcelăriți cu toții. Motivul stricării capitulării a fost acela, că atunci

când, în urma capitulării, Ulama paşa a ieşit din Lipova (1551) creştinii au încălcat pacea şi l-au măcelărit. De aceea şi turcul a călcat condiţiile capitulării Timişoarei şi, pe când ghiaurii părăseau cetatea, un ienicer s-a agăţat de un inoş (în limba lor inoş înseamnă paj) la care ţinea foarte mult Loşandja. Atunci, nemaiputând să rabde, l-a ucis cu sabia pe ienicerul acela şi astfel capitularea s-a stricat. Loşandja fiind grav rănit în două locuri, a fost dus la Ahmed paşa, în faţa căruia el a spus următoarele: «Eu ce să fac? Raialele nu m-au lăsat în pace. Jurasem şi le făgăduisem să mor o dată cu ele. De altfel, până ce veţi fi luat Timişoara, tot ar fi murit atâţia oameni de la voi». Afară de tunurile trimise dincolo şi în afară de cele care, intrând în străfundurile zidurilor, nu mai puteau fi scoase, el mai adusese înăuntrul cetăţii atâtea tunuri încât socotea că, salvând cetatea, le va da, probabil, craiului în dar. Rana lui Loşandja neputând fi vindecată, Ahmed paşa a poruncit, atunci, să i se taie capul. Ei (ghiaurii) au mai descris amănunţit că şi capul său a fost trimis la norocosul padişah. Dat fiind că cetatea de mai sus era locul cel mai însemnat al acelor locuri şi hotărându-se să fie beilerbeilâc pentru supunerea şi apărarea ţării, beilerbeilâcul a fost acordat gaziului Kasâm paşa".

„Cucerirea măreţei fortăreţe a Timişoarei”
de Solakzade Mehmed Hemdeni (1)

„Locuitorii Timişoarei ştiau că oastea islamică, în acea primăvară (1552) plăcută, va veni cu siguranţă, iarăşi, asupra lor. De aceea, tot timpul, în iarna aceea, ei au săpat un şanţ adânc în interior pentru întărirea cetăţii lor şi, îndeplinind toate cele trebuincioase, au pregătit muniţii într-o măsură foarte mare. Toate acestea au fost făcute arz la măria sa marele suveran al lumii. Socotind că ocuparea Timişoarei numai de către oastea rumeliană va fi grea, au numit ca serdar pe al doilea vizir — Ahmed paşa — împreună cu sekbanbaş, cu câteva mii de ieniceri şi cele patru agale de bulucuri cu bulucurile

lor şi cu tunuri şi cu gebegii precum şi cu multe alte oşti. În a douăzeci şi şaptea zi a lui rebiül-ahâr din 959 (22 aprilie 1552), mai sus-pomenitul vizir a ajuns la Belgrad cu oastea victorioasă arătată mai sus. Trecând Dunărea în apropiere de Belgrad împreună cu mai sus-numitul Mehmed paşa, beilerbeiul de Rumelia, au asediat din nou cetatea Timişoara, în a cincia zi a lui regeb din anul mai sus arătat (adică începând cu 27 iunie 1552). Pe de o parte oastea de Poartă şi pe de alta vitejii din Rumelia, înconjurând cetatea din toate părțile, au aşezat, în acelaşi timp, şi un număr de 16 tunuri balimez care nu ştiu de glumă. Timp de o lună încheiată, dându-se lupte crâncene cu tunuri şi cu puşti, duşmanul dinlăuntrul cetății a rămas neputincios din cauza atacului victorios al gaziilor (luptători pentru cauza sfântă a islamului, n.n.). Duşmanul a scris în cronicile sale că era capudan al cetății unul cu numele de Loşanga, care fusese asediat şi anul trecut. Afară de maghiari, croați şi alți creştini, în cetate mai erau vreo trei sute sau patru sute de puşcaşi spanioli şi, de asemenea, vreo sută sau două sute de luptători austrieci. Chiar în ziua când musulmanii s-au aşezat lângă cetate, sosind aceştia în grabă au intrat în cetate. Între timp, craiul cel rătăcit făcuse un mare turvin, cuvânt care, în limba lor, înseamnă sfat. Se spune că îndărătnicul de mai sus — Loşanga, era un îngâmfat, un câine afurisit. Acesta fiind prezent la sfat, când i s-a conferit din nou apărarea cetății Timişoara, a spus cu oarecare indiferență: «Eu mi-am făcut datoria anul trecut, acum să plece aceia care pretind că sunt viteji şi să se închidă acolo în cetate; cel care intră se închide pentru a muri». În sfârşit, el a mai spus: «Cel care este capabil de efort şi eroism nu fuge de moarte şi nu renunță, din laşitate, la cinstea sa. Eu pot să-mi sacrific trupul şi sufletul pentru fericirea voastră, a tuturora. Fără îndoială, voi merge să îndeplinesc această slujbă». Şi el se îngâmfa, spunând toate acestea”.

Cucerirea măreţei fortăreţe a Timişoarei (2)

„Beii duşmani, susţinându-l pe acesta, l-au trimis pe sus numitul orgolios la apărarea Timişoarei. Când să pornească, îmbrăţişându-şi familia şi copiii şi luându-şi adio unii de la alţii, au prezis că nu se vor mai revedea. După ce a venit şi a intrat în cetate, Loşanga, trecând în revistă oastea asediată, a găsit două mii cinci sute de războinici. Aşa s-a scris în cronicile duşmane. Se mai spune că afurisitul era, în acelaşi timp, un mare viteaz şi capabil de fapte mari, fiind un priceput rar întâlnit între duşmanii de o seamă cu el. Făcându-se eforturi, timp de mai multe zile, pentru cucerirea cetăţii, s-a aflat că cetatea nu putea fi luată din pricina sforţărilor acestuia. Atunci şi vitejii musulmani au arătat atâta bărbăţie şi vitejie încât prin breşele deschise s-au întrecut, în iureş, unii pe alţii. Fără ca, măcar, vreunul să dea înapoi, ei înaintau, mergând ca oile care aleargă la sare. Paşalele, vizitând zilnic întăriturile, încurajau şi aduceau laude gaziilor aflaţi în rânduri. În acel timp, calul lui Mehmed paşa, beilerbei de Rumelia, fiind împuşcat, dar el, prin grija preînaltului Allah, rămânând teafăr şi încălecând din nou pe un cal iute ca vântul, a înaintat neatins şi s-a repezit în luptă. În cele din urmă, apărând semiluna cuceririi, în prima zi a lui şahan (23 iulie) a fost cucerit în întregime oraşul cetăţii mai sus amintite. În luptele care s-au dat în oraşul cetăţii a fost ucis seraschierul şi comandantul oştii puşcaşilor spanioli, numit Avri, chiar în timpul luptelor din oraş, iar nenorocosul său cap a fost adus serdarului. Apoi duşmanii umili asediaţi în cetatea interioară (castelul — n.n.), când au slăbit şi au rămas neputincioşi, au strigat aman, predând fortăreaţa. Norocosul serdar acceptând strigătul de aman al duşmanului, le-a dat chiar învoire să plece şi să meargă în vilaieturile lor. Dar, pe când ghiaurii ieşeau din cetate şi se retrăgeau, un inoşa care în limba lor înseamnă paj, scump căpeteniei lor, Loşanga, s-a încăierat cu un ienicer. Mai sus arătatul Loşanga, fără să vrea, a lovit pe ienicer cu sabia, rănindu-l. Atunci, deodată, în jurul său făcându-se o învălmăşeală, într-o clipă n-a rămas măcar un suflet, deoarece toţi au fost trecuţi prin ascuţişul săbiei. Câţiva dintre demnitari fiind făcuţi prizonieri şi puşi

în lanțuri, au fost înfățișați serdarului. Afurisitul numit Loșanga, rănit grav într-un loc sau două, era, în același timp întristat și se credea rob. L-au luat și nedemn, necăjindu-se că a fost salvat, și-a deschis gura și a vorbit astfel: «Păcat că populația cetății nu m-a lăsat să fac ce vroiam; n-ați fi reușit chiar dacă ați fi dat o mie de capete pentru fiecare piatră a cetății. Nici n-ați fi visat și nici prin gândul vostru n-ar fi trecut». Zicând acestea, el a spus multe cuvinte fără noimă. În cronicile lor ei au scris în mod amănunțit că măria sa marele serdar, mâniindu-se din pricina unui astfel de răspuns fără sens și dat fiind că rănile lui erau nevindecabile, a dat poruncă fără întârziere să i se taie capul și desprinzându-l de nefericitul său trup, l-a trimis la glorioasa Poartă a împărăției".

Mustafa Gelal-Zade și cronica sa despre Timișoara, 1552

„În ziua a cincea a lui regeb din anul 959 (27 iunie 1552), forțele turcești fiind în împrejurimile Timișoarei, și-au întins acolo corturile. Cetatea semăna întocmai cu o insulă. În împrejurimile sale fiind multe întortochieri de ape, acolo se făcuse mult stufăriș și erau mlaștini. Cetatea era plină cu oști austriece, sârbești și maghiare. Banii acestor neamuri, deși stăteau separat, erau, totuși, sub stăpânirea unei căpetenii numite Boșniak. Acesta era un comandant de oaste numit de către împăratul Austriei. Oștile turcești înconjurând cetatea din toate părțile și aducând tunurile lor mari, le-au așezat în locurile cele mai potrivite și, de teamă, au săpat șanțuri, apoi a început o luptă crâncenă, tunurile din amândouă părțile înroșindu-se de atâta tras. Oștile, tunurile și puștile cruciaților fiind foarte multe, făceau să cadă în partea turcească o ploaie de gloanțe și de ghiulele de tun. Din această pricină au căzut foarte mulți ostași turci, găsindu-și o moarte de martiri. Cu toate acestea, moralul ostașilor fiind foarte ridicat, nu se speriau de gloanțe și ghiulele. În cele din urmă, Mehmed pașa, spre a înlesni căderea cetății, începu să dea dese iureșuri, ajungând, uneori, până sub zidurile cetății. O dată o ghiulea de tun dușmană lovi calul pașei și-l omorî. Dar pașa nu se lăsă și, încălecând

pe calul său de paradă, nu s-a întors decât după terminarea treburilor sale. Deci turcii au luptat cu zel şi cu suflet pentru luarea cetăţii. Dar şi duşmanul făcea faţă de ei ultimele sale eforturi şi zvârcoliri, depunând mult zel pentru apărare. Această stare de lucruri a durat 25 de zile. Cei din cetate, neavând odihnă şi răgaz din cauza turcilor, ba vroiau să predea cetatea, ba promiteau că vor plăti haraci. Turcii, însă, dându-şi seama că aceasta este o viclenie, nu le dădeau nici o clipă de răgaz. În prima zi a lunii şaban, paşa s-a pregătit să dea un nou iureş asupra cetăţii şi, începând din dimineaţa aceleiaşi zile, loviturile de tun s-au înteţit tot mai mult, deschizând multe breşe în zidurile cetăţii. În cele din urmă, asediul turcilor s-a încheiat cu ocuparea suburbiilor cetăţii. Aici au avut loc lupte foarte grele şi focurile puştilor au doborât un foarte mare număr de duşmani. Oştile duşmane aveau pe cap căşti de oţel, pe mâini, zale iar pe piept şi pe gât, scuturi. La rândul lor, şi turcii înarmaţi cu iatagane, topoare şi buzdugane şi trunchiuri de copaci făceau ca duşmanii să-şi găsească moartea în fel şi chip. Unele din capetele lor tăiate erau potrivite cu grijă. În această luptă a fost tăiat şi capul lui Loşangi. În acea zi, cu ajutorul lui Allah, ordia turcă a luat cetatea. De aceea, bisericile sale au fost transformate în geamii, clopotele au fost aruncate din clopotniţele cu turnuri şi s-a început acolo citirea rugăciunii. Timişoara fiind cetatea cea mai însemnată din tot ţinutul Transilvaniei, turcii, pentru diriguirea treburilor lor de acolo, au transformat-o într-un centru de eyalet (provincie — n.n.)”.

Cronica unui sfârşit de lume (I)

Sugestiv pentru sfârşitul puterii creştine în Timişoara ni se pare un alt text al cronicarului otoman Mustafa Gelal-Zade. Veţi citi aprecieri elogioase privind importanţa acestei cetăţi, ca şi la adresa vitejilor oşteni otomani care au reuşit să o ducă — drept o podoabă — în lumea islamului. Iată cum începe acest text: „Fortăreaţa Timişoara este o cetate pizmuită în lumea aceasta care se roteşte şi avea turnuri şi ziduri foarte puternice, fiind cu neputinţă de a fi trecute. De aceea

era greu să se poată pune mâna pe ea. Ea era cea mai însemnată şi cea mai puternică dintre cetățile țării Transilvaniei. Uneltele ei de pază sunt desăvârşite, turnurile sunt înalte iar, în ceea ce priveşte rezistența, este proverbială. Craiul austriac, răufăcătorul numit Ferdinand, a depus strădanii să numească în apărarea ei pe seraschierul său zis Loşandja (Losonczy — n.n,), care era un afurisit purtător de rătăcire şi de nenorocire. De asemenea, pentru stăpânirea şi pentru paza ei fuseseră aduse oşti şi arme de luptă şi de la regii ghiauri cei umili, încât aceasta, spre deosebire de trecut, devenise un fel de Kaff (munte din legendele islamului) fără seamăn şi se umpluse cu tot felul de unelte şi de arme şi de alte muniții de luptă. De aici se pricinuiau mereu pagube ținuturilor islamice, iar oamenii cu inimile negre, aflați în ea, se gândeau cum să aducă pagubă țărilor bine păzite (adică cucerite şi stăpânite de otomani — n.n.). De aceea, supunerea ei devenise o trebuință pentru zelul padişahului. Astfel, în primăvara lui 959 (1552 — n.n.) şahul cel măreț a pornit de la Poarta împărăției spre Adrianopol şi, în zilele când acel loc a fost cinstit cu prezența sa, i-a dat celui de-al doilea vizir, Ahmed paşa, pe toți cei din bulucul silahdarilor aflați în slujbă la Poarta Fericirii (Imperiul Otoman — n.n.), de asemenea, şi pe cei din celelalte bulucuri, împreună cu agalele lor, slujbaşi aleşi, precum şi o ceată numeroasă dintre vitejii ieniceri. Totodată, i-a dat şi unelte de luptă, poruncindu-i să supună cetatea mai sus amintită. Numindu-l serdar peste oastea cea norocoasă, i-a dat drepturi depline". Pentru a marca importanța acestei expediții, cronicarul inserează şi două versuri, considerate aducătoare de noroc: „Şahul lumii i-a spus vizirului său: «Du-te şi cucereşte cetatea Timişoara»". Şi cel de-al doilea vizir şi-a luat oastea şi a plecat să supună Timişoara — cea atât de păguboasă pentru lumea islamică. Recitiți textul şi veți începe să înțelegeți importanța strategică excepțională, mascată în cuvinte ascunse.

Cronica unui sfârşit de lume (2)

„Ahmed paşa, pregătind în grabă uneltele pentru expediţie, a ridicat din Adriandpolul cel bine păzit, în ziua de 27 a lui rebiul-ahâr al anului mai sus amintit 959 (22 aprilie 1552, după era creştină — n.n.) steagul războiului sfânt şi a onorat cazaua (unitate administrativă — n.n.) Adrianopolului cu steagurile purtătoare de victorie ale sultanului şi, potrivit măsurilor sultanului cel drept, s-a îndreptat pentru adunarea oştii de Rumelia, străbătând multă cale şi parcurgând menziluri (etape de marş —n.n.). În a cincia zi a lunii regeb (27 iunie — n.n.) din anul mai sus amintit, el a preschimbat zidurile acelei cetăţi în loc de şedere a steagurilor şi a ostaşilor victorioşi. La poalele fortăreţei curgea ca un torent de primăvară râul numit Dimeş (Timiş — n.n.) şi împrejmuirile erau acoperite cu mlaştini şi cu stufăriş. De aceea, mişcarea şi trecerea mai departe se făceau anevoie. Din această pricină, au construit îndată un pod puternic, lung de patru sute de zira (arşin = 0,711 m — n.n.) şi l-au trecut ca vântul de primăvară. Cete de musulmani au asediat împrejmuirile cetăţii, aşezând totodată tunuri şi construind metereze. Stând în poziţie de luptă, ei au tras cu tunurile în zidurile şi în turnurile cetăţii”. Iată alte versuri din textul citat: „Suflul ghiulelelor zguduia aerul/ Şi, ajungând la cetate, aceasta se cutremura”. „În ziua aceea, beilerbeiul şi serdarul cel viteaz şi paşa cel neînfricat, încălecând pe calul său iute ca vântul, a intrat în foc, şi-a făcut adăpost şi s-a dus înainte ca să aleagă locul pentru tunul care va cuceri victoria şi ca să ia măsurile cuvenite pentru a uşura calea iureşului. În felul acesta, el îi vizita pe cei din meterezuri. Dar, atunci, pe neaşteptate, cetele cele pline de păcate ale ghiaurilor, zărindu-l, l-au ochit pe apărătorul împărăţiei şi au tras din tunuri şi din darbzenuri cu gândul de a-l străpunge cu săgeata pe acel soare al lumii. Ei au lovit atunci în piept calul pe care îl călărea şi l-au trântit la pământ. Prin grija lui Allah, adăpostul l-a apărat pe acel ocrotitor de fericire, încât corpul său nu a fost vătămat deloc”.

Cronica unui sfârşit de lume (3)

„Fortăreaţa fiind distrusă iar locul lor de şedere devenind asemenea iadului, pentru a înlătura starea aceea, ei au cerut iertare iar Ahmed paşa i-a iertat, încrezându-se în vicleniile lor. (Mai pe scurt, asediaţii au cerut armistiţiu, dorind să predea cetatea — n.n.) Atunci, afurisiţii, la rândul lor, ocupându-se de cetate, au refăcut părţile dărâmate şi au părăsit calea supunerii (au existat două partide în cetate: prima voia predarea, cealaltă — continuarea rezistenţei; până la urmă au ales rezistenţa — n.n.). Aflându-se despre ce este vorba, a început din nou bătălia. Duşmanii, umili, văzând că vor fi înfrânţi, au cerut din nou iertare şi au obţinut îngăduinţă de la Ahmed paşa, dar apoi iarăşi s-au opus. Dat fiind că această purtare a lor s-a repetat, porţile iertării le-au fost închise. Atunci, serdarul Mehmed paşa, fiind însărcinat să aducă lemne pentru supunerea cetăţii, a pus de s-au cărat multe sute de mii de poveri de lemne. În felul acesta, lemnele din pădure au fost folosite împotriva rebelilor şi lupta s-a înteţit. Atunci, afurisiţii s-au străduit să dea foc cu ţiţei grămezilor de lemne dar gaziii, la rândul lor, au udat locurile care ardeau, aruncând apă. Pentru înlăturarea răutăţilor răufăcătorilor, ei au făcut roţi mari pentru a trage apă şi au făcut jgheaburi uriaşe. Pe măsură ce apa se scurgea pe jgheaburi, ele erau îndreptate în partea aceea şi stingeau flăcările. În felul acesta, ele loveau în inimile duşmanilor. Focul luptei şi al măcelului s-a înteţit timp de 25 de zile, fără întrerupere, locul acela fiind distrus cu totul. În prima zi a lui şaban (23 iulie — n.n.), cel purtător de victorie, s-a dat iureş din toate părţile. Atunci, ostile cele numeroase ca marea au cucerit cetatea (adică oraşul fortificat — n.n.). Au intrat numai vitejii din Rumelia şi au nimicit peste 500 de ghiauri. Afurisitul de răufăcător, care era seraschierul craiului Spaniei (Alfonso Perez — n.n.), a pierit prin lovituri de sabie”.

Cronica unui sfârşit de lume (4)

„Atunci, serdarul oştii otomane a dat aman (iertare — n.n.) pentru salvarea sufletelor lor şi le-a îngăduit să plece, cu condiția să nu ia nimic din uneltele de luptă şi din avuții. Dar afurisiții, nerespectând cuvântul dat, au luat banii pe care-i aveau şi au plecat din cetate cu viclenie, astupând gurile prinşilor musulmani şi ascunzându-se în care. Atunci, unul dintre prinşii legați la gură, ajuns la disperare, strigând în gura mare, a înştiințat în clipa morții viclenia ghiaurilor şi gaziii, aflând de această purtare rea a afurisiților, nemaiuitându-se la amanul (iertarea) dat mai înainte, i-au nimicit într-o clipită pe acei nenorociți şi s-au săturat cu avuțiile şi cu familiile lor, precum şi cu multe prăzi. Slobozindu-i pe prizonierii turci, cu gurile legate şi cu inimile pârjolite, ei au făcut nemuritoare cinstea Islamului. Cetatea aceea puternică, dorită de toți sultanii, intrând în mâinile luptătorilor credinței şi locul acela împreună cu localitățile din jur, având întinderea unui beilerbeilâc, au fost date lui Kasâm paşa, cel nimicitor de duşmani şi mai mare decât cei de o seamă cu el. Dintre emirii de margine, el era cel mai potrivit pentru acest rang deoarece de la început şi până acum se luptase mereu cu ghiaurii şi, udându-se cu sânge de duşman, preschimbase câmpurile de bătălie în grădini cu lalele şi străpunsese cu săgeți inimile inamicilor. Au fost, de asemenea, pregătite cele necesare pentru repararea şi pentru întărirea ei (Timişoarei), aşa cum trebuie”.

Iată-ne, aşadar, după patru episoade, în momentul în care Timişoara intră — pentru 164 de ani — în stăpânirea Imperiului Otoman. O dată cu această dată începe o nouă lume. Începutul ei a fost marcat de masacrul garnizoanei. Fapta nu era deloc gratuită şi lipsită de sens, deşi cronica de față se străduieşte din răsputeri să arunce „vina” pe umerii creştinilor, inventând fel de fel de situații: prizonieri legați la gură, avuții şi bani ascunşi etc., etc. În realitate, măcelărirea apărătorilor Timişoarei a fost un act de răzbunare. În toamna lui 1551, pe când trupele imperiale asediaseră Lipova şi aceasta capitulase, comandantul

lor, Andrei Bathory, deşi garantase retragerea garnizoanei, ordonă măcelărirea tuturor apărătorilor, în frunte cu Ulama paşa. Otomanii erau viteji în lupte şi îşi respectau cuvântul dat. Încălcarea unui jurământ sau a unei înțelegeri era considerată una dintre cele mai grave fapte de pe pământ. Actul sadic şi gratuit al lui Bathory i-a consternat, dar şi îndârjit pe otomani. În iulie 1552 — la capitularea garnizoanei din Timişoara — ei au pregătit în amănunt regia declanşării incidentelor şi a măcelăririi apărătorilor.

Jurnal de asediu: Timişoara, iunie–iulie 1552 (I)

După ce am citit opiniile cronicarilor otomani despre un eveniment cu profunde implicații europene (cucerirea Timişoarei de către armata otomană), să încercăm, acum, un mic jurnal de asediu, cu cele mai importante momente ale acestei dramatice încleştări.

— 24 iunie: Mehmed Sokolovici, beilerbei de Rumelia şi Kason, paşa de Zrenjanin, ajung cu 1.500 de călăreți sub zidurile cetății; Alfonso Perez şi Nicolae Vaida ies cu 400 de husari şi 100 de mercenari spanioli la harță, ucid şi prind peste 20 de otomani.

— 25 iunie: Losonczy închide cetatea şi o declară sub stare de asediu; împarte sectoarele de apărare.

— 26 iunie: otomanii înconjoară cetatea şi încep lucrările pregătitoare de asediu; într-o luptă purtată cu cavaleria cetății, moare şi primul apărător: tânărul nobil Ştefan Sulyok.

— 28 iunie: încercuirea cetății este încheiată şi otomanii declanşează primul bombardament; totodată, partea estică a cetății îi revine beilerbeiului Rumeliei, Mehmed Sokolovici, iar cea vestică — beilerbeiului de Anatolia, Hasan paşa; începe săparea meterezelor pentru tunuri şi a şanțurilor de apropiere spre cetate; se taie lemne pentru acoperirea drumurilor printre mlaştini.

— 29 iunie: primul atac otoman asupra cetății: este atacată Palanca Mică (numită şi Insula), poarta de nord a cetății şi fortificația de piatră şi pământ din fața acesteia; bateriile otomane au două tunuri

foarte mari, 12 tunuri de asediu şi 14 tunuri obişnuite; podul spre Insulă este bombardat şi dărâmat; atacul durează patru ore şi se soldează cu 1.500 de morţi de la otomani şi 150 de la apărători.

— 6 iulie: al doilea asalt asupra fortificaţiilor: pregătiri intense s-au făcut încă după primul asalt, în ambele tabere; Losonczy îi trimite pe fraţii Pitar din Caransebeş într-o solie printre liniile duşmane; intervine şi Iliaş, domnul Ţării Româneşti; soarta cetăţii începe să-şi schimbe faţa.

Jurnal de asediu: Timişoara, iunie–iulie 1552 (2)

Scrisorile disperate de ajutor ale lui Losonczy, trimise lui Castaldo, comandantul trupelor imperiale din Transilvania, s-au soldat doar cu vorbe. Trupele mobilizate şi trimise, fie că nu au mai plecat în ajutorul Timişoarei, fie că „s-au împotmolit" pe drum. Doar un detaşament a ajuns prin Banat, dar a fost spulberat uşor de otomani.

— 3–6 iulie: Turnul apei este distrus atât în partea nordică dar şi în cea sudică; apele din jur sunt, în iulie, mai scăzute iar otomanii lucrează temeinic pentru depăşirea acestui obstacol.

— 6 iulie; alt asalt otoman, concentrat asupra Insulei şi Turnului apei; zidurile fortificaţiei par tot mai aproape pentru asediatori.

— 12 iulie: peste 2.000 de infanterişti se apropie de şanţul cu apă al Insulei apărate de spanioli; lucrările de reparaţie a stricăciunilor se desfăşoară susţinut dar nu pot suplini şi înlătura dezastrul; timp de aproape o zi, otomanii asaltează — de trei ori la rând — cetatea; tunurile desăvârşesc distrugerea bastioanelor.

— 18 iulie: una din cele două încercări de tărăgănare a asediu-lui: creştinii cer două zile pentru a capitula; le folosesc, însă, pentru refacerea întăriturilor atât de distruse; în fond, este o luptă între cetăţenii oraşului, care vor predarea cetăţii, şi oştenii creştini, care doresc continuarea luptei.

— 19 iulie: otomanii aduc noi baterii de tunuri şi le pun în poziţie.

— 20 iulie: asediu împotriva cetăţii: tunurile bat cu îndârjire Turnul apei; ienicerii cuceresc cel de-al doilea val de apărare; distrugerile zidurilor (în special de nord şi vest) sunt atât de mari încât — practic —

toți apărătorii şi locuitorii cetății încearcă să repare ce se mai poate.

—24 iulie: Turnul apei este distrus de bombardamente şi cucerit de otomani; bastioanele şi zidurile sunt aproape total dărâmate şi cea de-a treia centură de apărare cade în mâna asediatorilor.

— 25 iulie: nou asalt otoman asupra rezistențelor creştine; peste 7.000 de ghiulele au aruncat otomanii asupra cetății Timişoara; discuții între apărători şi cetățeni, care insistă pe predare.

— 26 iulie: discuții cu mercenarii spanioli şi germani, care nu mai văd posibilă menținerea cetății: moartea celebrului Mendoza — un simbol printre mercenari; solie — un localnic şi un spaniol — la Ahmed paşa, propunând capitularea şi stabilind condițiile acesteia; pregătirile pentru părăsirea cetății.

— 27 iulie: prin poarta Prajko (sau a Lipovei), oastea creştină începe retragerea; în față, cetățenii, apoi husarii şi călărimea la mijloc, după ei, infanteria cehă şi germană, urmați de haiduci şi încheietori de coloană, infanteriştii spanioli; incidentul ce declanşează măcelul.

Şi astfel iau sfârşit o epocă şi o lume la Timişoara; începe o alta.

II.

TIMIŞOARA — CETATE ŞI ORAŞ OTOMAN

Timişoara — sediul vilayetului otoman

În urma cuceririi Timişoarei şi a altor cetăţi, situaţia Banatului era următoarea: partea vestică şi cea centrală au fost cucerite şi organizate ca orice altă provincie otomană (paşalâc, vilayet, eyalet). Partea de est, constituită în aşa-numitul Banat de Lugoj-Caransebeş, a rămas liberă, fiind alipită Principatului Transilvaniei. Un rol extraordinar în acest fapt l-a avut voievodul muntean, care l-a convins pe sultan de utilitatea acestei zone-tampon. La 1658, principele Acaţiu Barciai dă sultanului şi aceste ţinuturi, ce vor fi încorporate eyaletului.

Timişoara a fost — timp de 164 de ani — sediul acestei provincii otomane, considerate printre cele mai importante. Circula chiar o vorbă printre beii otomani de Dunăre asupra importanţei Timişoarei: cine cucereşte Buda cucereşte un oraş, pe când cine cucereşte Timişoara cucereşte o ţară. Kasâm paşa a fost primul beilerbei (beiul beilor) sau mir-i mir-am, adică comandantul provinciei. El avea în subordine mai mulţi bei, un locţiitor (caimacam) şi un defterdar (adică mai-marele finanţelor), ce era întotdeauna trimis de la curtea sultanului. Din punct de vedere administrativ, teritoriul ocupat de otomani a fost împărţit în unităţi numite sangeacuri; la început au fost opt, apoi, doar şase. În fruntea lor era câte un sangeac-bei. Sangeacurile mai mari au fost împărţite în unităţi administrative mai mici numite nahii.

Sediul beilerbeiului era vechiul castel al Huniazilor, loc şi al defderdarului şi al bogăţiilor adunate acolo, dar şi al depozitului de artilerie şi praf de puşcă. Mai existau o casă a paşei şi o reşedinţă de vară. Otomanii şi creştinii formau două lumi distincte în cadrul Banatului. Primii se autonumeau dreptcredincioşi, iar pe creştini îi numeau ghiauri sau „raia" (supus creştin, plătitor de biruri). Musulmanii erau toţi egali în drepturi şi urcau pe scara socială prin propriile merite. Nu exista avere transmisibilă, proprietate funciară. Sultanul era stăpânul tuturor pământurilor şi bunurilor. De placul său depindeau toate. El dona fidelilor săi uzufructul unor posesiuni (nu proprietatea asupra lor), valorizat într-un număr de

aspri; raialele erau, la rându-le, în aceeaşi situaţie. Oamenii fiscului imperial controlau toate veniturile. Defterdarul era, în fapt, omul cel mai puternic, administrativ. El era ajutat de kiatib-i (secretari) şi de sagirte (funcţionari). Inspectorii financiari locali erau numiţi naziri şi îi aveau în subordine pe comisarii numiţi emin-i (de unde provine, oare, numele de Eminovici, dacă nu de la un asemenea funcţionar creştin?) şi de ageriţi fiscali — amil-i. Dar, despre ei, şi alţii aşişderea, vom mai vorbi de acum încolo.

Armata otomană — garnizoana Timişoara

Cea mai puternică armată a lumii — în secolul al XVI-lea — îşi afla garnizoana la Timişoara: armata otomană. Nu este nici o exagerare pentru că, prin modul de recrutare, de organizare şi de tehnică a luptei, trupele otomane au reuşit să obţină victorii pe trei continente: Europa, Asia şi Africa, şi să constituie un imperiu imens. Din ce se compuneau trupele staţionate la Timişoara? În primul rând, din pedestrime, alcătuită din ieniceri — soldaţi recrutaţi îndeobşte dintre copii de creştini crescuţi în religia islamică, ce aveau o organizare militară de tip mercenar. Aceştia alcătuiau nucleul cel mai puternic al oricărei garnizoane. O categorie specială a ienicerilor erau muhafiz-ii (cei mai viteji), din rândul cărora se alegea — invariabil — şi dizdarul (comandantul cetăţii). Fiecare unitate se numea „bölük" (buluc pe româneşte) şi avea 10 oameni conduşi de un serbölük. Purtau un doman lung până la poale, peste şalvarii vârâţi în cizme. Aveau o puşcă lungă, un pumnal (hanger), cuţite şi pistoale. Ei erau încazarmaţi şi primeau soldă şi alimente. Mai primeau stofa pentru îmbrăcăminte şi o lingură pe care o purtau înfiptă în turban. Trupe pedestre erau şi azapii sau reis-ii, recrutate dintre musulmani. Erau împărţiţi în ode de câte 10 oameni, apoi în djemanet ce avea 4 ode. Aveau sergenţi şi agă. Cavaleria era alcătuită din ode ce cuprindeau câte 10 călăreţi, reuniţi în formaţii de 100 de oameni. Numele generic cunoscut este de spahii; în realitate se numeau ulufegii şi aveau steagurile roşii pe suliţe şi garigegii cu steaguri albe. O secţiune specială era alcătuită din caii neînfricaţi (könülük), trupe de elită folosite la spargerea frontului

duşman. Dar cel mai important element al armatei otomane era alcătuit din topcii (artilerişti). Încă de la începuturile acesteia, sultanii i-au acordat prioritate, aşa încât au beneficiat de cea mai bună artilerie din lume. Un întreg cartier din Stanbul — Top-chane din Dolma bagci — era împânzit cu arsenale şi pulberării. Bateria — elementul de bază — era comandată de un „ser-topci” şi el era ajutat de un nazir (funcționar) însărcinat cu aprovizionarea bateriei, fiind secondat de un kiatib. Trupa era împărțită în bölükuri sau beilâcuri, cum li se mai spunea. Cu ajutorul acestei artilerii, otomanii au reuşit să cucerească cetăți considerate — până la ei — inexpugnabile. O dată cucerită, Timişoara s-a transformat într-unul dintre cele mai importante fabrici de salpetru (pulbere pentru artilerie) iar depozitul de aici aproviziona toată partea europeană a imperiului. Un element interesant: în cadrul bateriei exista un „dnagu” — un fel de diacon care avea ca singură sarcină să se roage zilnic lui Mahomed pentru a feri depozitele de pulbere de explozii. Că aceste rugăciuni nu au fost ascultate întotdeauna stă mărturie şi puternica explozie a pulberăriei timişorene din secolul al XVII-lea, care a dărâmat şi o parte a zidurilor cetății, acestea trebuind urgent reparate.

Garnizoana otomană a Timişoarei la 1590

Într-un registru de plăți al soldelor din anul 999–1000 după Hegira (anul musulman datat după fuga lui Mahomed de la Meca la Medina – 622 d.Ch.) figurează 258 de oşteni. Iată, pe scurt cum erau împărțiți, pe arme şi diviziuni, şi ce soldă primeau. În primul rând figurează călăreții (ulufegii), în escadroane. Primul escadron era sub comanda lui Amrullak aga, ce avea 32 akçe (aspri) pe zi; sergent era Salih Ahmed cu 10 aspri şi apoi 8 călăreți, fiecare cu 8 aspri zilnic. A doua odă, sub comanda sergentului Kurd Abdullah cu 10 aspri, era compusă din 6 călăreți cu aceiaşi 8 aspri zilnic. Cea de-a treia se afla sub comanda lui Hasan Ida cu 9 aspri şi avea 8 călăreți cu 8 aspri zilnic. Cea de-a patra îl aveau ca sergent pe Hasan Abdullah cu 9 aspri şi 8 călăreți cu câte 8. Cea de-a cincea era comandată de sergentul Djafer Husein cu 10 aspri şi opt oşteni fiecare cu câte opt aspri zilnic.

Cea de-a şasea şi ultima îl avea în frunte pe Oroslan Ferhad, sergent cu 10 aspri şi 8 oşteni cu câte 8. Cel de-al doilea escadron de ulufegii era condus de Hamza aga cu o soldă zilnică de 20 aspri, ajutat de stegarul Halii Behram cu opt aspri şi era compus din patru ode a câte zece oameni fiecare.

Al doilea corp era format din azapi şi reis-i, împărţiţi în două grupări cu 75 şi 44 de oameni. Primul grup era sub conducerea lui Husein aga cu o soldă zilnică de 15 aspri, ajutat de chehaia Durak cu 10 aspri. Grupul era împărţit în 3 rias, fiecare cu câte două ode şi respectiv 20 de oameni. Primul rias se afla sub comanda lui Mahomed reis cu 12 aspri, pe zi şi avea două ode a 10 oameni fiecare. Al doilea rias condus de Behram Bosna reis cu o soldă de 11 aspri zilnic, era compus din aceiaşi 10 + 10 oameni, Ali-reis conducea cel de-al treilea rias cu o soldă de 12 aspri şi cu aceleaşi două ode a câte 10 + 10 luptători. Al doilea grup avea ceva mai puţini oameni — doar 44 — fiind sub comanda lui Ahmed aga cu 27 aspri, ajutat de Hajdar chehaia cu 12 aspri, iar în fruntea primului rias se afla Djame Mahmud reis cu 9 aspri, în timp ce fiecare din componenţii celor două ode (10 + 10) avea o soldă zilnică de 5–6 aspri. Al doilea rias asculta de poruncile lui Djafer Mohamed reis iar componenţa şi soldele erau identice.

Martologii — fie ei musulmani ori creştini — se aflau sub comanda lui Halil aga, ce primea pe zi 10 aspri. Erau organizaţi tot în grupuri de câte 10 (ode), conduşi de un sermaie sau ser (adică sergent). Iată câteva nume de creştini din acest corp al martologilor: Dimitrie Vuici, Jovan Vancas, Petru Radosan, Nicola Mili, Petru Jova, Pavel Mihăilă, Stoian Mihăilă, sergentul Nicola Ivan, Pavele Dimitrie, Nedelco Radici, Stoian Dimitrie, Petru Mihăilă, Nicola Masarovici, Giura Palcik, Nicola Radovik. Interesant, în sfârşit, corpul müteferik-ilor era condus de Bali chehaia cu 20 aspri zilnic, de Huseain aga cu 13 aspri, de Zulfikar, Mustafa cu 10 aspri şi Ali Celebi cu 16 aspri pe zi. Datele vorbesc prin ele însele şi nu mai merită comentate. În anumite perioade pline de confruntări militare, sultanul delega, pentru apărarea cetăţii, şi alte trupe, specificând perioada serviciului şi sumele zilnice primite, inclusiv din ce fonduri proveneau şi cine trebuia să le plătească.

O scrisoare către papă (8.03.1582)

În anul 1841, Ignațiu Fabry, canonic de Cenad, ajuns la Vatican, descoperă o scrisoare trimisă din Timişoara (8 martie 1582) pe adresa papei Grigore al XIII-lea, ce zăcuse aproape trei veacuri în arhiva Vaticanului. O copiază şi o trimite lui Johan N. Preyer, primar şi istoriograf al Timişoarei, care o aminteşte în monografia sa. Peste o jumătate de veac o foloseşte şi Szentklaray Jeno în scrierile sale. De la cei doi, acest document a fost folosit în fel şi chip de către toți cei interesați. În esență, documentul este o relatare a comunității catolice maghiare (erau şi alți catolici) către papalitate, privitoare la soarta acestei mici comunități. Plângerile se referă la lipsa unor preoți care să cunoască limba maghiară şi să predice în ea; ultimii trei preoți nu ştiau, nici unul, limba maghiară. În plus, copiii nu pot învăța să scrie şi să citească în limba maternă, căci, în lipsa unui învățător, preotul ar fi putut suplini acest fapt. Lucrurile erau extrem de serioase pentru această comunitate catolică de limbă maghiară şi, de aceea, apelul lor, trimis Sfântului Scaun avea accente patetice. Pentru ca veridicitatea acestei situații să fie certificată, semnează şapte dintre cei mai de seamă membri ai acestei comunități. În primul rând, Ştefan Herceg, judele principal al oraşului Timişoara, care scrie personal scrisoarea, dar şi în numele creştinilor catolici. În al doilea rând, Petrus Hercheg Ungarius; sigur rudă cu primul. În al treilea rând, Simon Mihalyfja; în al patrulea rând, Martin, fiul lui Gaspar, Ungarus, în nume propriu şi al tuturor catolicilor din oraş. În al cincelea rând semnează Thomas Borcovius, în numele comunității şi al său. În al şaselea rând semnează Petrus Balomi Ungarus, în numele tuturor credincioşilor catolici şi al său propriu, în al şaptelea rând, şi ultimul semnează Zabo Tamas, maghiar, în numele credincioşilor. Într-adevăr, o mare parte a catolicilor timişoreni rezistase ofensivei protestante din prima treime a secolului al XVI-lea. Cum, însă, papalitatea „arondase” zona Banatului — încă din secolul al XIV-lea — franciscanilor minoriți din Bosnia iar

aceştia, fie slavi, fie raguzani (vezi cazul călugărilor Bonifaciu de Raguza, din 1581, şi al bosniacului Dominic Georgevici), nu ştiau maghiara, disperarea membrilor comunităţii era reală. Biserica catolică, pe care comunitatea reuşise să o salveze din mâinile otomanilor, era mică şi veche dar suficientă pentru serviciile religioase destinate comunităţii. O biserică romano-catolică în funcţiune este atestată şi la 1663 — semn că această comunitate timişoreană (fie ea cea iniţială, fie a negustorilor catolici din Dalmaţia) rezistă în condiţii vitrege.

Banatul, Timişoara şi răscoala antiotomană — 1595

O serie întreagă de factori au contribuit la declanşarea — încă din ianuarie 1594 — unei mari răscoale antiotomane în Banat. Cauzele interne au constat în nivelul mare al fiscalităţii şi al abuzurilor. Cele externe au fost pricinuite de planurile ofensive ale Ligii Sfinte, ce aveau nevoie de declanşarea unei răscoale pe linia Dunării, pentru a porni un nou război. La început s-au răsculat câteva sate. Apoi, cetele răsculaţilor se unesc în ianuarie 1594, atacă şi cuceresc cetatea Vârşeţului, ce devine centrul răscoalei. Cetele au fost conduse de către Petru Majos, român din satul Obad, ce avea sprijinul banului de Lugoj–Caransebeş, George Palatici, şi formase mai multe cete de haiduci. Cei mai mulţi dintre răsculaţi au fost, iniţial, sârbii, lor adăugându-li-se mai târziu şi românii. În Valea Almăjului se declanşează un alt centru al răscoalei, conduse de Ioan Lugojanu. Este atacată şi distrusă, în martie, cetatea Bocşa, apoi, în aprilie, cetatea şi târgul Margi-na. Cum şi imperialii declanşaseră ofensiva în Ungaria, răscoala bănăţeană a luat avânt. Aceştia au ars podul de vase peste Dunăre al oştirii otomane. Au ridicat la luptă sute de aşezări bănăţene. La sfârşitul lui martie, Hasan, paşa de Timişoara, porneşte cu oastea sa împotriva ţăranilor, dar, în ciuda cruzimilor deosebite făptuite, nu reuşeşte să-i învingă. Până la urmă este schimbat de către Sinan paşa. Acesta mai arde moaştele sfântului sârb Sava şi dezlănţuie infernul: sârbii nu mai au ce pierde. Principele ardelean

speculează aceste victorii creştine şi menţine legătura cu răsculaţii, fără a le da şi ajutor practcic. Răsculaţii stăpânesc Dunărea între Horom şi Pancevo şi au Vârşeţul drept capitală. Pe 1 iulie, răsculaţii cuceresc Zrenjanin-ul iar atacul din iulie al lui Sofu Sinan, paşa de Timişoara, este respins şi ridiculizat: din 11.000 de luptători otomani scapă doar o mie. La fel păţesc şi a doua oară. Însă răsculaţii se dispersează prea tare şi încep să sufere înfrângeri. Un episod interesant şi puţin cunoscut îl reprezintă venirea incognito a lui Mihai Vajda pe Valea Cernei, apoi, prin Valea Almăjului, până la tabăra de la Vârşeţ. Aici, el aduce noi încurajări dar şi pune la punct un plan comun de luptă cu răsculaţii. Conducătorii răsculaţilor sunt coordonaţi de vlădica Teodor de Vârşeţ, de un Doţian, de banul Sava, de Velil Mironici. Marele vizir şi hanul tătar dezlănţuie o puternică ofensivă, la sfârşitul lui iunie, şi cele câteva sute de oşteni imperiali sosiţi nu pot face mare lucru. Noul paşă de Timişoara, Hasan paşa cel tânăr, vine cu oştile sale şi, pe 10 iulie, are loc, la Zrenjanin, bătălia decisivă în care, cu toată vitejia, răsculaţii sunt înfrânţi. Dispersarea resturilor este doar o problemă de câteva săptămâni. Şi, astfel, ia sfârşit o răscoală care, dacă ar fi fost sprijinită aşa cum s-a promis, ar fi putut schimba soarta Banatului şi a Timişoarei.

În ce fel a fost aprins oraşul Timişoara — 1595

Obiceiul Europei occidentale era de a edita aşa-numite avisse sau zeytung, adică ziare cu informaţii despre întâmplările militare şi politice ale vremii. Aşa se întâmplă că, în 1595, un asemenea zeytung, tipărit în vechiul oraş Praga, cu aprobarea episcopului, narează şi ştiri despre Banat. El este editat în germană, sub titlul *Vom Glückstigen Sieg...* (*Despre strălucita victorie…*) şi povesteşte despre luptele din Banat, din vara şi toamna lui 1595. Iată câteva fragmente referitoare la Timişoara, traduse în româneşte: „În aceeaşi zi (3 septembrie 1595 — n.n.), ai noştri au aprins, la Timişoara, aproape toate casele şi fiindcă duşmanul a văzut focurile din depărtare, a lăsat Lipova (asediată de

banul George Borbely — n.n.) şi s-a grăbit spre Timişoara. Cei din Timişoara, fiindcă au văzut şi au ştiut că Lipova este asediată şi că ai noştri sunt puţini, nu s-au speriat de duşmani dar domnul Balatisch (George Palatici, fost ban de Lugoj–Caransebeş, până anul precedent, şi acum comandant al cetăţii Lugoj — n.n.) a trimis 400 de trabanţi într-o expediţie la Timişoara şi, când au ajuns, în mare grabă, acolo, nu s-au pus la odihnă, ci au aprins suburbiile şi au bătut toba în mijlocul Timişoarei (laudă fără rost, căci nu cuceriseră cetatea — n.n.) în cinstea Măriei Sale; aşa cum se spune, a fost pradă frumoasă, dar, fiindcă au fost prea puţini, n-au putut sta prea mult, ci s-au dus acasă, întâmpinaţi pe drum de domnul Balatisch împreună cu restul şi i-au condus în cetatea Lugojului. De asemenea, ai noştri au eliberat în jur de 1.000 de creştini (cam exagerat, nu credeţi?), prizonieri în Timişoara, şi i-au adus la Lugoj". Acesta este pasajul despre incursiunea făcută asupra cetăţii Timişoara. Ajustând exagerările, ştim că a fost o simplă incursiune care a atacat suburbiile, au ars case de acolo, au luptat, probabil, cu câţiva oşteni otomani, au jefuit. Cam la atât s-a redus incursiunea. Principele Bathory nu a îndrăznit mai mult asupra acestei puternice cetăţi. În schimb, banul Borbely a desfăşurat o adevărată campanie în Banat, în acest an. Pe 19 iulie cucereşte cetatea Bocşa, pe 22 iulie, Vârşeţul, iar Deli Kurt aga de aici este ucis. Paşa de Timişoara, cu ajutorul beilor de Cenad, Ineu, Lipova şi Gyula, pustieşte malul Mureşului. Pe 8 august, banul cucereşte Vărădia de Mureş şi, pe 14, Făgetul. În ziua următoare, 15 august 1595, intervenţia celor 8.000 de otomani, în frunte cu paşa, este strivită, iar cei doi bei, cel de Lipova şi cel de Ineu, sunt făcuţi prizonieri. Paşa scapă cu greu, căci cel de-al doilea cal al său este găsit împotmolit în mlaştini. Banul pleacă imediat spre Lipova, care, după un scurt asediu, cade, pe 19 august. Dar, cum evenimentele militare din Ţara Românească captează atenţia Europei, Banatul trece într-un con de umbră.

„Ştiri scurte şi adevărate" — Timişoara, 1596 (1)

Fără comentarii inutile, iată conţinutul unui asemenea avisso/ zeytung despre ce s-a întâmplat (şi ceea ce ştiau occidentalii) la Timişoara, în anul 1596: „Ştiri scurte şi adevărate, ardeleneşti, tătărăşti şi turceşti", în care se relatează cum s-a întâmplat înainte şi după asedierea Timişoarei, cu atacuri şi trageri, lupte şi hărţuiri, relatate de o persoană nobilă, care a participat la acestea şi le-a descris. Consemnare oficială cum înalt slăvitul şi înalt nobilul domn Sigismund, domnul Transilvaniei, al Ţării Româneşti şi al Moldovei, comite şi domn al secuilor, s-a retras din faţa şi din Timişoara şi ce s-a întâmplat acolo, relatat veridic de un nobil transilvan şi descris în amănunt, precum urmează: — după ce nobilul domn i-a alungat pe turci şi tătari, cu mari pagube pentru ei, din faţa Lipovei, înălţimea sa, cu aceeaşi armată, s-a deplasat spre Ferolach (Felnac — n.n.) şi a cucerit, într-o zi, această localitate şi i-a lăsat să plece pe turcii staţionaţi aici, care, fără nimic, s-au îndreptat spre Timişoara; între timp, câţiva tătari, în jur de 6.000, s-au apropiat de Lugoj, în scopul cuceririi acestei cetăţi şi a celor din jur. Între timp, însă, ai noştri, aflând de aceasta, cei din Lugoj, cei din Lipova şi cei din castelul Posa (Coştei — n.n.), împreună i-au atacat pe tătari, au ucis în jur de 3.000 şi i-au pus pe fugă. Săracii prizonieri creştini, care au fost căraţi de tătari prin toate locurile, au fost salvaţi; toate animalele furate au fost recâştigate, restul tătarilor s-au deplasat la Sarad, pe râul Timiş, şi s-au salvat în apropierea Timişoarei, ocupată de ai lor. După aceea, ai noştri, sosind în faţa Timişoarei în duminica Trinitatis (pe 9 iunie — n.n.), s-au plasat între Galad şi Sarad şi şi-au făcut câteva tranşee, în aceeaşi noapte. Au început să tragă, după aceea au cucerit suburbia rasciană, fără pagube deosebite, pe 13 iunie, apoi s-au oprit, iar cu tunurile şi cu armele au spart zidul, între cele două bastioane, încât puteau intra între şase şi opt căruţe, ceea ce s-a întâmplat în inima zidurilor de apărare, cum apoi domnul Chernitzen

(Gaspar Kornis — n.n.) a trecut peste şanţ să facă multe pagube cu ajutorul armelor de foc şi de aprindere şi turcii nu au reuşit prin nimic să împiedice aprinderea focurilor în cetate, ce au fost stinse de turci, cu diferite lucruri ude.

„Ştiri scurte şi adevărate" — Timişoara, 1596 (2)

„Fiindcă s-a văzut că aruncarea de focuri a fost zădărnicită de zelul turcilor, s-a început în faţa unei biute să se ridice pământ şi, într-un răstimp de două zile, s-a ajuns să se poată intra printr-o gaură mare în bastion, după cum s-a hotărât aceasta în ziua de cinci a acestei luni, în consiliul de război. În timp ce ai noştri dezlănţuiau, zilnic, atacuri periculoase, au fost şi hărţuieli împotriva turcilor şi tătarilor din apropierea Timişoarei. Fiind de multe ori atacaţi de către aceştia, pierzând provizii prin mutarea a o sută de căruţe, începând cu 17 iunie s-a pregătit un atac general şi s-au luat toate măsurile necesare de strângere a proviziilor iar în zorii zilei s-a trecut la atac. În această dimineaţă, la ora trei, în lagărul nostru a venit voluntar un tătar şi, întrebat de santinele, el a spus că a venit de bunăvoie la creştini şi a mai spus că a auzit din gura hanului că acesta vrea să atace tabăra creştinilor când aceasta va ataca serios cetatea şi de aceea au amânat atacul. Şi s-a dovedit acest lucru, căci, la ora şapte, circa 700 de tătari au atacat tabăra. Le-au fost opuşi 200 de husari, care au fost obligaţi să se retragă, apoi au mai fost trimişi în ajutorul lor muschetari şi s-au descotorosit de tătari, trăgând asupra lor şi cu tunurile. Au murit peste 50 de tătari iar dintre ai noştri nu au murit, dar au fost răniţi destul de mulţi cai şi oameni de săgeţile tătăreşti. Unii, care păreau arici din cauza săgeţilor, au murit pe urmă. După ce tătarii au fost puşi pe fugă, hanul a venit cu mare tam-tam spre tabără, cu urlete îngrozitoare: „Alla, Halla" („Allah, Allah" — corect, n.n.) şi i-au atacat pe cei din afara taberei şi i-au mânat până în careul de căruţe, dar s-au îndreptat din nou tunurile asupra lor (tătarilor — n.n.) şi au fost nimeriţi în plin; apoi au fost trimişi mai mulţi oameni

decât data trecută împotriva lor, aşa încât i-am pus pe fugă, iar tătarii — furioşi din cauza pierderilor — au înconjurat timp de trei ore tabăra, pentru a găsi un loc potrivit pentru înaintare, dar au fost în aşa fel întâmpinați încât foarte mulți au rămas pe câmp. Atunci, turcii din Gyula şi mulți tătari şi-au încercat norocul, crezând că pot cuceri artileria sau cel puțin să o distrugă, şi cei din cetate au ieşit în număr mare, dar domnul Albrecht Kiral (Albert Király — n.n.) a avut mare grijă de artilerie, a încărcat tunurile şi a tras în desimea turcilor, făcând prăpăd printre aceştia. Marile pierderi i-au făcut pe turci să se piardă cu încetul. Numărul lor total a fost de data aceasta 8.000 de călăreți, din care sigur jumătate nu au mai părăsit câmpul; ei aveau şi un mare număr de trupe regulate în spate, unde erau şi femeile tătare, îmbrăcate ca şi bărbații şi puse pe cai pentru ca numărul lor să pară mai mare".

„Ştiri scurte şi adevărate" (3)

„În 16 iunie erau făcute pregătirile (şanțul fusese umplut) însă turcii primiseră (prin sârbi) ştirea că şi ai noştri vor să atace cu toate că trupele erau de părere să nu se atace ci să se facă noi poziții de tragere, dar, până la urmă, s-a hotărât să nu se mai piardă vremea ci, în ziua următoare, să se încerce norocul cu ajutorul Domnului şi Înălțimea Sa să păstreze tabăra. Deci, în această noapte au sosit din Gyula şi Szolnok, în cea mai mare taină, 100 de călăreți, fără pedestraşi, şi s-au retras în stufăriş, la aproximativ o milă depărtare, şi au hotărât — pentru a împiedica atacul nostru — să atace tabăra împreună cu tătarii. În 17 iunie, dimineața devreme, ai noştri s-au pregătit de atac — pentru care promiseseră să sară în ajutor şi sârbii — dar răufăcătorii s-au ascuns în pivnițele suburbiilor şi în alte locuri ascunse, aşa încât trabanții noştri au trebuit să atace singuri, lucru ce s-a şi făcut la modul serios căci ai noştri au început foarte curajos atacul. În timp ce porneau tunurile noastre, turcii au trebuit să se retragă şi, în curând, au fost cucerite câteva steaguri turceşti, dar, până la urmă, ai noştri au trebuit să se retragă datorită numărului mare

de turci care au vrut să pătrundă în oraş şi au şi pătruns la început în tabără, dar au fost respinşi. Când cei din cetate au observat acest lucru, au făcut mult rău cu pulbere şi foc, dar la fel de mult şi propriilor oşteni. Un locotenent a căzut în luptă şi un căpitan a fost rănit la braț. Ai noştri — presați de acest contraatac — au fost nevoiți să lase atacul şi, ca urmare, turcii iarăşi au ieşit dar au fost întâmpinați de ai noştri cu foc şi pulbere, aşa fel încât au rămas pe loc peste 2.000 de turci iar turcii şi tătarii din afara Timişoarei au înconjurat — vreo două ore — cu multă larmă tabăra noastră. Când, însă, ai noştri au văzut că au început să obosească bidivii adversarilor, au dat ordin de atac unui număr destul de mare de călăreți şi pedestraşi. Tătarii au observat acest lucru şi au început să fugă, în timp ce ai noştri i-au urmărit vreo două zile şi pe mulți i-au răpus. Când au ajuns la un loc plin cu muşchi, tătarii au crezut că sunt în siguranță, dar ai noştri i-au urmărit prin locul acela şi i-au atacat".

„Ştiri scurte şi adevărate" (4)

„Iar când tătarii au văzut aceasta, nici unul nu s-a mai împotmolit, ci, lăsând totul baltă, au început să fugă atât cât i-au putut duce caii obosiți, apoi fiecare s-a salvat cum a putut. Atunci ai noştri au omorât, au împuşcat, au prins ce au vrut şi au găsit multe arcuri, săgeți, săbii tătăreşti şi multe alte lucruri, şi au sosit în tabăra noastră cu toată prada şi prizonierii, inclusiv 500 de boi pe care hanul îi ascunsese într-un stufăriş. S-au grăbit să trimită ştire în tabără că şi hanul ar fi prins, dar mulți nu au crezut asta şi nici faptul că au omorât 40.000 de turci. Cu mult noroc, ai noştri au ajuns la Timişoara şi puteau chiar şi să atace cetatea, fiindcă tătarii nu mai erau, dar turcii au săpat necontenit şanțuri şi alte apărători şi trăgeau mereu într-ai noştri şi se apărau mai bine ca înainte. De asemenea, înălțimea sa aflase prin spioni că în Timişoara este o forță mare, bine aprovizionată cu muniții şi hrană asigurată de sârbi şi de jefuitorii liberi (aici se referă la haiducii liberi — n.n.), dar şi faptul că mulți dintre aceştia au fugit întrucât se răriseră rândurile lor Înălțimea Sa a mai aflat că promisiunile de ajutor întârzie şi, astfel, nu a

întreprins nimic deosebit împotriva dușmanului. În schimb, turcii așteptau și acționau așteptând ajutorul lui Kiafer pașa (Djafer — n.n.) ca să vină cu o armată de 60.000 de oameni. De aceea, principele transilvan a considerat înțeleaptă măsura de a-i ierta pe dușmani, de data aceasta, și să se retragă disciplinat și în ordine, mai ales că se aștepta la un mare pericol pentru ai lui și pentru întreaga creștinătate. (Scuză puerilă pentru a motiva retragerea rușinoasă — n.n.) S-a retras, deci, la Lipova și a făcut tabără acolo. Voia să vadă încotro se îndreaptă dușmanul, să adune mai mult popor, să-i cheme pe secui și să mobilizeze țărănimea. Aștepta și ajutorul promis, pentru a se opune dușmanului cu puteri înzecite și cu ajutorul Domnului. Când principele s-a retras, două mii de turci din Timișoara l-au urmărit, dar el își organizase atât de bine retragerea și ascunsese mai multe trupe organizând o capcană, iar turcii au căzut în ea, aceștia i-au înconjurat, astfel că nici unul n-a mai ajuns în cetatea Timișoarei".

Asediul Timișoarei din anul 1597

Într-un avviso din începutul lui 1598, intitulat pompos *Discurs despre acțiuni...*, se narează evenimentele anului 1597; printre ele, și asediul Timișoarei. Știrile sunt noi dar par influențate de cele din 1596 campanii asemănătoare, acțiuni identice, rezultate nule. În esență, știrile despre Timișoara constau într-o scrisoare a pașei de aici către serdarul otoman (comandantul corpului expediționar otoman — n.n.), în care comunică asediul cetății de către ardeleni și cere ajutor, întrucât proviziile și banii sunt puțini și neîndestulători. Principele Transilvaniei vine cu armata sa în fața Timișoarei iar câțiva bărbați și câteva femei nobile din Timișoara au venit înaintea lui și l-au rugat să cucerească mai repede cetatea. Iată un pasaj semnificativ din timpul acestui asediu: „Ahmed pașa a anunțat că, la Timișoara, s-au montat trei pisici mari (e vorba despre bastioane — n.n.) și al patrulea bastion este încercuit și că turcii au încercat o ieșire puternică în șanțul ardelenilor, dar aproape toți au fost măcelăriți. De asemenea, sunt neînțelegeri în cetate: unii vor predarea, iar alții nu... Fiindcă totul le reușise ardelenilor cu mare atenție

şi având informaţii bune, au început să asedieze mai serios cetatea, să tragă mai puternic (cu artileria — n.n.) şi chiar au adus 10 sau 12 tunuri mari, din Alba Iulia, după care cancelarul a dat ordin ca, în 12 noiembrie, să atace şi aşa s-a făcut timp de patru ore, fără pagube pentru transilvăneni. De astă dată, turcii au încercat o ieşire puternică, despre care principele aflase dinainte, drept care turcii au fost întâmpinaţi cu o ploaie de focuri, fiind nevoiţi să se retragă cu mari pierderi. în această ieşire au fost prinşi cinci turci nobili, care au spus că nu este posibil să se mai ţină Timişoara dacă nu vine ajutor şi că ar fi mari neînţelegeri între locuitorii Timişoarei, mulţi vrând să predea cetatea principelui, iar alţii nu sunt de acord. De aceea, transilvănenii au sporit eforturile ca să o cucerească mai curând. Pe 14 noiembrie, înălţimea Sa a comandat şi mai multe tunuri de la Alba Iulia şi să se facă totul ca să atace Timişoara cu mai mult entuziasm... Fiindcă nu le plăcea să plece aşa din faţa Timişoarei, au mai atacat o dată serios. Pe 25 noiembrie, de dimineaţa până seara, au atacat şi cetatea a fost distrusă de către tunuri, încât cel care ar fi văzut-o altădată nu ar fi recunoscut-o. Dar turcii, cu lemn şi pământ, au refăcut-o şi au opus o dârză rezistenţă, iar ai noştri, şi datorită timpului nefavorabil, s-au hotărât să renunţe şi să alerge în ajutorul Orăzii”.

Timişoara şi Mihai Viteazul

La prima vedere, nici o legătură nu pare posibilă. La o analiză atentă a documentelor de epocă, se reliefează câteva. În primul rând, Mihai a cunoscut bine cetatea şi oraşul Timişoara, încă dinainte de a fi domn. A înţeles importanţa strategică deosebită a acesteia. Începuturile luptei antiotomane l-au ţinut deoparte. A intrat incognito în Banat, în vara anului 1594, sprijinindu-i pe răsculaţii de aici. În 1599, atunci când a cucerit Transilvania, a început să-şi dispună trupe în cetăţile bănăţene, semn că voia Banatul. Pe 11 februarie, oamenii săi au făcut o incursiune şi au ars mahalalele cetăţii Timişoara, ucigând (după unele surse) patru sute de turci. Aceste trupe cuceresc — tot pe atunci — alte patru castele bănăţene. Ştiri în germană, franceză şi italiană despre aceste

isprăvi bântuiau (în primăvara lui 1600), toată Europa. În martie, un turc de vază fuge din Timişoara la Alba Iulia şi spune voievodului că acolo s-au adunat mulți turci şi tătari. În iunie se ştie că numărul lor este de circa zece mii de luptători.

Aflat la Iaşi în aceeaşi lună, Mihai Viteazu scrie că „dacă domnii mei nu ar fi zăbovit atâta, cu ajutorul lui Dumnezeu aş fi ocupat până acum, fără măcar o ghiulea de tun, Timişoara, Gyula şi Becicherecul (Zrenjanin —n.n.), căci aşa mi-a arătat mie Cel de Sus". La tratativele cu comisarii imperiali, purtate, în iulie, la Alba Iulia, Mihai scrie textual că doreşte de la împărat: „Cum cetățile de pre margini ce se vor slobozi din mâna păgânilor spre Domnia Lui: Timişoara, Felnacul, Cenadul, Becicherecul, Panciova, Beriniul, cu toate ținuturile câte sunt până la Dunăre — să fie moşie, fir pre fir şi pre feate". O dorință foarte clar exprimată: Banatul să fie o posesiune personală a sa. În septembrie, împăratul răspunde că, dacă Mihai recucereşte ținutul, atunci al său va fi. Dar, cum întâmplările vieții i-au scos în cale, voievodului muntean, alte primejdii de înfruntat, nu a mai apucat să-şi ducă la îndeplinire dorința. O dată ratat prilejul din primăvara lui 1600 de a cuceri Timişoara, lucrurile au luat alte întorsături.

Meserii şi ocupații timişorene

Ocupațiile locuitorilor din cetatea şi oraşul Timişoara erau: agricultura, viticultura, albinăritul, creşterea animalelor — în special oi — diferite meserii şi comerțul. Agricultura se făcea pe câmpurile din afara palăncilor; oricum, cantitatea de produse agricole recoltată nu putea acoperi necesarul locuitorilor şi al garnizoanei, aşa încât se aduceau grâne şi din restul paşalâcului. Viticultura era practicată doar de români şi sârbi, întrucât musulmanii aveau interdicție la băut şi nu puteau nici cultiva vița-de-vie. Albinăritul era o ocupație străveche şi aducătoare de profit. Mierea era un aliment de bază, dar şi un ingredient indispensabil bucătăriei orientale. Ceara se folosea la confecționarea lumânărilor pentru cei avuți. O dată cu stăpânirea

otomană, creştinii bănăţeni continuă creşterea animalelor dar schimbă mărimea celor crescute: în loc de bovine trec la ovine şi caprine — animale preferate de otomani. Grădinăritul şi pomicultura erau ocupaţii secundare agricole dar importante la Timişoara, cel puţin în palănci şi mahalale, întrucât călătorii ce au văzut oraşul mărturisesc că era cufundat în verdeaţă; în stampe de epocă apar grădini cu pomi la periferie. O categorie specială o constituiau meseriaşii. În primul rând erau cei obişnuiţi oricărui oraş: croitori, cizmari, fierari, dogari etc. Producţia acestora acoperea nevoile interne şi doar o mică parte a mărfurilor luau drumul pieţelor străine. Lumea orientală, aplecată spre lux şi fast, aduce cu sine noi meserii. Una era cea a cordovanilor (pielari specializaţi în prelucrarea artistică a pieilor tip „Cordoba"). Gustul pentru bijuterii din aur şi argint a adus, la Timişoara, meşteri aurari şi argintari ce executau întreaga gamă de bijuterii, inclusiv în filigran. Au apărut şi cuiungiii — ce făceau vasele de uz casnic din aramă bătută cu ciocanul. Mai erau, apoi, muncitorii de la fabrica de praf de puşcă. O categorie cu totul specială în Imperiul Otoman o constituiau negustorii. Greci, evrei, armeni sau de alte naţii, aceştia câştigau bine de pe urma cuceririlor otomane dar şi din comerţul obişnuit. În Timişoara a existat şi o categorie numeroasă de negustori raguzani şi aromâni .

O încercare de asediere a Timişoarei: 1603

Dispariţia lui Mihai Viteazul a însemnat şi eşecul campaniei ofensive declanşată de Liga Sfântă. Cu toate încercările lui Basta şi a armatei imperiale, operaţiunile militare nu mai au amploare. O pată de culoare pe acest amalgam de ambiţii îl reprezintă campaniile domnitorului muntean Radu Şerban. Dar cum cu o floare nu se face primăvară... Aşa că visurile lui Basta de a cuceri linia Dunării şi a asigura protecţia creştinătăţii sunt simple aberaţii. Iată un exemplu despre cum îşi duce acest general campaniile. Anul este 1603 şi teatrul de operaţiuni — Banatul.

Pe 1 septembrie se ştia, la curtea imperială habsburgică de la Praga, că Basta aşteaptă să-i sosească infanteria pentru a porni la asedierea Timişoarei. Ne întrebăm: de ce abia la începutul toamnei îşi adună trupele un general? Tot pe atunci, o scrisoare a paşei de aici îi cere serdarului să-i trimită de urgenţă 5.000 de oşteni, muniţii şi alimente suficiente pentru a se împotrivi asediului creştin, pe care-l ştie iminent. Cum Basta nu se mişcă nici în septembri, cetele de haiduci liberi, al căror număr se ridică la 1.500 de oameni, se „apucă", singure de treabă: intră în Banat şi încep să cucerească cetăţile şi fortificaţiile mai mici, măcelărind sau alungând garnizoanele otomane. Radu Şerban, însănătoşit, se află cu familia la Braşov şi-i spune lui Basta că ar fi cazul să înceapă de urgenţă asediul puternicei cetăţi Timişoara. Îi oferă şi ajutorul trupelor sale. Aceste lucruri se ştiu pe 25 septembrie, la Viena. La începutul lunii octombrie a anului 1603, Basta se hotărăşte, în sfârşit, să acţioneze. Coboară pe la Alba şi Deva, apoi pe valea Mureşului, până la Lipova şi, de acolo, cu 12.000 de oameni coboară la Timişoara. Lui urmează să i se alăture şi Radu Şerban cu circa 20.000 oşteni călare şi pedeştri. Cum frica păzeşte pepenii, Basta se asigură scriind (pe la 15 octombrie) că un mare număr de turci şi tătari au intrat în Banat şi vin şi ei spre zisa cetate. Aşa că „viteazul" general se retrage la Lipova, pasămite spre a observa mai bine intenţiile duşmanilor. Cum numărul duşmanilor este „umflat" de general la 32.000, scrisorile sale ascund panica. În noiembrie şi decembrie 1603, ciuma începe să bântuie şi să facă victime numeroase iar Basta se retrage în grabă: acum are un motiv cât se i poate de plauzibil. Iată, aşadar, o mostră de plimbare cu o armată, pe câteva sute de kilometri, fără a face nici măcar un gest de luptă sau de asediu.

Un cojocar şi un paşă timişorean, prin 1605

Cronici otomane mărturisesc vitejia lui Deli Hasan, dar şi duşmănia faţă de imperiu. Fratele său, Kara Yazâdji, fusese un răzvrătit. Ca răsplată a vitejiei lui Hasan, marele vizir l-a numit paşă în Bosnia. Nemulţumit, paşa trimite scrisori veneţienilor şi papei, propunându-le, în schimbul unei sume de 100.000 de galbeni, să le predea mai multe cetăţi de pe malul Adriaticii. Cum o asemenea ofertă nu era un lucru obişnuit, răspunsurile creştinilor întârzie, în anul 1603/1604, Deli Hasan (ce-şi ascunsese cu abilitate intenţiile) este numit beilerbei de Timişoara. Aici stăpâneşte timp de aproape doi ani. Aceleaşi cronici otomane — subiective, de obicei — susţin că ar fi stârnit mânia locuitorilor şi a garnizoanei pentru multele fărădelegi săvârşite. S-a creat, astfel, o stare de nemulţumire. Din câte un capăt de frază se poate, însă, observa că aceasta era indusă de la Stanbul şi întreţinută artificial, semn că Poarta aflase câte ceva din faptele ascunse ale paşei de Timişoara. Ce-a mai făcut beiul răzvrătit? A intrat în discuţii cu un „Kürkcü" (cojocar sau blănar creştin local) pe care l-a convins să plece în Italia şi să ducă noi propuneri Veneţiei şi papei. I-a dat şi 100 de galbeni de drum. După luni de zile, cojocarul nostru se întoarce, dar nu singur, ci însoţit de soli italieni şi spanioli care să discute concret cu paşa. Cum, însă, cojocarul nostru ştie ce-l aşteaptă pentru asemenea faptă, el se opreşte direct la Stanbul, la marele vizir Lala-Murad paşa, şi-i povesteşte totul. Răsplata vizirului este promptă: porunceşte uciderea sa şi a solilor creştini. Apoi, ca un înţelept vizir ce era, ordonă oamenilor săi credincioşi din Timişoara să aţâţe lumea împotriva paşei. Ceea ce se şi întâmplă. Într-o zi, pe când Deli Hasan iese la vânătoare, oamenii vizirului se răscoală, ucid gărzile paşei şi fug după el. Îi prind doar suita, pe care o măcelăresc, în timp ce beiul fuge la Belgrad, drept la conacul caimacanului (împuternicitul) serdarului, pe numele său Tiryakü Hasan paşa, care-l închide în cetate şi cere instrucţiuni la Stanbul. De acolo vine, prompt, o „fetva", un ordin viziral pentru a-l ucide. Zis şi făcut: Deli Hasan este ucis. Dar nu singur, ci împreună cu nepotul său.

Allah ecber, la ilahi il Allah!

Titlul de mai sus este, de fapt, ultimul strigăt al muezinului, atunci când — din vârful minaretului — cheamă drept credincioşii musulmani la rugăciune. Căci, în traducerea completă a textului, chemarea muezinului sună astfel: „Mare este Alah! Mare este Alah! În afară de Alah nu-i alt Dumnezeu iar Mohamed este profetul lui. Veniți, grăbiți la darul lui, la mântuire. Mare este Alah şi-n afara lui nu există alt Dumnezeu". Această chemare, repetată de cinci ori pe zi, s-a auzit timp de 164 de ani din vârful minaretelor timişorene. Pentru toți locuitorii — fie ei musulmani ori creştini — era o realitate între ceasurile căreia se desfăşurau evenimentele — mari şi mici — ale zilei respective. Acelaşi strigăt îl auzeau şi oştile ce campau în cetate sau în apropierea acesteia. Aşa a fost şi-n vara lui 1602, atunci când beilerbeiul Anatoliei a venit la Timişoara, să atace şi să ocupe ținuturile din Partium ce încă nu erau ale Semilunii. Şi tot pe atunci — septembrie 1602 —, Moise Secuiul, în dorința sa de a deveni principe ardelean, se aliază cu Bektaş paşa de aici. Şi tot în strigătele muezinilor se trezeau şi adormeau pribegii munteni şi moldoveni de os domnesc ce aşteptau, aici, sprijin turcesc spre a-şi dobândi ori redobândi scaunele părinteşti. Pe 13 iunie 1604, un asemenea pretendent — Ştefan vodă, fiul lui Petru Cercel — îi scrie banului lugojan asupra celor ce trebuiau pentru dorința sa. În 1607, Mihai, fiul lui Simion Movilă, iar, în anul următor, Gavrilă, fratele primului, sunt la Timişoara şi aşteaptă ajutor otoman sau, cel puțin, pe cel al condotierilor români din Banatul de Lugoj-Caransebeş. În vara lui 1604, o sută de mii (?) de tătari se ascund într-o pădure de lângă Timişoara aşteptând derularea campaniilor. În 1606, paşa de aici pleacă împreună cu 6.000 de oşteni, la asediul Orăzii. Mai aflăm, apoi, că unul dintre răsculații asiatici, Ali paşa, fiul lui Djanpulad, a fost numit, în 1608, paşă la Timişoara dar a fost — la nici un an distanță — descoperit că a deturnat zahereaua (proviziile), aşa că este schimbat. Prin 1612, Gabriel Bethlen, din neamul nobiliar din Ictarul bănățean, se refugiază la Timişoara şi apoi la Belgrad. Peste nici un an va fi înscăunat principe al Transilvaniei; în august 1613

el ajunge din nou aici şi îşi trimite solul — alt bănăţean, Francisc de Măcicaş — să-i netezească drumul spre scaunul Ardealului. Şi, toate acestea, sub chemările muezinilor. O lume, o credinţă si obiceiurile sale.

Scrisori din Timişoara

Mii şi mii de scrisori s-au scris în acest veac XVII în mândra cetate a Timişoarei. Au scris beilerbeii: către padişah, către viziri, către domnii români şi principii Transilvaniei, către alţii. Au scris, apoi, cadii de Timişoara, scrisori de mărturie şi de adeverire. Au scris funcţionarii, de la defterdar până la sagirt. Au scris, apoi, locuitorii creştini. Au scris chiar şi vizitatorii cetăţii, creştini în special, dar şi alţii. Doar o mică parte au fost puse în circulaţie; restul zac prin cine ştie ce colţ de lume, din Orient şi până-n America. (E bine de ştiut că un anume nobil englez John Smith, ajuns mai apoi guvernator într-o colonie britanică prin Lumea Nouă, a fost pe aici în anii de cumpănă ai lui Mihai Viteazul). Dintre acestea, acum, câteva exemple, doar. În 1613, iezuiţii trimit aici doi călugări. În 1618 apare un frate Tugelinus care slujeşte într-una din puţinele biserici creştine. În 1616, beilerbeiul local scrie o grămadă de scrisori privitoare la campania acelui an. Un anume Deli Derviş, numit paşă aici, se face urât prin faptele sale şi, pe când se pregătea asasinarea sa, cade de pe cal şi moare; vestea face înconjurul Dunării şi ajunge şi la Stanbul. Prin 1629, un Ibrahim paşa de Timişoara se îngrijorează, în mai multe scrisori, despre situaţia din zonă şi trimite fie porunci, fie rugăminţi să o liniştească. În 1636, Bekir paşa scrie teancuri de scrisori în legătură cu luptele pe care le poartă cu Gh. Rakoczy al Ardealului. A fost, într-adevăr, o luptă grea. Nobilii ardeleni Ştefan Haller, Ştefan Szalánczi şi Francisc Farkas scriu — în decembrie 1636 — din Timişoara despre treburile încurcate ale Ardealului şi dorinţele lui Ştefan Bethlen de a urca pe tron. Ahmed, fiul lui Mahmud, cadiu de Timişoara, adevereşte faptul că un creştin numit Marako ce are o boltă (o

Pe
dugheană) în marele mecet (azi, aproximativ în Piața Sf. Gheorghe) pe care a moștenit-o, plătește pentru ea 80 de aspri dare. Mai amintește și de catolicul Peter, și el cu afaceri prin acel mecet.

Prin 1657, Hubiar aga îi scrie lui Acațiu Bârcian despre problemele politice ale principatului. Peste un an, marele vizir este aici iar solul ardelean Francisc Sebesi poartă discuții cu acesta, privitor la soarta domnului muntean Mihnea Vodă. În 1659, Seidi Ahmed de Buda îi scrie aceluiași principe că vine la Timișoara ca să-l ajute în menținerea pe tron. Nobilul Ioan Király îi scrie soției că este în tabără la Timișoara, la fel ca și Petru Budai, aflat în aceeași tabără, în același timp. Și tot din Timișoara scrie și principele Acațiu Bârcian despre necazurile sale cu Gh. Rakoczy. Și înșiruirile ar putea continua la nesfârșit. Căci oamenii doreau și atunci să-și comunice gândurile și faptele.

Timișoara pe 13 octombrie 1624 (1)

Un document otoman aflat în păstrare la Biblioteca Națională Austriacă sub cota Mxt 619 și publicat acum mai bine de cinci sferturi de secol dar rămas necunoscut multor specialiști și marelui public, oferă date excelente despre Timișoara. În fond, este o simplă listă de plăți ale soldelor garnizoanei otomane, ale salariilor personalului religios al moscheilor și geamiilor și ale funcționarilor civili otomani. La prima vedere, o simplă listă. La o lecturare atentă, o bogăție de informații despre înfățișarea și amplasarea diverselor instituții și clădiri pe care doar un orb nu le vede. Să sperăm că, de acum încolo, nimeni nu va mai fi orb, iar aceste date vor întregi imaginea Timișoarei „turcești”. Lista cuprinde numărul persoanelor din cetatea Timișoara care vor fi plătite pe un interval de 160 de zile din anul Hegirei 1034 (1624 d.Ch. — n.n.), cu începere din 13 octombrie 1624. Membrii cultului islamic și personalul unităților școlare (medrese) musulmane sunt 51 de persoane. Administrația de stat otomană retribuie 61 de persoane în perimetrul cetății. Numărul membrilor personalului militar otoman este

de 960. Lor nu le sunt alăturate trupele de spahii cu timaruri (uzufructul unor posesiuni primite în schimbul serviciului militar), ca şi alte trupe neregulate, al căror câştig se realiza din jaful în timpul oricărei expediţii. Pentru a înţelege corect cuantumul plăţilor trebuie să cunoaştem însemnătatea funcţiilor înşirate în listă. Pentru început, funcţiile din rândul trupelor otomane. Aga este un ofiţer de rang inferior, ce comandă o unitate sau subunitate. În garnizoana Timişoara, numărul agalelor este de 16 iar suma zilnică primită variază în funcţie de numărul oştenilor de sub comandă sau de rolul acestui corp în garnizoană. Există agă cu 20, 30, 31, 35, 40, 46, 50, 56 şi 60 de akçe (aspru — monedă otomană — n.n.). Kiatibul este secretarul care ţine socotelile trupei şi primeşte între 12 şi 17 aspri pe zi. Serbulucul (sergentul ce comandă un buluc) are o plată de 12–20 de aspri. Ostaşii înzăuaţi (cuirasierii — n.n.) primesc între 4 şi 10 aspri pe zi. Kehais/kethuda, adică intendentul, primeşte o soldă între 20 şi 30 de aspri zilnic, portarul, până la 10 aspri. Capudanul, adică comandantul flotilei ce plutea pe Timişul Mic (Bega de azi), avea 40 de aspri zilnic. În total, pentru cei 960 de oşteni, defterdarul (trezorier) plătea 16.525 de aspri, zilnic. Pentru 160 de zile, suma soldelor se ridica la 2.644.000 de aspri, iar pentru un an, la 6.031.725 de aspri.

Timişoara pe 13 octombrie 1624 (2)

Câteva detalii despre această garnizoană otomană timişoreană. În primul rând, ea se împărţea în paza interioară şi exterioară. Cea interioară era compusă din 11 bulucuri (grupe a câte 10 oameni) conduse de un kiatib — Ibrahim şi 10 serbülok (sergenţi): Ali Divane, Iusuf Abdulah, Ibrahim Divane, Zulfikar, Mohamed Abdulah, Ibrahim Mustafa, Mahmud, Hasan Divane, Mansur şi Jusuf. Erau în total 97 de oameni. Lor li se adăugau topcii (tunarii) din interiorul cetăţii, în număr de 23, aflaţi sub comanda lui Zulfikar aga, având-l kiatib pe chehaia Khalil, ca stegar pe Ali şi sergent pe Jusuf. Plata lor costa trezoreria 244 aspri pe zi. Tunarii pazei interioare erau cei ai

castelului şi al bastioanelor sale. Cei ai pazei exterioare numărau 54 de oameni, îl aveau în frunte pe chehaia Selim ce primea 30 aspri pe zi. Paza exterioară a cetății era asigurată de mai multe trupe. Sub comanda lui Jusuf aga (cu 40 aspri/zi) se aflau stegarul Hasan şi sergentul Hasan Mahmud cu alți 23 de oameni, împărțiți în două bulucuri. Un punct extrem de important — magazia de muniții — era păzit cu strictețe de Hamza aga cu 31 aspri pe zi şi de sergentul Jusuf Abdullah împreună cu alți 14 oşteni. Tot atât de importantă, dacă nu şi mai şi, era manufactura de pulbere, ce era păzită de 75 de oameni. În frunte era aga Mahomed, urmat de chehaia Ahmed, Ali calfa, Ali narizul şi Jusuf kiatibul. Ştim că Timişoara era una dintre cele mai mari pulberării ale imperiului, aşa încât măsurile severe de pază nu ne mai miră. O altă unitate de 17 oameni, aflată sub conducerea lui Ferhat aga, îi ajuta pe primii. O altă unitate specială era alcătuită din muteferik şi 14 oameni aflați sub ascultarea lui Regep aga. Capudanul de Timişoara (comandantul flotilei — n.n.) era un anume Gaspar şi primea 40 aspri pe zi. Ulufegii erau trupele de cavalerie, împărțite şi ele în grupe: 12, cu 112 oameni în total. Solda zilnică era de 1.241 aspri. Comandant era —la prima grupă — Moharem aga, ajutat de Ali kiatib, Ali stegar, Ali Dede — duagu (cel ce se ruga zilnic pentru victoria şi sănătatea sultanului —n.n.). A doua grupă de călăreți era condusă de Selim aga şi avea 70 de oameni. A treia grupă îl avea în frunte pe aga Mustafa şi cuprindea 64 de călăreți. Cea de-a patra şi ultima grupă cuprindea 10 ode cu 74 de oameni comandați de aga Mohamed ce avea — singur — 60 de aspri pe zi. Azapii erau împărțiți în două grupe: prima, cu 10 ode, îl avea drept şef pe Ibrahim aga, iar cea de-a doua pe Husein aga ce ducea în luptă 5 ode cu 62 de oameni. Martologii erau şi ei împărțiți în trei grupe comandate de Hasan aga şi, respectiv, Mohamed aga, şi un alt Mohamed aga; în total erau 77 de luptători, majoritatea creştini.

Moschei şi geamii timişorene în 1624 (1)

Din aceeaşi listă de plăţi aflăm, poate, cele mai interesante lucruri despre Timişoara, urmărind numărul aşezămintelor islamice, al slujitorilor lor şi modul în care se făceau plăţile către aceştia. Iată, pe scurt, conţinutul. Prima geamie era slujită de 13 oameni, ce primeau pe zi, 215 aspri. Abdelbaki khalfa era reis şerif khan (prim imam şi cântăreţ cu un salariu zilnic de 20 aspri; pentru cele 160 de zile primeşte 7.200 aspri din care se scad 2 % impozitul şi rămân 7.065 din care 2.000 aspri se vor plăti din veniturile Ciacovei, 1.000 din veniturile oraşului Timişoara şi 140 aspri din vistierie. Al doilea ca importantă este Ali khalfa ce era kiatib (ce cânta zilnic o rugăciune pentru sănătatea sultanului), cu un venit zilnic de 15 aspri ce vor fi plătiţi ca şi celui de mai sus. Îl urmează Ali khalfa ce este muezin, derviş şi tensidkhan (cântăreţul rugăciunii de dimineaţă), dar şi ihlazkhan (cântăreţul rugăciunii de victorie), ce are 34 aspri zilnic, plătiţi din veniturile oraşului şi din vistierie. Un Saban khalfa ce este muezin şi derviş (căugăr otoman — n.n.) are 14 aspri zilnic, pe care îi primeşte de la vistierie. Un Bekr (Bechir — n.n.) khalfa, muezin şi derviş, are doar 12 aspri ce-i sunt daţi de vistiernic. Ali kajim (paznicul, îngrijitorul şi curăţitorul geamiei) are 10 aspri pe zi, tot din partea vistieriei. Şaban ciakir (slujbaş) are doar 4 aspri iar Ali dervişul — câte 3 aspri pe zi. Un anume T. Salin kajim — îngrijitor — are 10 aspri zilnic, în timp ce Ali siradji (curăţătorul lămpilor din geamie) şi Mohamed siradji au câte 10 aspri pe zi. Mohamed khalfa este vaiz (predicator) şi ihlaz şerif khan cu 31 aspri pe zi. Iar Jusuf khalfa este imam al mecetului lui Testvidj-paşa cu 12 aspri zilnic, plătiţi din veniturile oraşului, din vama acestuia şi din vistieria imperială.

Cea de-a doua geamie are ca personal 12 oameni, plătiţi zilnic cu 152 aspri, după cum urmează: Mustafa khalfa imamul cu 15 aspri — din dările oraşului; Abdel-baki khalfa kiatib şi cântăreţ cu 35

aspri din vistierie; Ali khalfa derviş şi muezin are 13 aspri, la fel ca şi Mustafa khalfa, cu aceleaşi însărcinări; îngrijitorul geamiei (kiajim) Ismail are 13 aspri; Hasan khalfa, care este reis-serif khan (adică primul cântăreţ), are 60 aspri zilnic. Un Hasan khalfa, muezin şi derviş, primeşte 10 aspri, în timp ce Ali khalfa mekteb (profesor la şcoala islamică — n.n.) are 12 aspri pe zi iar un alt profesor, pe nume Mohamed khalfa, are doar opt aspri; un Zulfikar khalfa engam-khan (cântăreţ) şi Mustafa khalfa reis serifkhan au câte 10 aspri zilnic.

Moschei şi geamii timişorene în anul 1624 (2)

Până astăzi ştiam denumirile cartierelor timişorene după numele vechi, creştin. Aflăm acum, în 1624, denumirile a trei cartiere, aşa cum erau ele numite de otomani: Segesd, Hizr-aga, Mahmud chehaia. Nu vi se pare curios că niciunde nu au mai apărut? Deci, la 1624, trei cartiere ce aveau geamii sau meceturi (lăcaşe mici de cult) poartă denumirea a două agale. În privinţa geamiei din zona Segesd, notăm 10 slujbaşi cu 123 de aspri zilnic: Haidar khalfa sermahil are 25 de aspri plătibili din veniturile Panciovei; Hasan khalfa, imam şi profesor de şcoală, are tot 25 de aspri pe zi din veniturile oraşului şi ale vistieriei; Mustafa khalfa, muezin şi Husein khalfa reis şerif khan au câte opt aspri, în timp ce un alt Husein khalfa, muezin, are nouă aspri; Mustafa khalfa, al doilea imam, primeşte 15 aspri pe zi în timp ce Saban khalfa, muezin şi derviş, are doar 10 aspri; Ahmed Ibrahim siradji (îngrijitorul) primeşte şase aspri iar Jusuf khalfa kiajim şi siradji are 11 aspri; ultimul îngrijitor se numeşte tot Ahmed Ibrahim şi are tot şase aspri ca şi tizul său. Geamia cartierului agăi Hizr este deservită de 11 slujitori: Hasan khalfa, imam şi kiatib, are 12 aspri zilnic; Rizvan khalfa are 10 aspri; Ahmed khalfa temdjid-khan primeşte doar cinci aspri; Perviz kiajim are şase aspri; Mustafa muezin şi salakhan (copist şi cântăreţ) primeşte 13 aspri; un alt Mustafa khalfa imam şi reis-serif khan are 20 de aspri; Husein khalfa mekter şi mukajim (profesor de şcoală) are

15 aspri zilnic; Abdelbaki mukajim, doar 12 aspri; dervişul Mohamed khalfa are nouă aspri iar Hasan khalfa ihlaz-serif-khan primeşte12 aspri în timp ce muezinul Ahmed khalfa are 12 aspri în fiecare zi.

Ultima moschee înşirată în lista plăţilor este cea din cartierul chehaiei Mahmud, care este, de fapt, un mecet (lăcaş mic musulman — n.n.). Este slujit de doar şase slujitori, din care Salih khalfa, imamul, are 30 de aspri, Mohamed khalfa, muezin şi kiajim, are 15 aspri, Osman mutekaid (preot musulman bătrân şi pensionat) primeşte 20 de aspri, Ismail siradji, doar 5 aspri, iar Ibrahim khalfa, cântăreţ şi copiator de texte, primeşte 12 aspri pe zi în timp ce Isa khalfa are acelaşi venit zilnic.

Iată, aşadar, cinci lăcaşuri de rugăciune musulmane din Timişoara, nominalizate cu slujitorii lor şi cu poziţionarea în cetate şi cartiere.

Funcţionari otomani la Timişoara, 1624 (1)

Cum în lumea otomană, dominată de preceptele Coranului, distincţia dintre o funcţie religioasă şi una civil-administrativă era, uneori, greu de făcut, vom întâlni oameni care au o dublă ascendenţă: religioasă şi administrativă. Pentru o mai bună înţelegere a funcţiilor acestea, dăm o scurtă traducere a atribuţiilor care intrau în competenţa lor: mutekaid = preot musulman bătrân şi pensionar, ce poate face munci uşoare; duagu = cel ce spune rugăciunile pentru sultan, preot de tabără, şagird (de aici vine cuvântul bănăţean şăgârt = ucenic) = inspector care face controlul financiar şi bilanţul financiar sau copist de cancelarie ce concepe documente; mehter = muzicant; mehterhana = muzică, orchestră; mechteb-khalfa = ajutor de profesor la şcoală; medresă = şcoală musulmană; mukajim = cel ce mânuieşte cheltuielile; muhabis sau mohasih = contabil; nazir = administrator; ciakir = slujbaş, slugă; ceauş = sol, diplomat, purtător de veşti.

Numărul acestor funcţionari timişoreni era de 62, plus 5 ceauşi. Iată-i aşa cum erau ei în octombrie 1624: Husein khalfa este mukajim

şi profesor; Ali khalfa, profesor, cântăreț şi muzicant, are 17 aspri; Muhajedin este khalfa-medrese (profesor la şcoala superioară) şi are 20 de aspri pe zi; Abdelbaki este ihlaz-serif-khan (cântărețul cântecului de victorie, prim-cititor al Coranului şi profesor) şi este plătit cu 15 aspri; Hasan khalfa este cititorul Coranului şi are opt aspri zilnic; Ali khalfa este pensionar dar munceşte pentru 25 de aspri zilnic; Mohamed khalfa mukajim are 24 de aspri; Ismail este profesor şi cântăreț pentru 19 aspri; Halil duagu (preot militar) are şi el 15 aspri; Mustafa Dede este ihlaz-khan pentru opt aspri; Ahmed khalfa este şeful cântăreților pentru 35 de aspri; Muslimedin este ihlaz-khan pentru 15 aspri; la fel şi Mustafa khalfa, dar pentru opt aspri; Murteza este secretarul financiar al trezoreriei imperiale de la Timişoara (kiatib bejtül mal), pentru doar 12 aspri; Cender khalfa este cântăreț şi muzicant pentru 12 aspri iar Muslimedin khalfa este cântăreț cu 15 aspri; Chia Veli este controlorul cântarului oficial pentru 20 de aspri; cântărețul (mehter) Jusuf primeşte 15 aspri iar colegul său, Bektas, doar 12 aspri pe zi.

Funcționari otomani la Timişoara, 1624 (2)

Mohamed kiatij disr — supraveghetorul podurilor, vameş, lucrează pentru 19 aspri; Abdelbaki khalfa, cântărețul, pentru 10, iar Ali khalfa, cântărețul rugăciunii de dimineață, doar pentru opt aspri; Salih este sagir-druznamce (adică funcționar ce ține evidența zilnică a plăților) şi are opt aspri; Omar sagird-muktataa (casier) are tot opt aspri; Mustafa este ofițer de intendență (sagird-muhaseb) şi primeşte zilnic 15 aspri; Hasan khalfa este şerif khan pentru 5 aspri; Mustafa este ihlaz-khan pentru 10 aspri; un Mohamed este müderis pentru 30 de aspri iar un alt Mohamed, pensionar, are trei aspri pe zi; un alt Mohamed, pensionar, primeşte 20 de aspri, semn că are o funcție superioară; un preot militar (duagu) Mahmud lucrează pentru 5 aspri, ca şi colegul său, Bekr (Bechir — n.n.), în timp ce un alt duagu, numit Bekr khalfa, primeşte opt aspri, iar un Mohamed khalfa duagu cântă zilnic rugăciunea victoriei pentru 13 aspri; oare de ce aceste departajări —

din cauza glasului, a tăriei cu care cântau? Un cântăreț pe nume Rizvan khalfa primeşte 10 aspri, un Rizvan Dede şeic are, însă, 15 aspri; Mohamed, profesor la şcoala din cartierul Segesd, are doar opt aspri zilnic; un Hasan, preot militar, primeşte, însă, 15 aspri; Rizvan, nazirul unei geamii, primeşte mai mult; Saban, aga muslimanilor, este pe listele de plată dar lipseşte cifra asprilor; un Salih este cântăreț şef (beit-serif khan) pentru doar opt aspri; Abdelkader este şeful muzicii pentru 15 aspri iar contabilul (muhasib) Suleiman lucrează şi el pentru opt aspri; preotul militar Hasan cântă pentru 12 aspri; Abdelbaki este sagird-muhasib (ofițer contabil) pentru 12 aspri; şeful profesorilor, Ibrahim diac-aga, are, însă, 20 de aspri pe zi; un Seic Muslimhedin are tot opt aspri; cântărețul cântecului victoriei Salih khalfa are 10 aspri; Abdelkader, secretar al şcolii şi un tiz al său, cu aceeaşi funcție, au tot şapte aspri; Muslimhedin, pensionarul, are şase aspri iar Baba Husein, şapte aspri; Husein este şeful seraiului pentru 12 aspri, preotul militar Zulfikar primeşte 10, Ali, 8, Ibrahim pensionarul 10 iar cântărețul Mustafa, 11 aspri; Ahmed khalfa este imam în geamia răposatului Kasim, cu doar 10 aspri pe zi. În Timişoara mai erau şi cinci ceauşi ai divanului: Halil, Ahmed, Husein, alt Husein şi Rizvan, ce primeau între 20 şi 30 de aspri pe zi.

Cetatea otomană Timişoara

Pare ciudat, dar informațiile despre Timişoara sub ocupația otomană, deşi puține, sunt cele mai corecte şi despre ele se vorbeşte, în genere atunci când ne referim la cetatea medievală. Cetatea angevină şi, apoi, cea refăcută de Huniazi sunt mult mai puțin şi precis cunoscute. Modificarea tehnicilor militare de asediu a impus modificări şi în structura şi, mai ales, modul de realizare a fortificației. Pentru veacul al XVII-lea cunoaştem faptul că fortificația consta într-o întăritură de pământ cu o palisadă din lemn de stejar (adus tot la 40 de ani de locuitorii Banatului, pentru a înlocui părțile distruse). Stând în apă, lemnul se impregna şi devenea ca oțelul. Peste palisade era aşternută vița-de-vie sălbatică,

legată, care — în timp — dădea consistenţă întăriturii. Spaţiul dintre întărituri, ridicat, era umplut cu pământ. Acest spaţiu era destul de lat pentru a trece o căruţă sau chiar doi călăreţi. Ba, pe aceste ziduri se juca şi celebrul joc al călăreţilor, „geridul" sau „gheridul", ce consta din aruncarea din fuga calului a unei suliţe într-o ţintă. În trei colţuri ale cetăţii existau şi trei chioşcuri de pază cu terasă. Aici cânta, de obicei, meterhaneaua — muzica militară otomană. Această fortificaţie timişoreană avea cinci porţi. Ele au purtat diferite nume, în funcţie de descrierea unuia sau altuia dintre cronicari. Prima ca importanţă era Poarta Turnului Apei (despre care am mai vorbit), pe scurt Poarta Apei, ce se va numi a Lugojului din anul 1722. Poarta Azapilor de la mijlocul veacului al XVII-lea devine, în 1716, Poarta Aradului iar din 1727 — Poarta Mortoros (sau cu z la urmă). Poarta Cocoşului, sub otomani devine, în anul 1716, Poarta Prinţului Eugen şi Poarta Forforos din anul 1727; ea dispare ceva mai târziu (în anul 1767), pierzându-şi utilitatea. Poarta Nouă otomană devine a Belgradului în perioada anilor 1716–1727. Poarta Turnului Sângeriu sau însângerat (după alte cronici) devine, sub austrieci, Poarta Turnului. Ele au avut, fiecare, turn de apărare. Numele acestor turnuri corespundeau — în general — celor ale porţilor. Iată, însă, şi alte denumiri, probabil duble sau triple, pentru unele turnuri şi porţi: Poarta Gărzii; Poarta Ugrun; Poarta Transilvaniei; Turnul Rotund (al pulberăriei); Turnul Tunarilor etc. Porţile aveau aproximativ următoarea poziţionare: cea a Cocoşului la N-NV; cea a Turnului Sângeriu la SV; cea a Azapilor la vest de cetate.

Castelul cetăţii Timişoara

Ştirile despre destinaţia castelului timişorean sunt, şi ele, puţine. Ştim că aici îşi aflase locul defterdarul (şeful vistieriei imperiale) împreună cu slujbaşii săi şi cu tezaurul. Tot aici mai locuia imamul (cel mai înalt prelat otoman). Aici se mai aflau depozitate şi arme. Unele izvoare amintesc despre el şi ca reşedinţă a paşei de Timişoara. Cum arăta acest castel? Geograful şi călătorul Hieronimus Ortelius, ce l-a văzut

pe la începutul anilor 1600, spune că era „o clădire veche care a fost construită de Huniade şi pe care turcii nu s-au străduit să-l renoveze decât pentru a-l face locuibil”. Zidurile sale erau din piatră. Era apărat de un zid de formă pătrată („ici-kale” în turca osmană) cu fiecare colţ apărat de un turn de piatră, în interior se afla o curte în stil horasanic (adică în forma unei table de şah). În afară, zidul era înconjurat de mlaştini şi braţe de apă ale Timişului Mic. În acest fel, castelul era — în realitate — o insulă foarte bine apărată şi extrem de greu de cucerit. La nord-estul castelului se afla un turn (celebrul Turn al Apei) ce era legat de castel printr-un coridor. În faţa turnului Apei se bătea zilnic toba, anunţând dreptcredincioşilor musulmani orele rugăciunilor. Şi, în acel moment, activitatea lor înceta: îşi luau covoraşele de rugăciune, le întindeau pe jos, se descălţau şi se spălau pe mâini şi picioare, după care îşi înălţau cuvenitele rugăciuni. Pe faţa nordică a acestui Turn al Apei (la întretăierea străzii L. Blaga cu Piaţa Huniade de azi) se afla o ieşire cu porţi triple, ferecate. În faţa acestora se afla un pod mobil — în opinia noastră, probabil, cel mai important al fortificaţiei. După podul mobil, la nord, deci în Oraş, se mai afla un turn, distrus în asedii.

Dacă privim o stampă contemporană (oricare ar fi aceasta) vom putea observa existenţa celor cinci turnuri ale castelului (cele patru laterale şi Turnul Apei). Ele vor deveni simbolice şi vor intra în conştiinţa contemporanilor dar şi a urmaşilor.

Oraşul Timişoara în veacul al XVII-lea

Descrierile otomane exultă în a preaslăvi frumuseţea şi bogăţia oraşului Timişoara. Cele creştine sunt mai reţinute. Oricum ar fi cronicile, sunt câteva lucruri reale şi definitorii pentru Timişoara. Exista Oraşul, adică zona cuprinsă între fortificaţii. Existau două mari cartiere: Palanca Mare şi Palanca Mică, în afara centurii principale de fortificaţii, la rându-le protejate printr-o palisadă. În timp ce Oraşul era împărţit în patru părţi, palăncile aveau 10 diviziuni administrative. Clădirile (cu mici excepţii) erau construite din lemn şi chirpici, cu unul–două etaje,

acoperite cu şindrilă sau olane; hornul singur era din cărămidă sau piatră. Străzile erau înguste, cu un traseu sinuos, şi pavate — unele — cu dale de lemn. O surpriză pentru arheologii de azi: acum un veac s-a descoperit fostul pavaj „turcesc”, ce a fost degajat la intersecția străzilor Eugeniu de Savoya şi Ceahlău, la peste un metru adâncime, acoperit cu argilă mlăştinoasă. În oraş lipseau curțile. În periferii existau şi curți şi grădini. Aceste străzi duceau, toate, spre piața centrală ce se afla în zona Pieței Libertății — şi Sf. Gheorghe de azi, pe locul central fiind bazarul, apoi cearşia. Ultima era acoperită de o structură din lemn peste care erau întinse piei de capră. De jur împrejur funcționa bazarul oriental, cu zeci de mici dughene înşirate, ce vindeau absolut orice aveai sau nu aveai nevoie: cai arăbeşti şi europeni, cămile, asini, bovine, ovine; tot aici îşi făceau veacul zarafii (evrei, armeni ori aromâni). Afacerile se făceau ca şi azi în lumea orientală islamică: strigând, târguindu-se şi licitând. De la cearşie spre poarta Cocoşului (a prințului Eugen de mai apoi) ducea o stradă întortocheată (ca şi restul), unde se afla un caravanserai (hotel, restaurant etc.) cu un cat deasupra străzii, cu multe grajduri; locul era celebru în Timişoara vremii şi a dăinuit de prin 1630 până la cucerirea austriacă. Edificiile de cult domină cu înălțimea lor clădirile oraşului. Dacă, la început, ele au fost transformate din vechile biserici, în secolul al XVII-lea au fost construite locaşuri speciale, orientate spre sud-est — deci spre Mecca. În zona primăriei vechi de azi se aflau două băi: una a Porții apei, alta a porții de la Mal. Casa Paşei se afla spre nordul oraşului, deci în zona străzii Eugeniu de Savoya — Piața Unirii. Din stradă intrai, întâi, într-o curte, apoi, pe nişte trepte ajungeai într-un pridvor şi abia apoi intrai în reşedința privată a paşei de Timişoara; cel puțin aşa descriu mai multe solii creştine de epocă intrarea.

Mitropolitul Timişoarei

Sfântul Iosif cel Nou (zis şi de la Partoş — după locul înmormântării) a fost o figură charismatică dar şi enigmatică a Evului mediu bănăţean. Lipsesc multe date despre viaţa şi faptele sale. Azi, el este unul dintre sfinţii bisericii ortodoxe române şi patron al Mitropoliei Banatului. S-au scris multe — unele reale, altele simple fabulaţii. Pentru a nu cădea în acelaşi păcat, am ales calea unei povestiri de la mijlocul veacului al XVII-lea în care îi este descrisă viata. Iată, aşadar, textul intitulat *Minunile Sfântului Iosif cel Nou*, cules de smeritul Nichifor, egumenul de la mănăstirea Partoş, în anul 1748, din însemnările contemporanilor — în special Damaschin Udra, învăţăcelul sf. Iosif care — după moartea bătrânului ierarh — ajunge dascăl, apoi rector al Şcolii gramaticeşti din mănăstirea Sf. Gheorghe din Caransebeş. Titlul manuscrisului este: *Viaţa şi petrecerea sfântului Iosif, mitropolitul Banatului*. Textul curge: „Acesta a fost, încă de timpuriu închinat lui Dumnezeu şi viaţa sa din pruncie la Sfetagora (Muntele sfânt, adică muntele Athos — n.n.) şi-a petrecut. Încă în mănăstirea din acest sfânt Munte petrecând, a tămăduit, prin rugăciunile sale, pe mulţi bolnavi şi betegi căci avea, încă de atunci, darul ceresc al tămăduirilor. Şi de multe arătări a avut parte, şi prorociri a făcut. Iară în suta a şaptesprezecea, la ani 1650, când în ţara Banatului şi în cetatea ei de căpetenie stăpâneau turcii cei păgâni, văduvindu-se scaunul străvechi al mitropoliei Banatului, sfântul Iosif a venit de la sfântul munte, mitropolit al Timişoarei şi al întregii Ţări a Banatului, de la coltul Tisei şi până la Râşava (Orşova după pronunţia locală — n.n.) şi de la Murăş până la Dunăre. Ajungând cu rădvanul pe malul drept al Dunării, însoţit de diacul său Damaschin, au fost nevoiţi să treacă Dunărea ca să vină în Ţara Banatului, pe podul umblător de la Palanka (azi Banatska Palanka — n.n.). Dar caii se temeau şi nu vroiau să coboare de pe mal pe pod. A încercat să-i pornească diacul Damaschin, luându-i de zăbele şi îndemnându-i cu vorbe blânde, dar bietele dobitoace tremurau de groază şi s-au făcut

peste tot albe de spume. Vizitiul a încercat cu răul, cu sudălmi şi strigăte şi lovituri de bici, mai pomenind şi de necuratul. În cele din urmă a coborât sfântul mitropolit din rădvan, a dojenit, cu vorbe blânde, vizitiul pentru cuvintele sale nesocotite, a luat din mâinile diacului frâiele cailor, le-a grăit dobitoacelor îngrozite câteva cuvinte blânde, de îmbărbătare, şi caii s-au făcut, deodată, ca mieii şi au coborât pe podul bătut de valuri, stând blânzi şi nemişcați până când podul a ajuns la malul stâng al Dunării, la Palanca". Astfel debutează Iosif, mitropolitul ortodox al Banatului, pe pământul acesta.

Sfântul Iosif şi aga Ismail

O întâmplare plină de pitoresc, dar şi de tâlc se petrece chiar în prima seară pe pământul bănățean. Dar să lăsăm vorbele meşteşugite ale cronicii de odinioară să ne povestească: „Iar când a fost să ajungă, în drum spre Timişoara, la Vârşeț, era în fapt de seară. Dinspre Dunăre s-a pornit o vijelie de s-a întunecat tot pământul de jur împrejur, încât nu se mai vedea nici degetul înaintea ochilor; şi cădea o ploaie ca din rupere de nori, cum nu s-a mai pomenit. Amândoi vizitiii au pierdut drumul, rătăcind vreme îndelungată, fără să mai ajungă la Vârşeț, unde trebuiau să sosească la întâiul înnoptat. În acest timp, sfântul mitropolit şi cei împreună cu dânsul au ațipit toată vremea, semn bun. Când s-a potolit vijelia şi a început cerul să se răzbune, mijea de ziuă. Atunci au zărit un sat înaintea lor şi s-au pomenit că, la intrarea în sat, o ceață de călăreți turci le ațin calea. Când s-a oprit rădvanul, sfântul mitropolit a scos capul de sub țolul rădvanului. La acestea s-a apropiat călărețul din frunte şi a întrebat: cine şi unde este marele preot «ghiaur» care merge la Timişoara. Această întrebare i-a înspăimântat pe toți. Dar sfântul mitropolit a răspuns că el este acela. Atunci aga Ismail, căci el era cel cu întrebarea, a coborât din şa şi, cu vorbe blânde, a rugat pe sfântul mitropolit, în numele lui Alah şi al lui Isus, să se întoarcă la Vârşeț, unde întâia lui cadână zace de trei zile în chinurile facerii. I s-a arătat în vis îngerul ei creştin şi i-a spus că, până nu trece rădvanul preotului

celui mare care merge la Timişoara prin faţa porţii haremului, nu-i va da Allah uşurare. Acelaşi înger i-a mai vestit ca, în zori, să meargă aga să-l aştepte pe mitropolit la Sama, un sat din apropiere, şi să-l întoarcă prin Vârşeţ şi iată că arătarea s-a împlinit. Pentru aceasta şi-a îngăduit să oprească rădvanul şi el, aga, roagă pe sfântul mitropolit să se întoarcă la Vârşeţ, că-i dă cât cere. Iară acesta a dat poruncă vizitiilor să-ntoarcă şi i-a spus agăi că nu pentru bunuri lumeşti se întoarce, ci pentru a împlini voia lui Dumnezeu şi a slăvi numele lui. Protopopul din Palanka, care era soţ de drum al mitropolitului, voia să-l sfătuiască pe ierarh să nu dea ascultare unui păgân. Sfântul mitropolit, însă, l-a dojenit pentru astfel de vorbe, spunând: Dumnezeu unul este în Sfânta Treime, pentru toţi şi nimeni a cunoaşte căile Lui nu s-a învrednicit. Dar ascultare a-i da dator este fiecare om, prin gura căruia ar grăi Domnul. Deci, sfântul nu a mai rostit nici un cuvânt şi s-a adâncit în rugăciune. Iar când a trecut prin faţa porţii, unde zăcea lehuza, cadânei i s-au uşurat durerile şi a născut un prunc”. Mai adaugă cronica despre acest copil că a fost botezat creştin, s-a călugărit la Vărădia, a trecut prin Muntenia, prin Ardeal şi a ajuns episcop de Caransebeş sub numele de Gherasie.

Mitropolitul Iosif şi beilerbeiul Fasli

În acel an 1650, când noul mitropolit se apropia de locul pe care urma să-l păstorească, iată ce i s-a mai întâmplat: „Iar când s-a apropiat sfântul mitropolit de Timişoara, chiar la vadul Timişului, l-au întâmpinat 50 de călăreţi turci, trimişi de paşa Fasli al Timişoarei, care a auzit de minunea întâmplată la Vârşeţ. Fiind şi el copil de creştin de la marea Dalmaţiei, s-a turcit în robie, rămânând, totuşi, bun cu creştinii. Când a intrat în Timişoara, mare alai şi paradă l-a aşteptat. Mulţime multă şi fără număr s-a adunat din toate colţurile paşalâcului şi din toată Ţara Banatului, ba chiar şi de la îndepărtata Buda şi de dincolo de Dunărea ungurească. Iar când s-a sfârşit cu parada şi sfântul mitropolit a fost dus la casa sa, trecând pe uliţa argintarilor, înainte de a apuca pe calea bisericii, veniră feciorii lui Iovan Capră care au scos pe targă pe

tatăl lor care era ologit de 20 de ani şi l-au aşezat în calea sfântului mitropolit care, oprindu-se lângă olog, şi-a pus mâna pe capul lui şi cel ce, până aici, era purtat de alții, s-a sculat singur şi a umblat. Şi lumea s-a minunat şi s-a închinat şi toți au căzut în genunchi sârguindu-se să sărute poala sfântului mitropolit, chiar şi turcii. În anul următor (1651 — n.n.) a plecat paşa Fasli, venind, în locul lui, paşa Korisanț; care a fost om neîngăduitor şi rău la suflet, ca unul ce suferea de ficat. Dar sfântul mitropolit vorbea cu el blând şi-i dădea daruri din aur şi argint şi aşa l-a înduplecat de nu s-a legat de bisericile din Timişoara".

Iată cât de frumos curge povestea — în cea mai mare parte, adevărată — a sosirii lui Iosif, mitropolitul Banatului. Bătrânețea sa era o armă pe care înaltul ierarh — ce a slujit până la optzeci de ani la muntele sfânt al ortodoxiei — a ştiut să o folosească cu destoinicie. Iar credința sa nestrămutată în bunul Dumnezeu şi ştiința de a ajunge la sufletele oamenilor — fie ei buni, ca Fasli paşa, fie ei răi, ca şi Korisanț paşa — i-au adus faimă binemeritată. Sub un asemenea păstor, creştinii ortodocşi din Banat au avut parte de trei ani de linişte şi pace.

Timişoara — Sfinții Petru şi Pavel, anul 1652

Un pasaj din cronică — *Minunile Sfântului Iosif cel Nou* — oferă detalii extrem de precise despre înfățişarea Timişoarei din vremea sa, pe care nu le-am întâlnit niciunde altundeva. Ascultați aşadar: „în anul 1652, la sfinții apostoli Petru şi Pavel, care era hramul sfintei biserici vlădiceşti cea veche din lemn, din maidanul Răduților, sfântul mitropolit s-a dus să slujească de hram. În timpul sfintei liturghii de la Palanca cârnă (unul dintre cartierele de atunci, din afara cetății — n.n.), la început a ieşit fum şi foc, care s-a arătat cu vâlvătăi până la cer şi vânt mare s-a pornit, ducând focul către Palanca Mare (cartier la vest-nord şi est de cetate — n.n.) şi peste cetate, încât s-au aprins şi dughenele de sub zidul Iosimii. De acolo, focul s-a întins către casele turcilor şi a început să ardă şi cetatea; şi au ars din trei părți palâncile, până a ajuns focul la oborul vaidei (probabil al voievodului — loc absolut necunoscut —

n.n.), de acolo la casa paşei şi până aproape de biserică, unde slujea sfântul mitropolit. Lumea fugea, ţipând de groază, căci ardeau case şi oameni, bărbaţi şi femei, copii şi bătrâni. Atunci sfântul mitropolit a ieşit în odăjdii din biserică şi s-a întors cu faţa la foc, privind prăpădul care se apropia, acum, de sfânta biserică, şi lumea înnebunită de spaimă. Apoi, a căzut în genunchi pe treptele bisericii şi a atins ţărâna cu fruntea şi a stat aşa şi s-a rugat. Deodată, de la miazăzi nori negri s-au văzut înălţându-se şi fulgere au tunat cu grozăvie; într-o clipită s-a pornit o ploaie cum nu s-a mai pomenit, de curgeau apele ca la potop şi au înecat focul şi au stins tăciunii şi au spălat toate urmele prăpădului. (Iertată-mi fie comparaţia: cam aşa s-a întâmplat şi-n noaptea de 17/ 18 decembrie 1989!) Iar când a fost aproape de chindie s-a luminat cerul şi s-au arătat şapte curcubee, unul peste altul. Atunci, sfântul mitropolit s-a ridicat în genunchi şi odăjdiile îi erau uscate, neatinse de nici un strop de ploaie. Întorcându-se acasă s-a închis în chilia sa şi timp de trei zile, n-a ieşit şi nu s-a arătat la nimeni. La urmă, când a ieşit şi s-a arătat la lume, avea semnul sfintei cruci ars pe dosul palmei de la mâna stângă. Dar acest semn nu era roşu, ca de arsură, ci galben, ca aurul curat şi lumina la umbră şi la întuneric. Acest semn l-a purtat până l-au aşezat în mormânt".

Reţineţi, vă rog, elemente de topografie a aşezării ce nu au mai fost consemnate de nici un alt izvor; biserica arhierească din lemn se afla pe maidanul Răduţilor; Palanca Cârnă (poate cea mică); zidul Iosimii ce avea lângă el multe dughene; oborul vaidei. În timp, aceste informaţii îşi vor găsi locul în toate lucrările despre Timişoara medievală.

În pelerinaj de la Timişoara la Partoş: 1652

Una dintre cele mai vechi mănăstiri ortodoxe bănăţene — cea din Partoş — îşi serba, în Evul mediu, hramul la Sfinţii Apostoli Mihail şi Gavril. Cu prilejul hramului din anul 1652, stareţul mănăstirii de aici l-a invitat şi pe bătrânul mitropolit să vină să-i cinstească lăcaşul şi să oficieze sfânta slujbă. Acest moment al hramului bisericii — deosebit de

important, şi azi, în aşezările bănăţene — a însemnat ceva cu totul deosebit în acel an, 1652. Dar să ascultăm cronica cu parfum de vremuri demult apuse ce spune atât de lin şi de frumos povestea sărbătoririi acestui hram: „De ziua hramului sfintei mănăstiri Partoş, adică la sfinţii arhangheli Mihail şi Gavril, igumenul mănăstirii l-a poftit pe sfântul mitropolit să vină să slujească la mănăstire, căci multă lume o să se adune şi lumea dornică este tare a-l vedea la faţă pe sfântul mitropolit cel făcător de minuni. Şi sfântul mitropolit făgădui că va merge. Iar cu trei zile mai înainte a plecat pe picioare din Timişoara, neavând drept însoţitor pe fratele Arion, care era îngriji-torul său şi pe diaconul său Damaschin. Dar pe drum s-au înşirat toate satele pe urma lui, aşa că a ajuns la mă-năstire cu un alai de peste o mie de oameni, încât s-au speriat cei din Partoş, crezând că vine vreo armată străină. Când s-au apropiat şi l-au văzut pe sfântul mitropolit în frunte, i-au sărutat hainele. Din depărtări mari au adus la sfânta mănăstire bătrâni şi schilozi de i-au aşezat la intrarea bisericii şi când a trecut sfântul mitropolit printre ei — mergând a doua zi la slujbă — aceştia de pe jos sau de pe tărgi, au întins mâinile către el milogindu-se. Iar sfântul mitropolit a grăit către ei, zicând: «Nu-mi cereţi mie tămăduire, ci credeţi tămăduitorului de oameni — Domnul nostru Iisus Hristos, rugaţi-vă Lui şi vă veţi tămădui». Şi s-a oprit în mijlocul lor, a îngenunchiat şi s-a rugat. Când s-a sculat şi a intrat în biserică, optsprezece ologi şi bolnavi s-au ridicat în picioare sănătoşi şi au intrat şi ei în biserică, lăudând pe Domnul”. După aproape un an de zile bătrânul mitropolit s-a retras din Timişoara — părăsindu-şi de bună voie scaunul — şi s-a dus în sihăstrie, la Partoş. Aici a vindecat mai mulţi credincioşi până la adormirea Maicii Domnului 1656, când a adormit, la rându-i, întru Domnul.

Moartea Sfântului Iosif cel Nou

În preajma sărbătorii de Sfânta Măria Mare (15 august) a anului 1656, Iosif îl cheamă pe egumenul mănăstirii Partoş, unde sălăşluia de trei ani, şi îl anunță că „ceasul se apropie pentru dezlegarea de viața asta pământească". Îi lasă cu limbă de moarte să le rânduiască toate cele. Mormântul îi era deja pregătit în fața altarului bisericii celei noi, pe care a zidit-o din piatră, lângă cea veche, ce era din lemn. Bătrânul monah îşi cheamă lângă el tovarăşii şi îşi ia creştineasca iertăciune. Apoi se împărtăşeşte cu sfintele taine. Pe la apusul soarelui şi-a dat duhul, înconjurat de toți călugării şi o mulțime de popor adunat. În acea clipă, clopotele bisericii noi au început, singure, să bată şi au zvonit vreme de un ceas, fără ca nimeni să le atingă. La acest semn, lumea tare s-a mai minunat, şi a dat semn că răposatul a fost sfânt. Pe 15 august — zi de mare praznic, dar, acum, şi de doliu — au venit episcopii: Ioanichie al Caransebeşului, Isachie al Vârşețului şi Moise al Lipovei; lângă ei erau 12 protopopi şi 21 de preoți, care au făcut cele de cuviință şi, apoi, l-au pogorât în mormânt. O altă întâmplare cu tâlc se petrece în momentul în care meşterul cioplitor Lungu cu cei şase meşteri vor să aşeze lespedea, frumos cioplită peste mormânt: nu puteau nici măcar să o urnească, d-apoi să o aşeze! Lungu îşi aduce aminte că, atunci când sfântul a venit să-l vadă cum ciopleşte slovele şi frunzele pe lespede, a scăpat o vorbă urâtă în fața sa. Pe loc se aşază meşterul în genunchi şi înalță o rugăciune, cerând iertare. După aceasta, cei şase au ridicat uşor piatra şi au aşezat-o la locul ei. Momentul a fost consemnat de diacul sfântului — Damaschin — pe un minei grecesc. Şi apoi, cititor după cititor, au dus faima mai departe. Până într-atât, încât bătrânii satelor ştiau pe de rost întâmplarea. Dar mai ştiau bătrânii şi multe din minunile făptuite la mormântul lui Iosif.

Minunile Sfântului Iosif cel Nou

Multe mai povestesc oamenii despre minuni întâmplate lângă mormântul sfântului. Unele sunt mai impresionante decât altele dar toate arată puternica credinţă a oamenilor în acest sfânt monah ce este, azi, sfântul protector al Banatului. Dintre cele multe, iată câteva. Era în anul 1658, de Sfinţii Petru şi Pavel, când — după două zile de mers pe jos — Ianăş Enuică din Ramna ajunge cu fetiţa sa surdomută la Partoş. Fata este împărtăşită de stareţ, se cufundă în rugăciuni pe mormântul sfântului şi adoarme; dimineaţa călugării o trezesc şi fata întreabă, mirată, unde se aflã. În anul 1672 chinezul (cnezul satului, primar) Ilie Micuş din Ciacova o duce aici pe fiica sa Anca, ce suferea de epilepsie. Un episod se consumă înainte de începerea Liturghiei, apoi apropierea de mormânt îi aduce liniştea iar la terminarea Liturghiei, se ridică „citavă" (adică sănătoasă). La Sântămăria Mică (8 septembrie) a anului 1685, negustorul Pavel Grecu din Timişoara — suferind de lepră — se roagă la mormântul sfântului şi scapă de această cumplită boală. În 1692 vin aici din Caransebeş, doi ologi (Ilie Daia şi Gheorghe Avidei); se roagă şi se vindecă, plecând pe propriile picioare. În 1703 ,doisprezece ciumaţi se roagă şi se leapădă de ciumă. O întâmplare crâncenă se petrece la Partoş, cu câteva zile înainte de Sânnicoară, în 1705. Atunci, 25 de aidamaci (haiduci) pătrund în sat, ard casele, jefuiesc, violează şi ucid. Călugării zăvorăsc porţile mănăstirii dar aidamacii pătrund cu forţa şi omoară cinci călugări. Restul, cu stareţul şi cu 18 fecioare, s-au încuiat în biserică. Nelegiuiţii sparg uşa şi intră. Căpetenia lor scuipă pe piatra de mormânt a sfântului şi dă să apuce fetele. Din senin, a izbucnit un fulger care i-a ologit de mâini şi picioare pe jefuitori, care au căzut la pământ şi mugeau ca vitele. Când au venit şi restul din sat şi i-au văzut aşa, au luat-o la fugă. Oamenii rămaşi în sat s-au adunat, câţi au mai rămas, i-au scos pe nelegiuiţi din biserică şi i-au ucis cu topoarele. De Sântilie în anul Domnului 1709, iată că vin la poarta mănăstirii doi turci, ducându-l pe targă pe aga Mustafa, ce zace ologit, de şase luni.

Cer slobozenie să-l pună pe lespedea mormântului sfânt. Stareţul le acceptă rugămintea şi începe să se roage. După câteva minute, aga s-a sculat în picioare, a privit lumea adunată, s-a pus în genunchi şi a sărutat lespedea iar, după sfârşitul slujbei, s-a dus sănătos la ale sale. Şi aceste minuni s-au petrecut doar în prima jumătate de veac de după urcarea la ceruri a sfântului. Oare câte alte şi alte minuni nu s-au petrecut, de atunci încoace, în cele trei sute de ani? Cine le mai ţine minte numărul? Asemenea minuni nu s-au petrecut prea des în Banatul nostru atât de bântuit de meritele Sfântului Iosif cel Nou de la Partoş, şi, de aceea, trebuie ţinute minte şi povestite din bunic în nepot, până în veacul veacurilor.

Timişoreni creştini ortodocşi, 1660-l666

La mijlocul veacului al XVI-lea, un sârb, trecut la mahomedanism şi devenit mare vizir, înfiinţează („în Albania”, susţin izvoarele, în fapt, la actuala graniţă sârbo-albaneză) o mitropolie ortodoxă: cea din Ipek, Pec sau Pecs. Acesteia îi sunt subordonate episcopiile ortodoxe din sudul şi chiar nordul Dunării, inclusiv Banatul. Ierarhia superioară era sârbă, prin excelenţă, şi influenţa sa se va resimţi secole de-a rândul, atât în rândul sârbilor, cât şi al altor ortodocşi. Cum numeroasele mănăstiri cereau fonduri, călugării — la îndemnul mitropoliţilor — colindă lumea ortodoxă, adunând obolul adus credinţei. În anii 1660 şi, apoi, în 1666, aceşti călugări din Ipek trec Dunărea în „Vlaska” (adică într-o ţară românească — n.n.) — care este Banatul. Aici scriu în ceaslov daniile credincioşilor. Din multele donaţii, ne rezumăm doar la cele ale timişorenilor ortodocşi, români şi sârbi. Este greu să detaliezi naţionalitatea unuia sau altuia dintre credincioşi doar după nume întrucât sub unul sârbesc (sau sârbizat) se ascunde fie un sârb, fie un român. Dar nu aceasta este problema credincioşilor de atunci, ci credinţa: era cea ortodoxă comună, care-i unea. Dintre cei mai de seamă timişoreni, iată-i pe: Cragui Odobaşa (probabil, martolog în trupele otomane), popa

Drăgoilă cu nevasta sa, Iagoda; Ioan Giurgea, Miloş Obradovici, tatăl său, Radomir şi fraţii Teofil şi Vucaşin; Petcu Hogea (cel ce a fost în pelerinaj la locurile sfinte) cu nevasta Ana şi mama sa Ana; Cragui cu soţia Despina şi fiul său Radivoi; meşterul Isac şi nevasta sa Iovanca; Andrei, tatăl lui Mircea şi mama lui, Miliţa; Hagi Andrei; Mihail Odobaşa; Giuriţa Rujici; Raca cu tatăl său Bacea şi mama sa Complena; Alimpie şi tatăl său Marian; Marin, bulucbaşa de tunari. Aceştia au fost cei mai importanţi donatori ai anului 1660. Peste şase ani, călugării revin şi află, bucuroşi de daruri, chiar în preajma Crăciunului, pe: Marincu covaciul (fierarul), Bogdan Marcu; protopopul Marcu cu nevasta Petruşa; Ivan fruntaşul (grad în armata otomană — n.n.) Cosma pentru sine şi pentru mama sa Petra şi soţia Anca; Obrad şi soţia Vişna; Boia, Iacov, Ştefan, Vuc, Chira, Radivoi, meşterul Isac (cel din 1660); Marian, Sava şi tatăl său Marcu. Îi urmează Ioan, Radivoi, Milisav, Jicvo covaciul; popa Gvozden; Peia ghiurcibaşa (alt grad din armată) cu tatăl Stoica; Nicolae, Stanişa. Şi înşiruirea continuă pe pagini întregi. Dintre cei mai înstăriţi îi mai amintim doar pe: Ştefan Covaciul, Ivan ecmegiul (meseriaşul), Stoica ecmegiul, Pavel Hagi Giuriţa, Hagi Vartolomei, Ştefan Ianăş odobaşa, Radivoi puşcaşul. Un lucru foarte interesant şi foarte puţin cunoscut azi îl reprezintă categoria „becherilor”, adică a feciorilor neînsuraţi. Iată mândria ortodocşilor timişoreni, feciori zdraveni şi frumoşi: Miloş, Dumitru, Radosav, Gavrilă, Vuici, Ieremia, Vaselin, Ioan, Jivco, Păun, Stere, Nica, Dima, Iana, Nicula, Ivul, Ion, Zamfir (erau trei fraţi), Nica, Vuc, Jivco, Stoica, Ianca, Luca, Sima. Călugării i-au notat, conştiincioşi, pe toţi şi menţionează că au petrecut la Timişoara 10 zile.

Caravanseraiul timişorean

Multe poveşti s-au scris despre caravanseraiurile otomane. Unele au fost scrise de cei ce le-au văzut şi au înnoptat în ele. Altele, de către oameni ce le-au văzut, doar, şi — ceea ce-i mai rău — de oameni care au ascultat doar povestiri. Acestea au avut cel mai mare succes. În realitate, aceste hanuri aveau un statut privilegiat în lumea otomană. Ospeția fiind un lucru sfânt la musulmani, aceste localuri erau protejate de orice dreptcredincios, cu atât mai mult de sultani, viziri, paşale. Rareori s-a întâmplat ca acestea să fie prădate şi incendiate. Şi atunci când a fost cazul, au fost bandiți de drumul mare, care au fost urmăriți şi pedepsiți exemplar de otomani. Povestea adevărată a unuia dintre caravanseraiurile timişorene (cuvântul vine din arabă şi înseamnă loc de popas pentru o caravană) a fost menționată, de către autorul povestirilor, despre viteazul paşă Cafer Ali din Timişoara.

Spune diacul că demult, acum vreo optzeci–nouăzeci de ani, adică prin anul 1630 (în anul 1040 al Hegirei), un om vine la Timişoara şi începe discuțiile pentru a ridica un caravanserai în Cetate, chiar în fața Porții Azapilor. După discuții cu paşa, obține dreptul, îşi aduce lemnul de construcție şi începe lucrul. Odată terminat, locaşul devine repede, locul preferat de găzduire pentru călătorii vremelnici, dar şi pentru cei ce — având funcții aici — nu reuşesc să-şi cumpere o casă. Diacul mărturiseşte că şi părinții săi au stat aici iar el a revenit după ani şi ani în cetate şi s-a dus să vadă hanul. Vechiul hangiu murise, între timp, şi fiul i-a luat locul. La această ultimă vreme, caravanseraiul era deja mic față de noile clădiri din preajmă, dar avea aceeaşi căutare. Îi mai povesteşte tânărul hangiu, diacului, că şi vestitul Cafer paşa, pe vremea când era vizir la Buda şi venea la Timişoara, tot aici trăgea, peste noapte. La fel procedau şi comandantul porților, Mahmud paşa, fiul lui Canpulad paşa (celebru în lumea otomană — n.n.). Aici au stat şi mulți dintre creştinii veniți cu treburi prin Timişoara: negustori, soli, oşteni fugari din lumea creştină, pretendenți la tronul Transilvaniei etc., etc. Unii îl vor aminti — fugar — în poveştile lor, aşa cum vom vedea în alte episoade.

Evlyia Celebi şi Timişoara: 1660–l664

Sigur, cea mai bună şi complexă descriere a Timişoarei „otomane” ne-a lăsat-o celebrul călător otoman Evlyia Celebi. El a călătorit în toată lumea supusă imperiului şi chiar a fost plătit să călătorească şi să scrie despre ceea ce vedea. Cu toate acestea, sau poate în pofida lor şi în concordanţă cu spiritul oriental, relatările sale de călătorie sunt pline de pitoresc şi de (unele) exagerări. Şi acestea din dorinţa ca aceia care vor citi manuscrisele sale să aibă imaginea unei lumi mirifice, dezvoltate. Cum la fel au procedat şi creştinii cu descrierile în care se refereau la lumea lor şi — dimpotrivă — „înnegreau” lumea otomană. Şansa lui Celebi a fost că — încă acum un veac şi mai bine — manuscrisele sale au fost traduse în câteva limbi occidentale. Mai târziu au fost traduse şi în limba română. Veţi putea observa, citind cele ce urmează, că tonul este optimist în privinţa lumii islamice iar aşezările sunt prezentate mai frumoase, mai mari, mai bogate, mai... tot ceea ce vreţi, decât în realitate. Şansa istoricilor a fost că scrierile sale au putut fi coroborate cu alte scrieri, tot otomane, dar şi cu relatări de călătorie occidentale. Aşa s-a reuşit ca exagerările să fie identificate şi adnotate. Evlyia Celebi are o afecţiune aparte pentru Timişoara, pentru că aici a luptat şi tatăl său: „Toate aceste întâmplări de seamă le-am aflat din povestirile răposatului meu tată, fiind de faţă la acele lupte sfinte (pentru cucerirea Timişoarei — n.n.). Îmi povestea astfel...” Şi acum începe povestea despre cucerirea cetăţii Timişoara cu date pe care le-aţi aflat deja. Ceea ce este interesant este rolul Timişoarei în cadrul Banatului: „Fiind sub stăpânirea islamului, această cetate a înflorit şi a prosperat şi, potrivit conscripţiilor lui Suleiman han, a devenit un eyalet (provincie — n.n.) separat, al cărui paşă e un beilerbei cu două tuiuri, dar de multe ori a fost încredinţat şi unor viziri cu trei tuiuri. Hassul (venitul — n.n.) paşei este de 806.790 de aspri; mai au în unsprezece locuri şi voievozi de hassuri; dar, în afară de aceste venituri, îi mai revine anual, şi suma de 87.000 piaştri din vama târgurilor, din amenzi, crice şi altele provenite din judecăţi. Este un eyalet cuprinzând şase sangeacuri: Timişoara, Lipova, Cenad, Gyula (în Ungaria), Moldova Veche, Orşova.

În anul 1059 (1660), vizirul Köprülü, cucerind cetăţile Ineu, Caransebeş şi Lugoj, a anexat aceste trei sangeacuri la eyaletul Timişoara”.

Who's who? în Timişoara anilor 1660–l664

Iată cuvintele lui Evlyia Celebi despre personalităţile otomane ce comandau cetatea Timişoara şi Banatul vremii sale: „Cetatea Timişoara, însăşi, este reşedinţa paşei, iar în elaietul ei sunt 59 de zeamete şi 290 de timaruri; împreună cu ostaşii gebegii, are, de regulă, 7.800 ostaşi — împreună cu ostaşii paşei se ajunge la un total de 10.000 oameni înarmaţi. Are alaibei, ceribaşi şi iuzbaşi. Când sunt trimişi în expediţie, merg laolaltă sub drapelul paşei, iar dacă nu merg în expediţiile la care sunt angajaţi, atunci, prin arzul (porunca) paşei, timarurile şi zeametele lor sunt acordate altor îndreptăţiţi. În eyalet (provincie) se găsesc: defterdarul vistieriei, chehaia defterdarului, defterdarul de timaruri, chehaia de ceauşi, intendentul ceauşilor, intendentul de condici, intendentul oraşului. Hassul defterdarului de vistierie este de 110.000 aspri iar hassurile intendentului de zeamete, al chehaiei defterdarului şi al intendentului de defter sunt de câte 6.488 aspri; judecătorul după Şeriat are rangul de cinci sute de aspri iar molla obţine un venit anual de 20 de pungi pentru dreptăţile pe care le face. Unul dintre stăpâni este dizdarul, care are, în total, 24 de agale cu tui şi steag, ca: aga azapilor, beşliilor, voluntarilor, martologilor, tunarilor, gebegiilor, al oştenilor din cetate, al pandurilor şi alţii. Ostaşii din cetate stau acolo zi şi noapte şi primesc solda cuvenită anual din hasuri şi haraci, iar soldele şi le iau de la defterdar. Unul dintre judecători este şeicül-islamul; un alt judecător este nakibul. Se mai află şi chehaia de spahii, serdar de ieniceri, care este aga peste trei odale de ieniceri. Atât serdarul gebegiilor cât şi cel al tunarilor sunt trimişi din Stanbul, nu sunt ostaşi localnici. De asemenea, mai sunt: un intendent de vamă, un muhtesib-aga şi un intendent al hambarelor, un vameş, un staroste al zidarilor, un subaşi orăşenesc, un agă pentru haraci. Se găsesc 36.000 creştini de la care se ia gizia, plătindu-se cu ea soldele şi drepturile ostaşilor.

Înfăţişarea cetăţii Timişoara la 1660–1666

Acelaşi Evlya Celebi „se dezlănţuie” într-o descriere extrem de pitorească şi sugestivă a cetăţii şi oraşului Timişoara: „Podoaba acestei cetăţi constă în faptul că e aşezată pe un pământ înverzit, mănos şi e înconjurată de grădini şi parcuri de trandafiri. Pe aceste câmpii nu se află piatră nici măcar cât un bob de fasole; pe un astfel de loc e construită această cetate. Râul trece prin şanţul cetăţii şi pe la poalele cetăţii interioare (castelul de azi — n.n.), vărsându-se, apoi, în Dunăre, mai jos de cetatea Panciova; e o apă dătătoare de viaţă. Înfăţişarea cetăţii Timişoara: această cetate e astfel aşezată în mlaştinile râului Timiş (atenţie, e Timiş, nu apăruse încă numele nou, cel de Bega, pentru acest râu) încât seamănă cu o broască ţestoasă culcată în apă; cele patru turnuri stau ca cele patru picioare ale broaştei, cetatea interioară i-ar fi capul, iar corpul îl formează cetatea în totalitatea ei. Are formă pentagonală. Nu e construită nici din cărămidă, nici din piatră, ci e o fortificaţie făcută în întregime din lemn gros de stejar şi de ulm. Împrejmuirea este făcută din împletituri de nuiele şi pare un zid subţire şi lustruit. Meşterul constructor a împletit această împrejmuire din viţă sălbatică, pe care a tencuit-o cu argilă şi var alb, construind astfel o cetate albă de tot. Cetatea interioară, de pământ, este construită din două rânduri de trunchiuri înalte, iar îndemânatecul meşter a umplut spaţiul dintre ele cu ciment, var şi argilă, pe care le-a bătătorit atât de bine încât, chiar dacă obuzele nimeresc între ziduri, nu se pot produce spărturi ca la cetăţile de piatră şi cetatea nu se teme de nimic. Dacă cineva ar zice: să aprindem lemnul cetăţii, aceasta nu e cu putinţă, fiindcă nimeni nu se poate apropia de cetate din cauza întinderilor nesfârşite de apă şi de mlaştini; terenul fiind mlăştinos, nu se pot construi metereze. Turnurile aşezate în cetatea interioară şi pe cele patru bastioane, aşezate în foarfecă, nu-l lasă pe un om nici măcar să se apropie, nicidecum să pună foc palăncii. Astfel stând lucrurile, ocuparea cetăţii e cu neputinţă; în afară de asediere, alt mijloc nu există, căci cetatea e bine întărită”.

Cetatea de lemn nu putrezeşte?

Evlyia Celebi se întreabă, dar îşi şi răspunde: „Oare cu timpul, cetatea de lemn nu putrezeşte? Dar stâlpii care încep să putrezească, în decurs de zeci de ani, sunt înlocuiţi unul, câte unul, cu alţi stâlpi, de cele şaptezeci de sate din jur, care au în grijă repararea lor. De altfel, în mlaştină, bârnele au devenit cu timpul, tari ca lemnul de abanos şi oţelul de Nahcivan (oraş la frontiera iraniană, vestit pentru calitatea oţelului său — n.n.) iar zidul de umplutură a devenit ca stăvilarul de la Şirvan (oraş iranian — n.n.). Lăţimea acestui zid e de cincizeci de picioare (circa 12 m — n.n.), în unele locuri chiar de şaizeci de picioare; locul nu e prea îngust nici dacă oştenii ar executa pe el exerciţii cu suliţe pe cai. De jur împrejur, zidul e înconjurat cu un şanţ adânc, având în trei părţi încăperi pentru observaţie, cu vederea spre şanţ; în toate serile cântă nouă meterhanele (orchestre — n.n.) şi toţi paznicii străjuiesc până dimineaţa, dând semnalul cu strigătul „Allah e unic, Allah e unic!” În fiecare noapte, 12 din cele 24 de agale îi supraveghează continuu pe ostaşi şi, Allah să-i ţină, aşa este vechiul lor obicei. Cetatea aceasta nu are creneluri şi nici turnuleţe de pază dar are multe deschideri pentru tunuri. Se găsesc, în total, 200 de tunuri frumoase ca: balimezuri, darbzenuri, şaicale, colomborna şi tunurile împărăteşti. Numai bunul Allah ştie numărul muniţiilor şi al altor lucruri trebuincioase (ba îl ştim şi noi, dar îl spunem ceva mai târziu — n.n.), al alimentelor şi al proviziilor din această cetate. Peste cele cinci întărituri ale cetăţii, odăile ienicerilor strălucesc ca nişte arici. Tunurile topciilor stau gata pregătite pe care, încât în momentul în care soarele îşi aruncă razele pe aceste tunuri, ochii omului se întunecă. Mergând pe aceste bastioane, cetatea poate fi ocolită în timp de o oră. În fiecare noapte, un agă înconjoară în timp de o oră cetatea iar ceauşul oştenilor săi strigă: „Un paznic de noapte”. Atunci ei stau şi, sculându-se alt agă, înconjoară cetatea cu soldaţii săi. Iarna, ca şi vara, până în zorii zilei, aceasta este o regulă la ei; în alte cetăţi nu există acest obicei. Ba chiar şi în timpul zilei stau de pază alte agale, care scrutează câmpia din împrejurimile cetăţii.

Porţile cetăţii Timişoara (1660)

Puţini au fost cei care au acordat o importanţă atât de mare porţilor şi, mai ales, descrierii lor, cum a făcut-o Evlyia Celebi. Datele lui sunt esenţiale pentru a înţelege înfăţişarea şi faima pe care le avea atunci cetatea Timişoara. Dar să-l lăsăm să-şi depene firul povestirii: „Cetatea are cinci porţi: acestea sunt nişte porţi de fier fixate în lemn, boltite, duble, puternice, înalte şi late. În faţa fiecărei porţi se află un pod de lemn, atârnat cu macara. Porţile se închid în fiecare noapte iar podurile sunt, şi ele, trase cu macarale şi aşezate înaintea porţilor pentru apărare. Prima este **Poarta Azapilor,** pe care se află următoarea inscripţie: «Oricare duşman ar nutri gând rău acestei cetăţi/ va fi înfrânt de sabia oamenilor lui Allah/ Abidi Hatif-i Kudzi a spus data/ Slavă lui Allah! Cetatea cea mare s-a sfârşit în anul 1052» (adică a fost terminată refacerea ei în anul 1643 — n.n.). Această poartă se deschide spre latura de miazăzi şi e o poartă foarte mare şi solidă. Spaţiul dintre două porţi e plin de felurite arme iar paznicii sunt înarmaţi zi şi noapte. Cheile acestor porţi se păstrează, în toate nopţile, la agaua ienicerilor, care nu le dă nici paşei, dacă acesta i le-ar cere. Poarta Azapilor are şi o altă inscripţie: «Fie că e mic, fie că e mare, acesta e un oraş minunat/ Allah să dăruiască tuturor, în clipa din urmă, credinţa cea dreaptă/ Doresc ca păzitorul acestei cetăţi să fie în veci Allah. Anul 1053» (anul creştin 1644; dorinţa lui Kevseri a durat încă 72 de ani, apoi Allah şi-a întors faţa de la ea şi au cucerit-o creştinii — n.n.). Cea de a doua poartă a azapilor dă spre răsărit; deasupra ei se află o clădire mică şi înaltă, iar spre şanţul cetăţii există o întăritură pe care este aşezată o odă de ieniceri. Inscripţia de pe **Poarta Cocoşului**: «Allah, să nu ne lipseşti niciodată de mila ta/ Să înveseleşti şi să dai din nou nădejde inimilor căzute în deznădejde/ Hatif şi Aibdi, împreună cu oamenii mari ai lui Allah au pus data/ Ajută Allah şi apără această cetate de viclenia duşmanului». Această poartă mare, fiind dublă, dă spre miazănoapte. Deasupra ei se află o clădire înaltă şi deschisă în toate părţile; deşi e construită numai din lemn, totuşi, este lucrată cu multă măiestrie. Orice

trecător ori musafir poposeşte acolo. Tot acolo e şi turnul cu orologiu, iar deasupra lui se află un cocoş din fier. Când vântul atinge cocoşul, acesta se mişcă, scârţâind, şi arată direcţia vântului. E lucrat cu foarte multă măiestrie şi după el i s-a dat denumirea de Poarta Cocoşului. **Poarta dinspre Apă** e o poartă simplă. I se zice Poarta Malului. Este trainică".

Cetatea şi castelul Timişoara la 1660

O lume fascinantă se desfăşoară înaintea ochilor, atunci când citim descrierea lor făcută de acelaşi globetrotter otoman, Evlyia Celebi. Să-l lăsăm, aşadar, să ne încânte: „În cetate sunt patru mahalale. În mahalalele de la Porţile Azapilor, Cocoşului şi a Apei sunt 1.200 de case, mai scunde sau mai înalte, rânduri, rânduri, toate acoperite cu şindrilă; coşurile lor sunt ţuguiate. Sunt case strâmte, construite în forme diferite, fără curţi şi fără grădini. În acest oraş, în afară de coşuri, nu există alte construcţii de piatră; toate casele au sobe. În cetate sunt patru geamii: geamia lui Suleiman han a fost un lăcaş de rugăciune dar acum e şubredă. E o clădire din calcar, şi nu din piatră. În prezent, această geamie e plină cu grămezi de pesmeţi pentru gazii musulmani.

Mai sunt geamia Cincime, geamia Şiket, patru lăcaşuri pentru dervişi, şapte şcoli pentru copii, trei hanuri şi patru băi frumoase, dintre care baia de la Poarta de Apă şi cea de lângă Poarta de la mal se află în interiorul porţilor. În Cetate se găsesc patru sute de dughene, bazarul este împodobit iar toate străzile sunt pardosite cu scânduri; pavaj de piatră nu există, dar nici nu e cu putinţă. Prin interiorul cetăţii trece, prin două locuri, prin canale, râul Timiş, şi toată populaţia de acolo ia apa şi-şi potoleşte setea; cişmele nu sunt deloc. Toate murdăriile se aruncă în râul Timiş şi plutesc pe el; în această cetate se află şi cafenele, precum şi hambare pentru grâu. Cetatea interioară (castelul de azi — n.n.) este o cetate frumoasă de piatră, de formă pătrată şi aşezată în colţul de miazăzi al cetăţii exterioare. E înconjurată de râul Timiş şi de aceea cetatea stă ca pe o insulă de pământ. Este o clădire solidă, frumoasă şi

simplă iar prin şanţul ei curge râul Timiş. Spre oraş se află trei rânduri de porţi de fier, boltite, iar între două porţi se găsesc poduri suspendate, ce se ridică cu macarale. Bolţile sunt construite din cărămidă. De jur împrejur, această cetate interioară are cinci turnuri frumoase din cărămidă, care se termină cu vârfuri foarte ascuţite, acoperite cu scândură, iar în vârf au steaguri. În această cetate se află, chiar în faţa palatului, o piaţă spaţioasă care e pardosită nu cu scânduri, ci cu un strat tare de mortar. în afară de dizdar şi de chehaia şi de iman, şi de muezin, aici nu mai locuieşte nimeni. Turnurile şi magaziile sunt pline de comori, de echipamente şi de provizii şi nimic altceva nu se mai află acolo. Un străin nu poate intra nici măcar s-o vadă; iar dacă cere voie să intre, poate intra numai după ce a predat armele străjilor de la poartă. Aceasta este o cetate frumoasă şi atrăgătoare".

Oraşul Timişoara la 1660

După atâtea descrieri de ziduri, fortificaţii, armament, iată-l pe locvacele Evlyia Celebi că se îndură să mai vorbească şi despre oraşul şi locuitorii lui. Cum arăta acesta? Iată: „Oraşul e alcătuit cu totul din zece mahalale (cartiere — n.n.). Are o mie cinci sute de case spaţioase, mai scunde sau mai înalte, acoperite cu şindrilă, având curţi împrejmuite cu scânduri. Fiecare casă are două porţi: printr-una circulă călăreţii şi căruţele iar prin cealaltă intră şi ies pietonii; aceasta este poarta cea mică. În acest oraş sunt zece locaşuri de închinăciune; mai întâi, în afara Porţii Cocoşului, la marginea şanţului, se află moscheea lui Seidi Ahmed paşa, lăcaş nou de rugăciune. Fiind situată în centru şi în bazar, are mulţi enoriaşi şi mulţi slujitori (am văzut numărul lor din anul 1624 — n.n.). Ferestrele fiindu-i aşezate pe partea mihrabului, ele privesc râul Timiş care curge prin şanţurile cetăţii. Deasupra porţii (moscheei — n.n.) se găseşte următoarea inscripţie: «Cel care l-a ucis pe Rakoczy cel rău/ Adică vizirul cel milostiv şi biruitor,/ A clădit această geamie/

pentru zi şi pentru/noapte, până la reînviere/ Luptătorii pentru credinţă vor preaslăvi neîncetat bunătatea lui/ Când Kevsefi l-a întrebat pe Hatif despre dată, acesta a spus/ Geamia este a viteazului Seidi Ahmed paşa cel drept. Anul 1070 (adică 1660 — n.n.)». N-are bazar de pânzeturi dar se găsesc tot felul de mărfuri. Străzile acestui oraş sunt, de asemenea, toate, pardosite cu scândură. Când plouă în oraş, în locurile mocirloase din afara oraşului se împotmoleşte până şi un elefant. Printre ciudăţenile oraşului se numără şi faptul că nu are deloc ţânţari, după cum nu s-a pomenit până acum nici epilepsie. Populaţia paşnică e formată din oameni milostivi. Aici se află ostaşi veseli, negustori şi oameni învăţaţi. Locuitorii poartă mai ales haine de postav, şalvari de postav cu copci şi cu genunchii acoperiţi cu piele de safian; pe cap poartă căciulă de postav verde, iar în picioare papuci groşi. Datorită apei şi climei bune, locuitorii sunt oameni veseli şi cumpătaţi. Oraşul este vestit pentru ţipău (un fel de pâine), prin turta sa cu unt, plăcinta cu miere, ciorba neagră, varza şi dovlecii umpluţi. Dintre băuturi sunt vestite vişinata şi miedul. În această regiune e o ruşine mare să bei vin (se referă doar la musulmani, căci creştinii produceau şi consumau mult vin — n.n.); se bea de obicei mied. Dintre speciile de animale care trăiesc în împrejurimi, caii, bivolii, boii, oile şi mieii sunt aşa de mulţi că numai Allah le mai ştie numărul (îl ştiau şi defterdarii otomani, şi chiar foarte exact, căci, după numărul de animale, erau impuşi la dare oamenii — n.n.). Când văd catâri, cămile şi măgari, raialele (creştinii — n.n.) se sperie de cămilă şi fug lângă măgari. Mierea şi untul de aici sunt vestite în toată lumea. Acesta este un ţinut foarte bogat, pe ale cărui dealuri cresc soiuri atât de diferite de vişini, fragi, pruni şi afini aşa cum nu se mai află în alte ţări. Acesta fiind, însă, un ţinut rece (pentru musulmanul venit din Asia Mică sau Centrală — n.n.), nu cresc aici smochini, măslini, rodii şi bumbac; în schimb se găsesc foarte mulţi peri”.

De la Viena la Timişoara în 1662–1663

Unul dintre mijloacele tradiţionale de stingere a conflictelor dintre două părţi beligerante erau soliile. Compuse din diplomaţi de carieră sau din sfetnici de taină ai conducătorului, pe lângă care se mai aflau unul sau doi ofiţeri, unul sau mai mulţi tălmaci, servitori, soliile au jucat un rol important, uneori determinant în lumea medievală. O asemenea solie trimite şi împăratul Imperiului romano-german către paşa din Belgrad, la mijlocul lunii decembrie a anului domnului 1662. Scopul declarat: să netezească asperităţile ivite între cele două părţi. Scopul nedeclarat: de a testa puterea armatei şi administraţiei otomane, în special cetăţilor mai importante. Acestea erau scopurile soliei conduse de către baronul de Goess. Unul dintre membrii săi era Henrik sau Heinrich Ottendorf, care îşi notează, zilnic, itinerariul şi cele mai importante lucruri despre cetăţile vizitate. Pe 20 decembrie 1662, solia vieneză ajunge la Buda şi, de acolo, coboară înspre Timişoara, unde ajunge pe 9 ianuarie 1663. De ce nu la Belgrad? Pentru că otomanii „s-au prins" de scopurile nedeclarate ale soliei şi i-au îndrumat spre Timişoara. Timp de şase luni, membrii soliei stau aici, vizitează oficialităţile, vizitează cetatea şi oraşul. Ottendorf — un excelent observator şi desenator — bate toată ziua, în lung şi-n lat, cetatea. Baronul von Goess ajunge singur la Belgrad; apoi se întoarce fără nici un rezultat. Abia în vară solia ajunge la Belgrad, apoi se întoarce din nou la Timişoara şi, de aici, înapoi spre Buda şi Viena. Materialele în ciornă ale lui Heinrich Ottendorf vor fi trecute pe curat în anul 1667, la solicitarea curţii imperiale vieneze. Ele vor constitui material de studiu pentru Statul major imperial şi vor servi — două decenii mai târziu — la stabilirea planurilor de asediu imperiale. Căci manuscrisul acesta de 97 de pagini are şi 24 de desene, unele destul de mari şi extrem de precise. Dintre ele, două reprezintă Timişoara. Sunt extraordinare prin concizie şi precizie. Stampa de mai sus a fost publicată, pentru prima dată în România, acum aproape două decenii, în „Orizont" şi în „Magazin istoric". Planul străzilor Timişoarei va fi, însă, inedit.

Călătoria lui Ottendorf prin Banat

Descriere a Banatului:

Scrisul lui Ottendorf este sobru, parcă uşor cazon. Descrie cele văzute dar nu are înfloriturile de stil şi uşurinţa scrierii ca şi Evlyia Celebi. În schimb parcă-i un ofiţer de stat-major: poziţionează exact obiectivele militare, dă distanţele în mile vieneze, descrie greutăţile sau uşurinţa drumurilor ce sunt de străbătut. În privinţa Timişoarei, este extrem de precis, desenând zidurile de apărare, străzile, locurile de încartiruire, numărând bisericile şi moscheile. Vom vedea imediat. Dar, până atunci, ascultaţi o scurtă descriere a Banatului, având ca punct strategic Timişoara: „Oraşul Timişoara, care-şi are numele de la râul Timiş şi de la war, care, pe ungureşte, înseamnă cetate, este situat dincolo de Dunăre şi Tisa în ???? care este socotită a face parte din Ungaria de Jos şi este numită de aceştia, comitatul Timiş. Puţine dintre casele oraşului se văd de departe, decât doar turnurile moscheilor, fiind aşezat pe şes întins şi acoperit, în mare parte, de pomii grădinilor din jurul oraşului. Către răsărit are câmpurile de la Maxond (zona nisipurilor de la Alibunar–Ilandza — n.n.) şi, peste Dunăre, Bulgaria. A fost construită mai înainte (cetatea — n.n.), de regii maghiari. Către miazăzi are oraşul Belgrad sau Griechische Weissenburg (Alba Iulia grecească, în traducere ad litteram — n.n.) şi Dunărea la 13 mile. Către apus are Tisa, lângă o cetate, şi un orăşel pe nume Potsch (Novi Becej — n.n.) la opt mile. Către miazănoapte, Porţile de Fier (ale Transilvaniei — n.n.) şi Transilvania la nouă mile, după cum se văd de la Timişoara munţii Transilvaniei. În suburbie, către răsărit şi miazănoapte, o milă aproape de jur împrejur, se întinde un câmp mare şi neted, unde mai mulţi ani la rând, şi-a făcut tabăra Ali paşa. În dosul acestui câmp se înalţă o pădure şi un stufăriş care se întind spre Denta pe patru mile; sunt aici şi diferite poduri căci Timişul străbate aşezările, fiind foarte întortocheat. Pe de altă parte, pădurea aceasta nu e mai lată de o milă iar prin ea drumul trece ca printr-o cameră. Trecând de pădure, se întinde o câmpie netedă şi nelocuită, pe care

nu se vede nici o rufă sau un deal şi puţine sate, ale căror case sunt toate sub pământ, (este vorba despre bordeie — n.n.); acest şes se întinde până la palanca Pancevo, două mile sub Belgrad şi mai departe, până la Dunăre". Nu credeţi că e prea puţin spectaculoasă această descriere? Să fie de vină formaţia germană a autorului ei sau cea ofiţerească? Recitiţi cu atenţie rândurile de mai sus şi veţi înţelege cum se poate apropia orice armată de Timişoara, pe unde-i mai uşor, unde poate face tabăra, şi multe altele de acest gen.

Castelul şi oraşul Timişoara

Iată, în fine, traducerea textului german din 1663 despre Timişoara. Este pentru prima dată când este publicat în româneşte: „Pe bună dreptate, Timişoara este împărţită în trei părţi: cetatea, oraşul şi mahalalele (suburbiile) care, de asemenea, sunt de două feluri, iar o parte se numeşte Insula şi cealaltă Oraşul Rascian. Castelul, situat către miazăzi, este o clădire veche, în patru laturi, cu un zid şi patru turnuri puternice, pătrate, înconjurată din toate părţile de mlaştini adânci şi de Timiş. Afară în faţa castelului, stă încă un turn mare în patru laturi care, asemenea celorlalte, este unit de castel printr-un zid şi are o poartă mare iar în faţa acesteia, un pod peste care trebuie să treci ca să intri în cetate. După descrierea asediului Timişoarei de către Ortelius (e vorba de cel din 1552 — n.n.), pare să fie Turnul de apă care, aşezat între oraş şi castel şi cucerit primul de către turci, a fost una din cauzele predării căci, prin aceasta, legătura dintre oraş şi cetate era tăiată. În castel locuieşte caimacamul paşei de Timişoara sau guvernatorul, pentru că, de data asta, paşa nu era el însuşi prezent, iar acesta veghează veniturile, muniţia, proviziile şi prizonierii; el nu a vrut niciodată să-i lase pe vreunul dintre ai noştri înăuntru (vă mai amintiţi aceleaşi spuse şi la Evlyia Celebi? — n.n.). În rest, în turnul mare din faţă bate zilnic, toba de trei ori, după obiceiul lor, la vremea rugăciunii. Oraşul este înconjurat de un zid de palisade puternice, înalte şi cu împletitură din nuiele lipită cu lut, în numeroase locuri zidit puternic, în acest fel, şi umplut cu pământ, astfel încât stau pe el piesele de artilerie.

În dosul acestui zid, pe alocuri şi, mai ales, la Poarta Azapilor, stă oarece zidărie veche care a rămas de la vechile clădiri ale cetăţii şi ale oraşului, care, în anul 1577, a fost dărâmat în întregime din cauza exploziei pulberii, cauzându-se mari pagube. Şanţurile care înconjoară oraşul sunt destul de adânci şi Timişul face aceasta în numeroase locuri de la natură, în altele cu ajutor; cum, însă, turcii nu se îngrijesc prea mult de întreţinerea acestor lucrări, le lasă să se astupe şi nu le curăţă decât puţin” .

Porţile cetăţii

„Cinci sunt porţile oraşului, iar prima se numeşte «Kucuk Kale Kapi» (mica poartă a cetăţii — n.n.) şi nu este, de altminteri, decât o poartă făcută din palisade înalte, dar solidă prin aceea că e situată într-un unghi aproape sub cetate; aici locul fiind foarte mlăştinos, are un pod lung către suburbie. Cealaltă poartă se numeşte «Soukapi» sau Poarta Apei şi este un puternic turn pătrat şi deoarece Timişul se adună, aici, dinspre cetate, şanţul oraşului şi Insulă, apa este limpede şi proaspătă, bună de băut, din care pricină notabilităţile oraşului pun să li se aducă de aici, de către matararschirlar sau «purtătorul de sticle». Ceilalţi locuitori care stau în alte părţi ale oraşului şi în suburbii, îşi iau apa din şanţul oraşului, care este îndeobşte destul de murdară pentru că se spală şi se aruncă în ea tot soiul de murdării, astfel încât unul îşi spală picioarele sau cârpele ori aruncă în ea intestinele oilor tăiate, iar altul, alături, îşi umple cana pentru băut. Există şi fântâni pe la case şi chiar o fântână deosebit de bună în afara oraşului la Dervişi (mănăstire a călugărilor musulmani — n.n.), dar, majoritatea apei fiind cu salpetru şi pentru că turcii preferă să bea apă curgătoare în locul celei mai bune ape din fântână, în general o iau din Timiş. După Ortelius, aceasta este poarta unde în timpul asediului, atât creştinii cât şi turcii au şi luptat, dar au şi păgubit atât de mult. A treia poartă se numeşte «Assap Kapi» sau Poarta Azapilor; ea şi-a primit numele de la un fel de oşteni turci numiţi azapi, care, însă, sunt mai neînsemnaţi decât ienicerii. Acesta este un turn frumos, dreptunghiular, ridicat de generalul imperial Castaldo înaintea

acestora (a turcilor — n.n.). De trei ori, zilnic: în zori, cu două ore înaintea zilei, după-amiaza cu două ore înaintea serii şi seara la două ore după apusul soarelui pe el bat tobele obişnuitului imn de laudă al turcilor în acompaniament de schalmeye. Sub acelaşi turn sunt agăţate, spre aducere aminte, numeroase ghioage mari, pinteni şi alte însemne ale uriaşilor sau giganţilor. Astfel, şi lângă poartă, într-o ladă lungă zac oasele şi tibiile unui om de o mărime incredibilă. În mijlocul turnului atârnă o placă de fier groasă cam cât degetul mare în care este înfiptă o săgeată trasă în urmă cu cinci ani de un aga al ienicerilor cu atâta putere încât a străpuns-o şi a fost agăţată aici spre luare aminte".

Porţile şi oraşul Timişoara

„A patra poartă se numeşte «Herros Kapi» sau «poarta hanului» (opinia noastră că este vorba despre caravanseraiul din preajmă şi nu de un han tătar — n.n.) şi este de asemenea un turn frumos făcut din piatră de talie, sus cu un foişor acoperit, construit tot de Castaldo. Pe acesta se mai află un orologiu mare care bate orele şi le arată pe cadran. Dar pentru că turcii nu se prea pricep să-l mânuiască, rareori merge bine şi decade alături de alte lucruri care la noi se caută a fi întreţinute. A cincea şi ultima poartă se numeşte «Kana Kapi», adică «poarta sângelui», cu toate că este un turn în patru laturi, dar mai prost zidit, şi pentru că stă la capătul oraşului, prin ea se trece mai puţin. În mijlocul oraşului este o răspântie cu căpriori deasupra şi acoperiş de scânduri care loc se numeşte bazar sau piaţă, iar aici în bolte se vând tot felul de lucruri şi, pe loc, oameni, cai şi alte lucruri, prin strigare sau prin haraciul obişnuit, la ei trec dintr-o mână în alta şi marfa e a celui ce oferă mai mult. De asemenea, aici pe străzi au băncile de schimb, căci schimbă tot felul de monedă în schimbul unui anume câştig, îndeletnicindu-se ei cu cămătăria. La capătul uneia dintre străzile acoperite care dă spre poarta hanului se ajunge la o străduţă unde se află un han cu o curte şi numeroase grajduri şi diferite camere deasupra lor, dar şi acesta decade. Suburbia se împarte în două părţi: Insula şi Oraşul Rascian. Insula se

află în apropierea cetăţii, în faţa Porţii de Apă. Timişul o înconjoară de jur împrejur. Pe o potecă îngustă se poate ajunge la această poartă iar în rest se poate călători pe drumul obişnuit peste podurile Porţii Mici a cetăţii. Pe aici trece, de asemenea, un drum spre Belgrad, care, însă, nu e folosit decât de cei ce locuiesc în această parte a oraşului. Această Insulă e des pomenită în descrierea asediului Timişoarei, căci turcii şi-au aşezat, aici, piesele de artilerie şi de aici au tras asupra cetăţii, folosind din această parte cea mai mare putere".

Moscheile Timişoarei

„Cealaltă parte a suburbiei se numeşte Oraşul rascian iar acesta este, de asemenea, despărţit printr-un braţ îngust al Timişului şi este tot o insulă, dar fiind construite peste tot case şi poduri, nu se prea observă. Pe aici trece drumul obişnuit spre Belgrad şi, pentru că, la urmă Timişul trece prin faţă, trebuie traversate o poartă şi un pod lung. Celelalte părţi ale suburbiei se întind către apus de-a lungul Timişului şi aceasta este deschisă dinspre toate părţile fără porţi. În ceea ce priveşte moscheile din Timişoara, sunt cu totul opt mari cu tunuri înalte, construite după obiceiul lor şi acoperite cu ţigle, iar turnurile cu plumb. În oraş stau două, de fiecare parte a bazarului câte una, în Insulă stă una iar în restul suburbiilor sunt cinci moschei. Prima care stă afară în suburbie se numeşte Kadintza-metschit (moscheea cadânei — n.n.) şi se află într-o piaţă, lângă hanul de acolo. Cealaltă se numeşte Kilissa-metsckit (moscheea transformată din biserică — n.n.) şi este în suburbie pe drumul care duce la Belgrad. A treia este în oraş de partea aceasta a bazarului sau a pieţei, se numeşte Hunkiartzameteschi (sau «bisericile îm-părăteşti», adică ale sultanului — n.n.) şi după ea trebuie să-şi potrivească celelalte strigăte de rugăciune. De cealaltă parte a bazarului, către Cetate, stă a patra, numită Cincime. A cincea stă în suburbie, în apropierea porţii hanului şi lângă şanţul cetăţii şi este o moschee nouă, frumoasă, ce se numeşte Seiditzametschit (moscheea lui Seidi Ahmed — n.n.), clădită de Seidi Ahmed paşa, care a fost strangulat în urmă cu

doi ani de către Ali paşa, la ordinul împăratului turcesc iar mormântul său — construit din piatră de talie de înălţimea şi forma unei mese de altar de pe la noi — stă în curtea moscheii, având la căpătâi un stâlp de piatră octogonal cu turban, iar la picioare îi stă unul care este doar ascuţit în vârf. În insulă se află a şasea moschee pe nume Solitartza-metschit. A şaptea se află în suburbie nu departe de poarta hanilor şi se numeşte Aischakaddintza-metschit (moscheea cadânei Aişe — n.n.). A opta şi ultima se află afară, aproape de capătul suburbiei, şi se numeşte Muradie (a sultanului Murad — n.n.). În afara acestor moschei, în suburbii mai sunt încă trei, mici şi proaste, clădite numai din lemn şi cu turnuri joase din lemn, sus, însă, deschise într-atât încât muezinul lor poate să meargă de jur împrejur şi să strige timpul obişnuit al rugăciunii. Ultima dintre acestea este lângă Poartă Azapilor, cealaltă la Timiş, aproape de biserica sârbească, iar a treia la capătul Insulei”.

P.S. Mulţumirile noastre doamnei Marlen Negrescu pentru traducerea materialelor într-o limbă românească ce păstrează savoarea textului german.

Zona Timişoarei la 1663

„Numeroşi creştini de religie catolică şi ortodoxă care stau în acest timp la Timişoara, precum şi cei din satele apropiate au bisericile lor deosebite. Biserica catolică stă în suburbie nu departe de Poarta de Apă într-o străduţă îngustă; este înconjurată de o curte şi de case, iar alături locuieşte un franciscan. Aceasta cuprinde ca mărime între cinci şi şase sute de persoane. Rascienii sau ortodocşii îşi au biserica lor, la capătul suburbiei, într-o grădină; deşi nu este atât de mare precum cea catolică, este bine construită şi împodobită cu multe culori şi picturi. Alături de ea, într-o casă mică, locuiesc câteva călugăriţe bătrâne sau femei cucernice.

Nu departe de biserica rasciană, afară, este o moară de pulbere, pe un braţ al Timişului, înconjurată de un zid înalt de palisade şi lut şi păzită de o sentinelă, ca nimeni să nu poată intra. Ali Paşa

are, aici, numeroase piese de artilerie pe care le ia în bătălii. Nu departe de aici se află numeroase alte mori de grâne, pe un alt braţ al Timişului, care trece de-a lungul Insulei.Cât priveşte Timişul, acesta izvorăşte în apropierea munţilor Transilvaniei, la graniţa românească numită *Severin;* curge dinspre răsărit spre Timişoara şi se întinde in jurul oraşului, către apus, aici se întoarce din nou şi curge o jumătate de milă dinspre oraş către răsărit, apoi pe o milă bună prin pădurea mai înainte pomenită, se întoarce, din nou, către apus, către lacul Becskerek *(Betzerek)* de unde se întinde până la două mile sub Belgrad către Pancevo *(Palanke Panska* sau *Pankota)* şi se varsă în Dunăre la jumătate de oră de acolo.

Lângă oraş, către miazăzi, sunt diferite mlaştini dar în rest, aproape de jur împrejurul oraşului, sunt multe grădini cu numeroase fructe; pe unele dintre acestea le-am vizitat adesea însă sunt întreţinute în neorânduială şi prost, după obiceiul lor.

Atât străzile oraşului cât şi ale suburbiilor sunt podite cu lemn tare asemenea unui pod; cauza este că acestea nu sunt pavate şi pământul este adânc şi noroios dacă plouă cât de puţin”.

Descrierea Timişoarei

„Locuitorii oraşului sunt, toţi, turci; creştinii locuiesc în suburbii şi asemenea multor turci se întreţin din negoţ, cultivarea pământului, creşterea animalelor şi alte semenea. Pentru că, prin aşezarea sa, locul este foarte roditor şi populat, turcii înşişi spun, despre Timişoara, că cine a cucerit Buda, n-a obţinut decât un oraş, cine, însă, a luat Timişoara a primit o ţară întreagă. Aici se găseşte de asemenea o mulţime de vânat, parte datorită pădurilor din jur, parte pentru că e puţin urmărit; deoarece şesul din jur este neted, se găseşte puţină viţă-de-vie, precum câteva vii în jurul oraşului, care însă nu produc atât cât este nevoie, căci, deşi turcilor le este interzis vinul, ei îl beau pe ascuns iar negoţul cu vin este al rascienilor, care nu numai că au aproape în fiecare din casele lor vin de vânzare, ci îl beau ei înşişi cu deosebită plăcere. Îl cumpără din satele dinspre munte şi în mare parte dinspre Belgrad.

Ţiganii, ale căror ocupaţii sunt bine cunoscute, fiind fierari, de asemenea muzicanţi, geambaşi, iar, în unele localităţi, se lasă folosiţi în locul călăului, locuiesc în apropierea bisericii ortodoxe şi adunătura aceasta stă amestecată ca porcii. Când ortodocşii îşi ţin Pastele sau este târg la Timişoara, ţiganii au obiceiul să-i oprească pe trecători, atât femei, cât şi bărbaţi, şi să le ceară o plată; pe cei care nu vor să le dea nimic sau nu atât cât li se cere îi aruncă în cea mai apropiată groapă de apă sau noroi, astfel încât stârnesc râsul.

În afara suburbiei, către miazănoapte, cam la o lovitură de tun depărtare, locuiesc nişte dervişi sau călugări turci, la mormântul unuia dintre sfinţii lor. Trăiesc din munca câmpului şi cerşesc; au o fântână deosebit de bună, din care se ia zilnic apă. Pe unul dintre aceşti sfinţi l-am văzut de mai multe ori şezând în apropierea Porţii Azapilor; acesta cumpăra pâine de banii pe care îi cerşea şi hrănea cu ea vrăbiile, care îl cunoşteau şi erau într-atât de blânde, încât i se aşezau adesea pe cap. Şi suburbiile sunt clădite după felul turcesc, unele mai rău, altele mai bine, parte acoperite cu ţiglă, parte cu şindrilă".

Străzile Timişoarei

„Cum domnul baron von Goes a fost trimis la Ali Paşa pentru tratatul de pace, a fost încartiruit în suburbie, aproape de Poarta Azapilor şi trimişii au fost găzduiţi după cum urmează: nr. 1 — locuinţa domnului von Goes, 2: căpitanul locotenent cu aprovizionarea şi hrana a străbătut grădina pentru că nu se putea trece pe străzi, 3: domnul Peres era, de asemenea, în grădină, 4: locuinţa mea, 5: domnii părinţi iezuiţi, 6: trompeţii, bărbierii şi alţii, 7: domnul Tullio, 8: curierii, 9: domnul Mennin, 10: domnul de Breueg şi colonelul Gruter, Ali Paşa şi-a avut locuinţa la nr. 11, nu departe de Poarta Hanului, nr. 12: chihaia sau intendentul şef al acestuia, 13: teftedarul sau casierul, 14: imbrechorul sau comisul, 15: zachyretschiul sau ofiţerul cu aprovizionarea, 16: schuebascha nostru sau căpitanul ienicerilor care ne asigura paza, 17: Ireis effendi sau cancelarul, 18: tselibiul, 19: Hussain Aga, care a venit

cu noi de la Viena; 20: Hatschy Bekirbeg, secretarul sau kalletescherebbi, 21: Hatschi Hallil, un căpitan bătrân, în rest un turc cinstit şi cunoscut la noi, cum puţini am văzut la ei.

De altminteri, despre Timişoara trebuie să amintim că, în anul 1551, a fost asediată fără succes de turci, în anul 1552, însă, a fost cucerită de ei prin predare, dar, de cum s-au retras, promisiunea n-a fost respectată şi toţi, chiar şi căpitanul lor, Stephanus Losoncius, au fost nimiciţi, locuitorii au fost însă din nou mânaţi la casele lor. În anul 77: foarte stricat prin explozia pulberii. În anul 97: asediat fără succes de transilvăneni, dar suburbia a fost incendiată, iar turcii şi tătarii învinşi cu această ocazie. În anul 1603: suburbiile incendiate de două ori de către haiduci, iar acum, în 1663, tratatul de pace cu Ali Paşa întreprins fără rezultat.

Drumul de la Viena la Timişoara

Viena	pe apă	mile mici
Bratislava	oraş şi cetate	10
Somorja (Sumarien)	sat	2
Suly (Schmuhlen)	mori	4
Raro–Asvany (Roriven)	sat	6
Wenek (Weini)	sat	2
Comorn (Komarom?)	fortăreaţă şi târg	2
	pe jos	mile mari
Dunaalmas (Alssmat)	sat	1
Gran	oraş şi cetate	4
Veresvar (Sebesswar)	palancă	3
Alt Ofen	târg	1
Ofen sau Buda	oraş şi cetate	
Hamsewe	palancă	2
Ertschin	palancă	2
Jancourteran	palancă	2
Penteli	palancă	2
Fedwar	palancă	2

Paxum	palancă	3
Tolna	palancă	2
Ovar	palancă	1
Szekszard	palancă	1
Bataszek	palancă	1
Seksitz	palancă	1
Mohacs	palancă	2
Birnebar	palancă	2
Veresmarkh	palancă	1
	pe Dunăre	mile mici
Sella (trecerea la Bezdin)	sat	1
Zombor (Sambor)	palancă şi oraş	1
Crvenka (Sallasch)	sat	3
Vrbas (Serbas)	sat	3
Turija (Tuna)	sat	2
Novi Becej (Petsch an der Theiss)	palancă şi oraş	2
Galad sat	sat	3
Novi Kozarci (Totzin)	sat	3
Horatzin	sat	1
Jimbolia (Tomba)	palancă	1
Checea	sat	1
Bobda	sat	2
Timişoara	oraş şi cetate	1

Drumul de la Timişoara la Belgrad, aşa cum am călătorit eu (H. Ottendorf)

Timişoara		mile mici
Denta (Dente)	Palancă şi sat	4
Margita (Marietta)	sat sub pământ	2
Lokve (Senhail)	sat sub pământ	2
Nordak (Nortek)	sat sub pământ	2

Panske	palancă şi târg pe Timiş, care la o jumătate de oră de aici se varsă în Dunăre	1
Belgrad		2

N.B. De la Timişoara la Denta este pădure, restul, până la Belgrad este şes întins, fără vreun pom sau deal.

Drumul de la Belgrad la Timişoara, cum l-am străbătut la întoarcere

Belgrad	pe apă	mile mici
Panske	palancã	2
Kovacica (Koslowatz)	sat	2
Tomasevac (Tomasin)	sat la Timiş	2
Krajisnik (Schuplan)	sat sub pământ	2
Medja (Parda)	sat	2
Timişoara		4

N.B. De la Belgrad până la o milă de Timişoara, drumul acesta e tot şes întins, pe care nu se vede nici un pom.

Drumul de la Timişoara la Belgrad, cum l-a călăuzit Hussein Aga pe domnul Goes

Timişoara		mile mici
	o poiană	2
	o poiană	2
	o poiană la Timiş	4
Orlovat (Horlohad)	un sat la Timiş	2
Am lăsat lacul Becskerek (Petzerek) la stânga, până la Tisa		2
De la Tisa am călătorit în jos, pe un braț al acesteia, până dincoace de Dunăre, la un mal înalt, pe care ei îl numeau Sardek		2
Belgrad		3

Un timişorean din secolul al XVII-lea: Osman Aga

O viaţă plină de întâmplări senzaţionale, cu răsturnări de situaţii imprevizibile, întinse pe parcursul a mai bine de un sfert de veac — aceasta a fost cea trăită de Osman Aga, fiul lui Ahmed aga bin (fiul lui) Mahmud, născut la Timişoara în anul 1671, ca al doilea dintre cei nouă copii ai familiei.

Copilăria i se scurge fericită şi ferită de primejdii în casa părintească din „Cetate", în grija mamei. Părinţii îi sunt înmormântaţi în cimitirul cartierului, în preajma moscheii transformată din fosta biserică iezuită. Osman, devenit major, îmbrăţişează meseria armelor, ca şi tatăl său; ajunge cavalerist cu titlul de agă (ofiţer inferior).

Iată-l povestindu-şi istoria: „În anul 1098 al hegirei (1688), pe când era valiu al Timişoarei răposatul Koca Cafer paşa, au sosit la începutul lunii saban (iunie) de la înalta Poartă lefurile pentru ienicerii, artificierii şi artileriştii padişahului de la Timişoara, aflaţi în garnizoană la Arad. Însă fiindcă erau înconjuraţi pretutindeni de duşmani şi astfel drumurile erau nesigure, răposatul paşă a comandat pentru aceasta unitatea mea, primul escadron, şi mi-a dat misiunea să duc cu oamenii mei banii la Lipova, în timpul nopţii. Conform ordinului, am călătorit cu steagul şi cu oamenii mei afară din oraş, pe câmpia Baba Huseyin, şi la o oră înainte de seară, după ce am ajuns cu cei 80 de oameni ai mei, a venit excelenţa sa Cafer paşa în persoană şi ne-a inspectat. Apoi ne-a dat banii şi ne-a trimis la drum, binecuvântându-ne. Am pornit, apoi, călări şi am lăsat caii numai de două sau trei ori să se destindă, altfel nu am poposit deloc. Dimineaţa am ajuns la poarta Timişoarei a cetăţii Lipova şi am predat banii neatinşi în cetate. Noi am fost găzduiţi în casele agăi şi ale timarioţilor din Lipova. Această Lipova este vestită prin viile şi grădinile sale de fructe, şi acolo se găsesc din belşug cele mai splendide şi mai gustoase cireşe, şi atunci era tocmai vremea cireşelor. O oca costă abia o aceea, însă nimenea nu le caută şi zac în grămezi pe piaţă. Ne-am hotărât aşadar să rămânem o zi acolo şi să ne săturăm de cireşe". Osman revine locotenentului Fischer cu care se înţelege să plece la Timişoara pentru banii de răscumpărare. La 28 iunie plecară spre casă iar la 1 iulie se reîntoarce prin Cenad spre Mureş.

Osman Aga. Întoarcerea la Timişoara

„M-a adus stăpânul meu la sine şi mi-a cerut bani de răscumpărare. Mi-a dat să înțeleg — parte prin slujnica (cariye) lui în limba românească (Eflák lisaninda) şi parte prin semne — că atunci are să mă lase liber. Ne-am târguit o bucată de vreme asupra sumei de răscumpărare. Eu n-am mărturisit rangul meu adevărat ci am spus că-s un om sărac, şi aşa ne-am înțeles, în sfârşit, la 60 de ducați. El voia să aibă un chezaş şi eu am găsit pentru asta un om din unitatea mea, pe un oarecare Muhziroglu Ibrahim, care fusese distribuit ca prizonier unui alt ofițer din acelaşi regiment şi a primit să fie chezaş pentru mine, cu condiția să-i aduc banii de răscumpărare pentru sine, 9 ducați. Ne-am înțeles ca să mă întorc în 7 zile la Seghedin şi stăpânul meu îmi dădu o hârtie corespunzătoare, sigilată, în limbile latină şi germană. În afară de mine mai erau 4 musulmani, în aceeaşi situație". „Am plecat la 28 şaban (28 iunie) din lagărul nemților şi am mers în susul Mureşului spre Arad. După vreo două ceasuri de drum am luat-o spre sud. Prin locuri neumblate am apucat, bâjbâind, spre Timişoara, şi am mers până în seara acelei zile, făcând drum de 6 ceasuri. Cam la vreo 3 ceasuri înainte de Timişoara am petrecut noaptea într-o pădure, căci, pe atunci majoritatea raialelor (re'âvă) în turceşte având sensul de «țărani, cultivatorii pământului», cuvântul fiind de origine arabă (în cazul nostru se aplică ne-turcilor) — din vilaietul Timişoarei se împrăştiaseră în toate vânturile şi satele lor stăteau pustii, întregul ținut era ca mort şi, de aceea, foarte nesigur, încât un astfel de drum pe jos era extrem de anevoios". „În sfârşit, am intrat, împreună cu tovarăşii mei, în dimineața zilei de-a doua zi, norocoşi, în Timişoara, unde fiecare s-a dus la casa lui sau la gazda lui. Când am ajuns acasă şi i-am văzut, în fine, pe frații mei, ne-au năpădit lacrimile. Le-am povestit nenorocirea ce a dat peste mine, însă ei m-au liniştit că problema sumei de răscumpărare e o nimica toată şi aşa i-am mulțumit din adânc lui Allah că ne-a fost dat să ne vedem iarăşi..." „Am stat la Timişoara numai 4 zile, în care am strâns banii de răscumpărare, cumpărând nişte țesături de preț şi alte cadouri. Apoi i-am înştiințat pe

tovarăşii mei şi, la 2 ramazan (1 iulie 1688), ne-am întâlnit toţi cei 5 şi am plecat cu banii noştri de răscumpărare la Cenad". Însă proprietarul său era plecat.

Osman Aga — prizonieratul

După o serie de alte piedici ivite în cale-i din cauza formelor de extrădare întreţesute cu viclenia ofiţerimii habsburgice, Osman Aga ajunge, împreună cu ceilalţi turci aflaţi în situaţia lui, pe când umbla să-i găsească pe proprietarii lor, să fie prins de o formaţie de haiduci. Aceştia, după cum se ştie, nu erau „haiducii" cântecelor populare româneşti, ci erau, în Ungaria, un fel de mercenari pedeştri organizaţi paramilităreşte, iar la slavii balcanici erau cete de partizani care luptau împotriva turcilor, însemnând, uneori, şi curieri. Cuvântul este de origine turcească şi înseamnă „tâlhar, hoţ". Faptele s-au petrecut în pusta dintre Du-năre şi Tisa. Aceşti hajduk pun mâna pe turcii noştri timişoreni, îi chinuiesc, îi despoaie până la piele, îi bat, pe unii îi ucid şi le fură tot ce aveau la ei şi pe ei, mai cu seamă banii de răscumpărare, deşi ei posedau hârtiile necesare de la comandamentul austriac.

Osman Aga reuşeşte să scape şi dă de austrieci şi de proprietarul său, la Erdut pe Dunăre. Toate aceste scene, povestite cu talent, au savoarea paginilor unui roman picaresc. Tâlharii hajduk, însă, sunt prinşi în zorii zilei, pe o corabie, unde dormeau, de locotenent-auditorul Fischer. Acesta întreabă: care a luat banii? Iar Os-man Aga continuă istorisirea sa tragică dar savuroasă ca unele pagini din romanul *Colas Breugnon,* de Romain Rolland. „Am arătat spre mişelul de la picioarele mele şi am zis: «Acela i-a luat şi i-a dat femeii de acolo!»" „Imediat au început soldaţii nemţi să dea cu carabinele în ungur, în cap, în faţă, lovindu-l oriunde, încât a început curând să-i curgă sângele din mai multe răni". „Pe scurt, ungurii împărţiseră banii între ei şi, când ticălosul de jos şi-a dat seama cum stau lucrurile, l-a prins o frică grozavă şi s-a apucat să scoată banii din punga de piele ce-o avea legată de nădragi, însă Allah singur ştie câte lovituri n-a primit până atunci. Abia a întins mâna spre

bani, că nemţii i-au şi smuls punga întreagă, luându-i tot ce avea în ea. La fel au procedat cu toţi ceilalţi. Au trecut, pe urmă, la femeie, pe care au trântit-o pe podea. Ea a trebuit, de asemenea, să predea partea ei de galbeni, a căpătat o bătaie zdravănă şi pe deasupra i s-au luat toţi banii ei proprii. Fiindcă ungurii m-au tratat aşa de viclean şi de mişeleşte, am declarat, în mod intenţionat, suma galbenilor ce mi i-au furat ca fiind mai mare; iar fiindcă nu puteau ieşi atâţia bani cât am spus eu, au fost bătuţi şi mai crunt şi loviţi până la sânge".

Osman Aga. Peripeţii

„În faţa certitudinii că-şi pierde toţi banii şi capătă şi bătaie pe deasupra, un ungur s-a hotărât să fugă. Tocmai când era rândul la el, a sărit peste bord în Dunăre, ca să înoate la un alt vas. Însă stăpânul meu păzea, şi abia a sărit acela în Dunăre, şi-a scos pistolul şi l-a îndreptat spre el ca să-l împuşte. Ungurul se cufunda mereu sub apă, ca o raţă, însă când a ieşit o dată deasupra şi oferea o ţintă bună, stăpânul meu a apăsat pe trăgaci şi l-a lovit exact în căpăţâna goală! Imediat s-a răsucit ungurul împrejurul său, cu capul în jos şi cu picioarele în sus. Călăreţii nemţi l-au pescuit cu căngile vasului, l-au tras afară şi i-au luat toţi banii ce-i avea la el. Ghiaurul nu mai dădea nici un semn de viaţă; şi-a suflat negrul său suflet şi era trecut dincolo. După ce i-au luat banii, l-au azvârlit iarăşi în fluviu, unde a dispărut cu curentul".

Deşi avea din nou suma de răscumpărare, Osman Aga nu a obţinut libertatea. Era să fie vândut pe o galeră italiană. S-a îmbolnăvit, şi povestirea lui arată cât de inuman erau trataţi bolnavii în armata Habsburgilor — fie proprii soldaţi, fie prizonierii de război — căci turcul a fost pur şi simplu aruncat de gradaţi pe un bălegar, unde a zăcut multe zile în şir, în stare de inconştienţă şi cu friguri, fiind considerat mort. Întremându-se, a fost închis într-o celulă a închisorii din cetatea Kostajnica, pe râul Una, un an de zile. O încercare neizbutită de fugă l-a dat pe mâna comandantului cetăţii Ivanic, în Croaţia, pe atunci generalul graf Stubenberg. Închis, iarăşi, un an, a ajuns, pe urmă, datorită

priceperii sale la îngrijirea cailor, să ducă o viaţă mai bună, dar în acelaşi timp, vedea depărtându-se tot mai mult posibilitatea întoarcerii pe pământul Islamului. Mai târziu a fost dus în Stiria, la Kapfenberg, unde, murind graful Stubenberg, văduva acestuia l-a tratat cu blândeţe. Scene idilice de dragoste se amestecă, acum, în memoriile sale cu altele, de suferinţă. I se propune să-şi lase religia, să treacă la creştinism, însă refuză. Pe urmă trece în serviciul altui graf din consiliul de Război al Curţii (Hofkriegsrat), generalul von Schellenberg.

În memoriile sale îşi face loc, de astă dată, viaţa de la Viena şi, uneori, fulgerător, splendorile de la Curte, nunţi princiare, bătăi primejdioase în crâşme vieneze, cu soldaţi şi alţi derbedei, alternându-se scenele din mediul înalt cu acelea din al mişelimii. Se bucură, la un moment dat, şi de binevoitorul sprijin al cardinalului Kollonics, episcop de Wiener Neustatd şi arhiepiscop de Esztergom, vestitul prinţ al bisericii catolice.

Osman Aga — fuga din prizonierat

În sfârşit, i se prezintă ocazia să scape din prizonierat. În anul 1699, în urma păcii de la Karlovaci, graniţa habsburgo-otomană este, din nou, deschisă, pentru călătorii din ambele imperii. Osman Aga, care de-acum, vorbea şi scria perfect nemţeşte şi cunoştea multe lucruri de-ale „ghiaurilor", a fugit din Viena, de la stăpânul său, graful von Schellenberg, şi, îmbrăcat ca ofiţer austriac, având un paşaport fals, împreună cu alţi trei musulmani, a coborât pe Dunăre în jos, până la Petrovaradin. De acolo, printr-o serie de peripeţii, a reuşit să ajungă la Belgrad şi, în sfârşit, acasă, la Timişoara.

Cartea acestor *Memorii* a scris-o Osman Aga după ce a părăsit Timişoara, în 1716, apoi Belgradul, în 1718 — ocupate de austrieci — pe când era stabilit definitiv la Istanbul, în cartierul Tophane de pe malul european al Bosforului, încheind-o la şaban 1136, adică la 18 mai 1724.

Recapitulând păţaniile sale, ca bun musulman, el se află în starea de graţie oferită de fatalismul orientalului, şi notează (I, 112): „Este

dovedit prin cinstita tradiţie (hâdis, din arabul hâdith, care cuprinde ansamblul tradiţiilor, consemnate meticulos cu numele transmiţătorilor din tot ce a spus profetul Mohamed, şi care au valoare aproape egală cu textul sacru al *Coranului*), că tocmai adevăratului credincios nu-i lipseşte niciodată unul din cele trei rele. Primul este slăbiciunea, adică boala trupului şi neputinţa lui, al doilea este sărăcia în ceea ce priveşte posesiunea lucrurilor dinafară şi al treilea este dispreţul, anume poziţia de jos din această lume. Dacă adevăratului credincios îi este lipsit cel puţin unul din aceste trei rele, atunci lăudat să fie Allah cel Preamărit!, eu le posed pe toate trei... Şi mă mai gândesc la cinstita tradiţie care spune: Pentru adevăratul credincios, lumea pământească e o groapă a iadului, însă pentru ghiaur e un paradis".

Această primă lucrare a autorului nostru are un caracter precumpănitor literar, unde, faptelor şi persoanelor real istorice li se acordă o funcţiune relativă, în raport cu reflexul autobiografic al povestirii, în care Osman s-a complăcut să exceleze ca un adevărat kader silâhşoru, „armaş al destinului", fără să se fi lăsat vreodată turtit şi zdrobit de destin.

Osman Aga — dragomanul

După o perioadă de readaptare la modul de viaţă otoman, Osman Aga este chemat de către beilberbeiul de Timişoara, Sari (cel galben) Ahmed paşa, care, luând în considerare faptul că fostul prizonier şi cunoaşte la perfecţie limba germană (scris, citit, vorbit) cât şi uzanţele diplomatice ale epocii, îl numeşte în funcţia de dragoman (terdzüman în turcă), de unde-i provine şi supranumele de Terdzüman Osman aga. Va servi ca dragoman (interpret şi reprezentant al paşei) timp de 17 ani, sub 11 paşale. Misiunea lui Osman Aga la Munkács, pe lângă Rákoczy, unde a tratat mai ales cu secundul acestuia, cu asprul Bercsényi, este descrisă de el însuşi. Acolo se găsea şi marchizul des Desalleurs, ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea la Poartă, care venise la Timişoara, unde a stat două luni, apoi s-a dus să-l întâlnească pe

Rákoczy, cu care Franţa se aliase împotriva Habsburgilor. Tot acolo a apărut o nobilă poloneză, pe care Tercüman Osman Aga o înfăţişează astfel (II, 35–36): „Doamna aceasta era soţia principelui Sieniawski, a vestitului boier polonez şi prim-ministru al regatului Polonia, şi petrecea pe atunci, venită din ţara ei, în vizită la Rákoczy, cu care era înrudită de departe. Cu cei vreo 200 de însoţitori polonezi şi cu cele 7 sau 8 caleşti trase de câte 6 perechi de cai, era o aşa de distinsă damă, încât nu se poate descrie. În plus, o femeie frumoasă ca o icoană, cu un temperament nestrunit şi totdeauna cu voie bună. Nimerea orice ţintă cu flinta şi cu pistolul, din galop, şi mai stăpânea şi alte arte similare". Osman Aga arată cum s-au întreţinut amândoi asupra obiceiurilor conjugale turceşti şi musulmane şi asupra altor lucruri, amuzându-se enorm.

„La urmă m-a întrebat: Sunteţi căsătorit? Da, sunt căsătorit, am răspuns. Şi câte femei aveţi? voi ea să ştie; şi eu am trişat în glumă: Am două soţii legitime şi vreo câteva ţiitoare. Ea a întrebat apoi: Cum vă aranjaţi atunci cu femeile d-voastră? E foarte simplu, spusei eu. Fie pe rând, în fiecare noapte cu alta, fie că intru dup'olaltă de la una la cealaltă. Asta i-a plăcut aşa de mult, încât a izbucnit într-un râs sonor. La acestea am adaus: La noi, femeile se supun, potrivit credinţei noastre, poruncii lui Allah şi cuvintelor profetului său. Cel care e în stare, poate să ia patru soţii legale şi, în plus, să ţină atâtea ţiitoare, cât este el în stare. Cu privire la aceasta, femeile noastre nu au de pierdut nici un cuvânt de prisos".

Arsenalul cetăţii, la 1686

Undeva, într-un fund de arhivă, tocmai la Sofia, în Bulgaria, zace un document ce lămureşte, pentru ziua de 6 decembrie a anului 1686, inventarul militar de care dispune cetatea Timişoara. Datat pe 20 muharem 1098, anul Hegirei, documentul este un adevărat inventar al tuturor armelor şi al altor obiecte de luptă aflate între zidurile cetăţii. Să vedem şi noi ce anume tipuri de arme deţinea cetatea noastră. În primul

rând sunt tunurile: 3 balimezuri, 15 columburne, 16 sahi, 3 saica, 6 havan, două sacime, 8 muschete şi 4 altele; dintre ele erau distruse o columburnă, două saica, două şahi şi o muschetă. Mai există: 750 cântare de praf negru de puşcă, 350 cântare de gloanţe de puşcă, 108 cântare fitile pentru puşcă, 1.346 puşti, 402 arcuri, 11.760 săgeţi, 286 scuturi, grenade de mână, 5.156 bucăţi, 1.000 obuze, 578 lăncii scurte, 1.242 ciocane de luptă, 98 cântare fier, 50 făclii, 32 cântare de sacâz, 16 cântare de diverse uleiuri, 2 cântare de catran (smoală) 123 bucăţi de pâslă, 49 bucăţi de piele prelucrată, 5 cântare de ceară, 97 topoare de luptă, 150 sape, 24 fierăstraie de mână, 97 funii mici şi mari, 300 rezervoare de praf de puşcă, 12 cântare cupru, 15 cântare de cuie, 50 burghie, o funie împletită, 15 ocale seu de oaie, 10 ocale de slănină, 0,5 cântare de sacâz şi multe altele, pe care nu le mai enumerăm. Aceste cantităţi nu sunt, însă, suficiente pentru o apărare eficientă, aşa încât responsabilii cu aprovizionarea au făcut un tabel cu necesarul, pentru ca orice asediu să afle cetatea cu magaziile pline. Dintre acestea, unele, cum ar fi 150 zira de cânepă, ne pot părea ciudate, dar să ne gândim la multiplele sale întrebuinţări în epocă. Mai era nevoie de 10 ocale de sacâz pentru arcuri, metri întregi de pânză, de mătase, ba chiar şi rumeguş. Ceva mai de înţeles ca nevoie sunt cele 100 de garnituri pentru pompele de apă. Şi pentru că tot am amintit de apă, iată şi povestea şanţurilor cu apă ce înconjurau cetatea Timişoara. Erau trei şanţuri într-o parte a cetăţii, primul având lungimea de 550 zira (unitate de măsură a lungimii), al doilea de 100 zira, tot în lungime, iar al treilea avea 20 zira lăţime. În cealaltă parte erau cinci şanţuri de apărare. Primul avea 325 zira lungime, al doilea 3.325 zira lungime, cel de-al treilea — aşezat între Poarta de Vest şi Poarta Cocoşului — avea lăţimea de 25 zira. Cel de-al patrulea şanţ, dintre aşa-numitul Şanţ Negru şi Poarta Apei, avea aceeaşi lăţime iar ultimul şanţ are 2.850 zira şi înconjoară părţile oraşului.

Răscoala oştirii timişorene (1688)

„În urma zorbalelor ivite, au avut loc încercări de răzvrătire şi răscoală şi din partea unor cete de ostaşi ieniceri care se aflau în unele cetăţi de margine ale ţinuturilor otomane. De asemenea, şi cei din cetele de ostaşi care se aflau în cetatea Timişoara, datorită intriganţilor şi răzvrătiţilor care se găseau printre ei, înţelegându-se şi unindu-se, l-au atacat pe gloriosul vizir Ibrahim paşa, muhafiz de Timişoara, sub pretextul cererii de solde. Adunându-se în seraiul său, ei s-au dedat la răutăţi iar vizirul mai sus arătat, neavând cunoştinţă de această situaţie, nu a găsit cale să fugă. Câţiva ambiţioşi şi îndărătnici, dintre acei călăi care nu dădeau aman, l-au făcut martir pe vizirul mai sus arătat. Când această ştire tristă a ajuns la urechile vizirului Hasan paşa, care se afla ca serascher la Belgrad, acesta l-a numit pe Djafer paşa pentru paza cetăţii mai sus arătate şi l-a sfătuit pe ascuns să-i prindă şi să-i pedepsească pe răufăcătorii care erau cauza dăinuirii acestei tulburări.

El a raportat la reşedinţa împărătească precum că apărătorul Timişoarei, vizirul Gürgi Kör Ibrahim paşa, a pus mâna pe magaziile miriei şi a necăjit pe locuitorii cetăţii, din care pricină aceştia, răsculându-se cu toţii, l-au omorât şi că, de aceea, el, «Hasan paşa», l-a numit pe vizirul Giafer paşa cu apărarea Timişoarei şi l-a trimis într-acolo.

Când a sosit la serascherul Belgradului, vizirul Hazinedar Hasan paşa, vestea că apărătorul Timişoarei, vizirul Gürgi Ibrahim paşa, punând mâna pe şapte hambare, a asuprit pe păzitorii cetăţii şi aceştia, răsculându-se cu toţii, l-au omorât, precum şi vestea că a murit şi beilerbeiul de Oradea, vizirul Kadiköyli Mehmed paşa, atunci «Hasan paşa» l-a chemat pe beilerbeiul de Diarbekir, vizirul Giafer paşa, care-şi petrecea iarna păzind «cetatea» Irik. După ce acesta i-a dat mită însemnată, l-a numit să păzească Timişoara şi l-a trimis, îmbrăcându-l cu haină de blană”.

Valul cu peşti din Timişoara

Printre întâmplările povestite de scribul ce narează întâmplările Leului din Timişoara (Ca'fer paşa sau Djafer paşa — n.n.), iată şi una ce aminteşte, parcă, de una din poveştile biblice. Într-o perioadă de sărăcie şi asediu, populaţia înfometată asistă la un fenomen nemaiîntâlnit. Într-o bună zi, pe râul ce curgea prin mijlocul Timişoarei apare un val plin cu peşti. Dar erau atât de mulţi încât erau mai mulţi peşti decât apă în râu. Şi peştii veneau şi veneau. Copiii şi femeile s-au năpustit imediat să-i culeagă, unii cu baticuri, alţii cu şaluri, fulare sau pături. Au intrat şi în apă şi prindeau peştii care, parcă, dinadins veneau să fie prinşi. Copii de opt-nouă ani stăteau în apă şi prindeau, necontenit, peşti. Şi peştii parcă ziceau: „Noi vă suntem trimişi, prindeţi-ne în linişte şi nu vă reţineţi". Pentru că hrana aceasta a venit pe neaşteptate, fiecare locuitor a prins cât a putut, în răstimp de trei zile, cât a durat minunea asta. La început l-au fript, bogaţii cu sare, săracii fără sare şi l-au mâncat imediat. Mai apoi au început să-l depoziteze în diverse feluri: prăjit şi, ţinut aşa, pus în butoaie la sărat, sau în alte şi alte feluri, cum puteau. În acest fel, locuitorii şi-au făcut provizii de peşte pentru circa două luni şi nu conteneau să-i mulţumească lui Allah (zice cronicarul otoman, iar noi ne întrebăm cui îi mulţumeau creştinii). Un fenomen absolut inexplicabil pentru oamenii acelei vremi, care l-au luat aşa cum a fost. La Timişoara a mai fost un episod cu aflux neobişnuit de mare de peşti, chiar în vara lui 1716, dar atunci peştii înotau vioi prin râu şi erau mai greu de prins. Cu toate acestea, câţiva locuitori au prins aceşti peşti şi i-au mâncat. Dintre ei, însă, unii s-au îmbolnăvit de tuse, alţii de diaree. Şi opinia generală era că au plătit pentru acest păcat: au prins peştii vioi ce nu le erau destinaţi. Dacă am fi cusurgii, am interpreta povestea aceasta ca pe un avertisment pentru otomani: aşa cum înoată peştii în aval, aşa şi voi veţi părăsi repede această cetate. Cum, însă, ne mărginim la rolul de simpli povestitori, ne mulţumim cu consemnarea acestor fenomene neobişnuite, lăsând altora — cu mai mult har — deschise porţile feluritelor interpretări.

Leul din Timişoara

Unul dintre beilerbeii sau paşii de la Timişoara ale cărui figură şi fapte sunt mai bine cunoscute a fost Ca'fer (sau Djafer) paşa. Şi aceasta deoarece a beneficiat de prezenţa unui spahiu pe nume Ali, care, având ştiinţă de carte şi talent la scris, s-a apucat — la bătrâneţe — şi a povestit cele întâmplate beilerbeiului de Timişoara şi lui însuşi. Manuscrisele lui Ali despre Leul din Timişoara au ajuns în arhive creştine, de unde au fost scoase de cercetători pasionaţi şi rostuite. Apoi, au fost publicate în germană în Austria şi au intrat astfel în circuitul public. Fragmente au apărut în germană şi, parţial, în română şi în presa timişoreană, însă, până acum ele nu au avut succes. Ar merita, într-adevăr, o traducere românească corectă, pentru că informaţiile oferite de Ali despre Timişoara şi Banatul anilor 1688–l691 sunt foarte diverse, bogate şi inedite (multe dintre ele) pentru istoriografia românească. Pentru a vă convinge, vă oferim, acum, doar câteva mici mostre din scrisul lui Ali, cu speranţa că veţi înţelege nevoia unei traduceri integrale.

„În vara lui 1688, paşa de Timişoara — Ibrahim paşa — autorul unor măsuri nepopulare faţă de garnizoana şi populaţia Timişoarei, este ucis de către aceştia. Vestea ajunge şi în tabăra otomană de la Belgrad. Marele vizir îi îmbie, pe rând, pe mai mulţi bei să accepte această funcţie, dar toţi o refuză. Până la urmă, mai bine zis, în disperare de cauză, acesta îl roagă pe Ca'fer (Djafer) paşa să accepte funcţia şi să facă ordine acolo. Invitatul răspunde scurt: «Am înţeles, la ordin» şi preia însărcinarea. După trei zile pleacă din Belgrad şi ajunge la Timişoara. A intrat, a studiat situaţia (timp în care o parte dintre răsculaţi au fugit), apoi a restabilit disciplina în garnizoană şi chiar în restul cetăţilor bănăţene. În primăvara anului următor a început acţiunea de reparare a unor şanţuri, bastioane şi ziduri ale cetăţii, urmărind zilnic stadiul lucrărilor. În aceeaşi vară, armata imperială, sub comanda lui Caraffa, a intrat în Banat cu gândul de a asedia Timişoara dar planurile imperiale vizau Belgradul, pe care l-au şi cucerit. Aşadar, cetatea Timişoarei a scăpat, în acel an, de un alt asediu iar Djafer paşa a avut parte de mai multă linişte pentru planurile sale.

Prețuri în lumea otomană

Imaginea pe care omul de azi o are despre lumea medievală este una superficială. Şi aceasta din mai multe motive: diferența enormă de mentalitate dintre cele două lumi, dar, mai ales, lipsa unor preocupări pentru înțelegerea mentalității medievale de către noi, cei de azi. Au apărut, astfel, situații hilare în care oamenii evului mediu sunt judecați după felul de a gândi al omului de azi. Cu atât mai mult sunt nereale informațiile şi aprecierile creştine asupra lumii musulmane şi, în special, a celei din Europa cucerite de aceştia. Va fi nevoie de multe decenii şi sute de cercetători oneşti pentru ca această lume să fie corect cunoscută şi receptată. Dintre multele fapte mărunte, cotidiene, care au compus această lume otomană, iată, acum, câteva valori ale unor bunuri lăsate prin testament de câțiva mici şi mari funcționari otomani. Averea unui asemenea funcționar a fost evaluată la 46.437 aspri sau echivalentul a 929,46 galbeni şi se compunea din multe şi mărunte. Dintre ele amintim prețul de 1.070 aspri pentru un cal murg de trăsură, cel de 30.005 aspri pentru fiecare din cei doi cai suri, 1.050 aspri o pătură argintie pentru cal, 500 aspri pentru o dulamă albastră, 150 aspri pentru o velință roşie, 350 aspri pentru o pătură roşie, 200 aspri pentru un caftan alb, 810 aspri pentru un palton roşu, 170 aspri pentru o cupă de cristal, 257 aspri — un turban nou, 108 aspri — un pumnal lung, 202 aspri — o sabie dar şi 1.060 aspri un scut de luptă. Un spahiu lasă moştenire urmaşilor: un cal ce valorează 256 aspri, o sabie veche de 30 aspri, un pumnal vechi de 52 aspri, dar şi un cal sur de 876 aspri, o puşcă de 1.006 aspri, un buzdugan vechi ce valora doar 31 aspri, două farfurii de aramă, fiecare valorând 95,5 aspri, şi altele. Un emir lasă în urma sa o casă de 3.105 aspri, un cal de 250 aspri, două cuțite de 122 aspri, o cămaşă de 67 aspri, o cămaşă de pânză de 18,5 aspri, o ceaşcă de 121 aspri, un dulap de haine de 27 aspri, două pahare, 1 piepten de fier de 7 aspri dar şi o cămaşă pentru baie ce valorează 107 aspri, o batistă brodată de 24 aspri. Obiecte mărunte au prețurile: 8 aspri ştergarul, 20 aspri blidul, 3 aspri lingura, 77 aspri turbanul, 7 aspri scaunul, 3 aspri

cearceaful, 50 aspri patul, 33 aspri dulapul, un aspru farfuria, un aspru paharul etc., etc.

Ignat — ghiaur timişorean

Printre sutele de istorii datorate scribului lui Cafer paşa — Leul din Timişoara — iată una ce-l are ca erou pe Ignat, un ghiaur ce nu se mulţumeşte cu strălucita situaţie, ci doreşte o alta. Iată-i întâmplările: în perioada asediului Vienei de către otomani (1683), în Timişoara trăia un creştin care a luat religia austriecilor (catolică — n.n.) şi care a fost ani de-a rândul tălmaci şi medic al lui kethuda Ahmed. Beilerbeii se schimbau însă Ignat al nostru rămâne la post: traducea din şi în patru-cinci limbi, se pricepea de minune la vindecat diferite boli. Şi-a luat şi pământ, a câştigat şi respectul celor din jur; ba chiar s-a şi însurat. Cu diverse prilejuri a şi luptat împotriva creştinilor, a tras împotriva lor, a ucis pe unii, aşa încât a câştigat încrederea tuturor, inclusiv a celebrului Cafer paşa (Djaver — n.n.). Era stimat şi preţuit de întreg eyaletul. Apropo, se specializase şi-n astrologie, fiind chemat la diverse personalităţi să le prezică viitorul şi câştigând şi de aici foarte bine. Cu toate acestea, într-o bună zi, Ignat îşi părăseşte această situaţie şi dezertează la creştini. Unde anume: la comandantul austriac al Transilvaniei, generalul Heissler. Acesta îi apreciază inteligenţa şi valoarea cunoştinţelor, mai ales că proaspăt convertitul Ignat îi spusese absolut tot ce ştia despre Timişoara şi Banat — şi nu era deloc puţin. Dar Ignat mai avea un plan: să cucerească cetatea Ciacova, aflată la patru ore de Timişoara, şi, de aici, să pornească lupta pentru eliberarea Timişoarei de sub otomani. Primeşte călăreţi şi pedestraşi cu care acesta atacă fortificaţia dorită. Generalul îi oferă sprijinul comandanţilor cetăţilor Lugoj, Sebeş (Caransebeş), cu forţele lor. Cucerirea Ciacovei a fost uşoară. De aici, Ignat făcea incursiuni şi captura sau ucidea solii şi convoaie otomane, făcea schimb de prizonieri. Ca astrolog şi-a prezis că, în curând, va avea reşedinţa în cetatea Timişoarei. A şi început pregătirile de adunare a mii de oşteni pentru a asedia cetatea dorită ca

reşedinţă. Djafer paşa i-a întins o cursă în zonă, l-a urmărit, l-a prins şi legat. Până la urmă oştenii l-au decapitat şi i-au dus capul paşei, care i l-a înfipt într-un stâlp de gard din cetate. Aşa încât auto-horoscopul a fost corect întocmit, cu un mic amendament: nu a specificat dacă reşedinţa sa definitivă la Timişoara va fi în viaţă sau mort. Ceea ce l-a şi costat viaţa. Iată, aşadar, un episod al unei situaţii generale în lumea creştină de atunci: cum să alegi o viaţă bogată slujindu-i pe otomani sau să renunţi la ea în schimbul luptei pentru alungarea lor din Banat. Ignat a ales, a jucat şi a plătit pentru acest joc.

Cronica unei campanii anunţate: 1695

Dintre multele şi stufoasele cronici otomane, iat-o pe cea scrisă de Silahdar Fândâklâlî Mehmed Aga, ce poartă titlul *Nusretname*. Din multitudinea de evenimente şi interpretări, le-am ales doar pe cele ce prefigurează şi povestesc evenimentele tumultoase ale anului 1695, atunci când sultanul ia măsuri de apărare a cetăţii, apoi de aprovizionare, ajunge chiar în cetate, de două ori într-un răstimp scurt, pentru ca, apoi, să urmeze luptele cu imperialii comandaţi de celebrul general Veterani, Dar, pentru început, iată preambulul acestor evenimente.

„... Şi pentru a rămâne la paza Timişoarei, au fost numiţi, cu câte cincisprezece aspri la început şi cu condiţia de a-i spori mai târziu, opt sute de spahii, silahdari de sacrificiu şi cavaleri, iar cu câte zece aspri, ca soldă de pensie, au fost înscrişi trei sute de ieniceri, două sute de gebegii, şaizeci de tunari, precum şi zaimii şi timarioţii eyaletului Sivas, împreună cu alaibeii lor, şi beilerbeiul de Sivas, cu toată oastea sa de gardă...

Pentru soldele muhafâzilor care se aflau dinainte în cetăţile Timişoara şi Gyula, ca şi ale celor înscrişi din nou, au fost trimise, cu oşstile desemnate, trei sute paisprezece pungi de aspri, care s-au scos acum din vistierie, şi au fost duse cu bine la Timişoara, trecându-se a treia zi prin Panciova. Dar nu s-a putut trece peste podul de pe râul Mureş, care se află la o distanţă de peste paisprezece ore de Timişoara şi în drum spre cetatea Gyula. S-a mai primit ştirea că, dintre trecătorile

aflate la margine, două cetăţi, numite Lipova şi Cenad, erau, de asemenea, în mâinile duşmanului credinţei.

Afară de aceasta, Veterani, care venea din partea Transilvaniei, detaşându-se cu vreo douăsprezece mii de afurisiţi de tabăra nenorocită, a săpat cu ei metereze la capetele trecătorilor şi a aşezat tunuri, având de gând să împiedice trecerea în partea cealaltă. În urma acestor ştiri, s-a emis înaltă poruncă, adresată gloriosului vizir (Topal) Husein paşa, care era muhafâz de Timişoara, în sensul ca zahereaua şi soldele cetăţii Gyula, despre care s-a pomenit, să fie păstrate în cetatea Timişoara, spre a se depune sforţări ca să fie trimise, cu ajutorul preaînaltului Allah, în zilele de iarnă..."

Importanţa strategică a Timişoarei

Acelaşi cronicar Silahdar Mehemd-Aga narează învăţămintele unui sfat de război convocat de sultanul otoman. Iată-i cuvintele ce vorbesc de la sine: „... La 2 ale lunii (muharrem), vineri (13.08.1695), s-a dat poruncă împărătească să aibă loc un sfat pentru cercetarea situaţiei duşmanului.

«În această privinţă este zadarnic să pierdem timpul cu împresurarea Varadinului, care va pricinui o pierdere de materiale şi oşti. De aceea, lăsând în urmă 2.000 de ostaşi la Belgrad şi 1.000 la paza podului care se va aşeza peste Dunăre, restul forţelor noastre să fie trecute la Panciova şi este mai potrivit să mergem asupra cetăţii Timişoara. În cursul ultimilor ani, Timişoara a rezistat cel mai mult la ruină şi, în acelaşi timp, se repară uşor, putându-se lăsa într-însa atâta oaste, muniţii, depozite de arme (cebehane) cât este trebuinţă. Apoi, odată ce suntem în împrejurimile Timişoarei, pentru a tăia drumurile spre această fortăreaţă se pot cuceri, dacă vor fi piedici, cetăţile întărite Pofcea, Bocşa, Sebeş, Lugoj, Lipova şi Ineu. În caz că vor fi făcute una cu pământul, atunci apărarea Timişoarei se poate întări. Şi, astfel, se vor putea obţine foloasele aşteptate în acest an, de la expediţia împărătească, şi va fi cu putinţă întoarcerea. Trebuie să

fie ştiut că cetatea Belgradului fără Timişoara şi Timişoara fără Belgrad nu se pot «închipui». Dacă, în timp ce ordia împărătească va fi în împrejurimile Timişoarei, duşmanul va încerca să împresoare Belgradul, acesta, fiind o cetate rezistentă, nu va ceda uşor în mâna duşmanului şi noi, de asemenea, din spatele duşmanului putem să ajungem la ajutorarea Belgradului. După noi, acest lucru este cu putinţă». Zicând astfel, şi-au explicat gândurile lor. Această părere fiind găsită potrivită de toţi cei care au participat la adunare, după ce s-a hotărât plecarea spre cetatea Timişoara, citindu-se rugăciunea fatiha, adunarea a luat sfârşit.

Spre a ura bun venit padişahului nostru, duminică s-a prezentat o solie de cinci oameni din partea muhafâzului de Timişoara, Topal Husein paşa, şi a apărătorilor acestei cetăţi. Aceştia s-au înfăţişat padişahului. Poftiţi la Timişoara, aceasta va bucura mult pe supuşii care păzesc această cetate, In-şallah — dacă vrea Allah! După repararea acestei cetăţi, care s-a ruinat, se pot cuceri cetăţile puternice din împrejurimile sale: Sebeşul, Lugojul, Lipova şi Ineul şi astfel puteţi da un prilej de onoare supuşilor şi gaziilor voştri». Prin aceste cuvinte, ei au trezit zelul padişahului. După ascultarea celor de la serhat, padişahul a poruncit ca fiecăruia să i se dea în dar câte cinci galbeni”.

Un sultan la Timişoara

Iată-l pe Silahdar Mehmed Aga povestind: „În a 23-a zi (muharrem 1107 — 3.09.1695), într-o zi de vineri, deşi ordia a rămas în urmă cu unităţile sale, padişahul nostru a trecut în partea din faţă la locul unde au prânzit şi şi-a pus pe cap un mic turban, şi-a aranjat deasupra un surguci de gazii, pe umeri şi-a pus o blană de cacom de serhat iar peste şold s-a încins cu o sabie de aur, în timp ce pe umăr şi-a agăţat o tolbă de cerchez. Apoi a încălecat pe falnicul său armăsar şi, cu alaiul aranjat, a venit sub cetatea Timişoara. Muhafîzul de Timişoara, Topal Husein paşa, valiul de Timişoara, Deli Omer paşa,

beilerbeiul de Silistra, Cetrefilzade Iusuf paşa, mutasarriful sangeacului de Nicopol, Şarkan Ibrahim paşa, Bostangi Mahmud paşa, Bagdadli Mehmed paşa, Gyulali Mehmed paşa şi împreună cu ei cadiul, dascălii (müderrism), hatipii şi şeyhii din Timişoara, precum şi agalele de oşti ale vilaietului, ostaşii localnicii, ienicerii emigraţi, armurierii, tunarii, spahiii şi populaţia cetăţii l-au salutat pe padişah. Până să ajungă la cortul împărătesc, aşezat în interiorul cetăţii, padişahul a salutat pe fiecare şi în momentul când a descins în cort l-a chemat înăuntru, pe Topal Husein paşa, muhafîz de Timişoara. Husein paşa, fiind şchiop (topal) şi neputând să meargă pe jos, a venit călare până la uşa cortului. Aici, după ce s-a deschis uşa cortului, a fost îmbrăcat pe cal cu blană de samur de sus până jos. Începând din ziua naşterii sale, Topal Husein a cutreierat serhaturile, a crescut în acele locuri şi şi-a purtat viaţa pe căile expediţiilor. Fiind un vizir în vârstă, s-a ţinut seama de părerile sale în timpul expediţiei împărăteşti. Cu învoirea sa, luat de la paza Timişoarei, se găsea împreună cu ordia iar în locul său a fost numit vizirul Karidilgi Husein paşa, beilerbei de Sivas; fiind printre paşalele angajate pentru expediţia împărătească şi trimise mai înainte pentru ajutor, beilerbeiul de Silistra şi valiul de Nicopol ieşiseră din cetetea. Marele vizir, după ce a intrat în cetatea Timişoarei, a cercetat oastea Porţii, a distribuit lefurile pe patru câşturi dar a constatat că veniturile fundaţiilor pioase (vakâf) ale geamiilor şi moscheelor din cetate nu sunt suficiente pentru susţinerea expediţiei. Cei care se ocupau de aceste slujbe se împrăştiaseră. Lefurile unor astfel de slujitori ai fundaţiilor pioase nefiind plătite în trecut iar acum dându-li-se din visterie, s-au înseninat inimile multor oameni din Timişoara, întristate de luni de zile.

Derviş şi sultan

În a 24-a zi (muharrem 1107), sâmbătă, padişahul a venit la cetatea Timişoara şi a ieşit la Turnul Tunarului (Topçu Kulesi), legat de fortăreaţa interioară. Aici, padişahul, care primise vizita celor din cetate, a distribuit daruri fiecăruia, câştigând inimile tuturor. Deoarece, până la sultanul Mustafa, nici unul dintre strămoşii săi nu călcase în acest ţinut al stăpânirii, toţi cei care trăiau aici, fie bogaţi, fie săraci, abia dacă ştiau numele padişahului lor... Cinstea acordată cetăţii Timişoara din partea padişahului nostru a făcut ca războinicii, care de atâţia ani încoace se războiseră cu duşmanul, înfruntând mii de greutăţi, să învioreze viaţa gaziilor de serhat. Această vizită a făcut să se uite atâtea şi atâtea suferinţe îndurate. De aceea, toţi timişorenii, de bucurie, au ridicat imn de slavă şi glorie lui Allah. Fericirea şi bucuria simţită de ei nu se pot explica cu vorbe şi descrie cu pana, ci numai simţi. Padişahul, care ştia de legăturile lui Halveti Şeyhi Selim Dede cu sfinţii, i-a pus întrebări despre situaţia expediţiei. Selim Dede i-a răspuns: „Padişahul meu, sunteţi învingător, duceţi-vă o clipă mai înainte şi veţi vedea”, dând, astfel, padişahului vestea victoriei. După vizita timişorenilor, a fost chemat să se înfăţişeze „sultanului” Kandilci Hüsein paşa, adus la paza cetăţii. După ce paşa a fost îmbrăcat de sus până jos cu blană de samur, padişahul nostru i-a zis: „Rugămintea mea este să fii prevăzător în slujba cu care ai fost însărcinat. Dacă vrea Allah (Inşallah), nu va fi pagubă, se vor procura materiale, muniţii şi tot ce este necesar pentru repararea şi restaurarea cetăţii Timişoara. Allah să vă binecuvânteze pe toţi...”. După aceea a căftănit vreo şase agale de oşti iar lui topçubaşî şi cumbaracibaşî le-a dăruit galbeni.

Schimbarea garnizoanei

În a 9-a zi (safer 1107, 19.09.1695), zi de duminică, padişahul a sosit în cetatea Timişoara, descinzând la Turnul Tunarilor. Au fost scoşi din Timişoara, aduşi mai înainte la paza ei, beilerbeiul de Sivas, vizirul Kandilci Husein paşa, fostul beilerbei al sangeacului Ineu (Yanova), Deli Omer paşa, fostul mutasarrâf al sangeacului Ceankârî, Kara, Kara Mehmed paşa din Bagdad, fostul mutasarrâf de Gyula (Güleli), Mehmed paşa; din 14 companii (oda) de ieniceri care se găseau în cetate, 4 companii de armurieri şi tunari şi 1.800 de spahii silahtari, care se aflau în cetate. În locul acestora au fost numiţi „pentru paza Timişoarei" mutasarâful sangeacului de Hamidili, Tătar Salih paşa, mutasarrâful sangeacului de Mentese, Bostangi Mahmud paşa, Katana Mustafa paşa adus de guvernământul (valia) Ineului, beiul de Cruşovăţ, Bektaş bei, căruia i se acordase beilicul sangeacului de Amasia, spahiii de timare şi feude viagere ai ţinuturilor Adana şi Maraş cu agalele marilor feude ale Rumeliei, care trebuiau să vină şi 250 de iamaci, 5 companii de ieniceri, 5 companii de gebegii, 4 odăi de tunari şi 500 de spahii serdenghecidii, dar cu condiţia să li se plătească leafă peşin pe câte un câşt. Tot cu condiţia de a rămâne la paza Timişoarei până la trecerea a 20 de zile de la Kasâm a anului viitor, s-a dat porunca şi spahiilor de timare şi feude ai ţinutului Sivas, lui Küciük Giafer paşă, care trebuia să vină de la Belgrad, căpitanului de buiuc (bölük başi) Bosnali Fazlî cu 2.000 de ostaşi pedeştri de beilic şi 900 de viteji dintre silahtari. Şi peste aceste forţe a fost numit comandant (başbug) vizirul Hagi Mustafa paşa. Înfăţişat padişahului, Hagi Mustafa paşa a fost îmbrăcat cu blană de samur de sus până jos, în timp ce Mehmed aga, locţiitorul lui yeniceri agasi, a fost numai căftănit. Fiind cinstit cu onoarea împărătească, „padişahul" i-a zis: „Acum să te văd, în slujba în care ai fost numit, să nu ai cusur; bunăvoinţa mea este cu tine!". După ce s-a văzut că Timişoara a fost întărită aşa cum trebuia, cu tunuri care se găseau în ordia împărătească, două colonborne, unul pentru ghiulele de 5 ocale, altul pentru ghiulele de 3 ocale, cu 40 de tunuri şahi, au

mai fost predate cetăţii şi cele mai bune depozite de muniţii (cebehane). Se hotărâse ca, pentru aceasta, să se aducă 15.000 de stâlpi mari din satele din împrejurimi iar arhitectul neamţ, căzut în captivitate la Lipova a fost însărcinat cu treburile reparării acestei cetăţi „Timişoara”. Apoi, după ce a fost dată beilerbeilor de Rumelia şi Anatolia, să curețe interiorul şi şanţul cetăţii, norocosul padişah s-a întors la cortul împărătesc.

O scrisoare din Timişoara

Cronicarul Silahdar Mehmed aga comentează scrisoarea paşei de Timişoara către sultan şi cercurile sale: „În a şaptea zi (zilhigge 1107 — 30.06.1696), zi de sâmbătă, Mestan Mehmed aga, omul muhafâzului vizir Hagi Mustafa paşa, a adus, în nouă zile, scrisoarea paşalei din Timişoara la Sofia. În această scrisoare, paşa înştiința repararea şi restaurarea fortăreței între poarta Kanlî şi Poarta Horos şi deschiderea, aici, a unui maidan pentru tragerea cu tunurile, precum şi că, cu ajutorul lui Allah, cetatea a fost reparată cum trebuie. Apoi, între timp, începând de la şanţul cel mare al cetăţii, au fost zidite şapte redute mari, în locurile unde trebuia. În partea exterioară a redutelor, după ce au fost aşezate şarampoaie, au fost săpate şanţuri; mai scria că şanţul cel vechi a fost bine curăţit. În acelaşi timp, ruga să fie adresată porunca cea cuvenită vizirului Celebi Ibrahim paşa, muhafâz de Belgrad, ca să fie trimise o clipă mai devreme la Timişoara: magazia de muniţii cu tunarii şi pionierii şi ostaşii pentru paza cetăţii pregătiţi la Belgrad. Apoi, paşa înştiința în scrisoarea sa, tot ce aflase despre situaţia serhatului. Astfel, după spusele duşmanilor prinşi şi ale prizonierilor turci scăpaţi cu fuga, duşmanul trecuse apa Mureşului cu gândul de a merge împotriva Timişoarei dar, între timp, aflând de apropierea oştii turceşti, se întoarse din drum şi îşi alese loc de conac într-un loc mlăştinos, numit Nadlak. Mai spunea că muniţiile şi armele duşmanului, deşi erau într-o formă desăvârşită, totuşi încă mai aşteptau tunurile balyemez care trebuiau să fie trimise din părţile Budei, Gyulei, ale Seghedinului şi Transilvaniei. O dată cu sosirea acestor

tunuri, după aşezarea a patru poduri, urmau să înainteze de la Tutak la Arad şi, de acolo, până în faţa cetăţii Timişoara, pe care hotărâseră s-o împresoare şi s-o asedieze. În timpul asedierii, ostaşii austrieci urmau să fie hrăniţi cu pâini, numite profund, coapte la Arad şi apoi transportate cu harabalele la Timişoara. Aproape 3.000 de ostaşi au rămas la Arad, pentru îndeplinirea acestor munci. Dacă, în timpul asedierii Timişoarei, acesteia îi va veni în ajutor ordia turcă, atunci vor ridica asediul şi vor veni la Arad; mai hotărâseră ca, după ce vor intra în şanţul făcut aici, să pornească lupta, iar în cazul când va exista ameninţarea s-o piardă, atunci vor trece dincolo de apa Mureş. Dacă oastea turcă nu va sosi în zece zile, vor lupta până la ultimul om spre a pune mâna pe Timişoara".

O încercare de asediu, 1696

„Mai înainte, pe când ordia se apropiase de Belgrad, a fost chemat vizirul Hagi Mustafa paşa, muhafâz de Timişoara, spre a şti mişcările duşmanului, a cunoaşte serhatul şi a stabili căile de luptă. La sosirea unui astfel de firman din partea padişahului, Mustafa paşa lăsă în locul său pe vizirul Cerchez Ibrahim paşa, muhafâz de Silistra. Luând pe lângă el garda sa, împreună cu aproape 2.000 de pedestraşi de-ai beilerbeiului de Bosnia, şi pe căpitanul de buluc Fazlî aga, într-o zi dis-de-dimineaţă porni la drum, spre a ajunge la Belgrad. În scurt timp după aceea a fost ajuns din urmă de către Osekli Abbas. Acesta îl înştiinţa că Rabutin fusese însărcinat, cu 15.000, de pedestraşi şi călăreţi, pentru paza ţării Transilvania, în timp ce doi generali austrieci, numiţi Vovodmend şi Bolend, erau cu 6.000 de călăreţi la trecătoarea Braşov; apoi, un număr mai mic de pedestraşi şi 6.000 de călăreţi au fost lăsaţi în cetăţile Transilvaniei; două tunuri kolonborne, 10 tunuri şahî şi 400 de harabale de zaharea cu câte trei perechi de boi au fost date armatei austriece. În afară de acestea, împreună cu forţele de ajutorare, strânse din împrejurimi, împreună cu tunurile mari şi mici pentru asediere, trimise din Buda şi Ossek, în armata austriacă se găseau 40.000 de pedestraşi, 20.000 de călăreţi, 60 de tunuri şahî, 20 de balyemeze, 8 kolonborne

şi 20 de tunuri havane. După ce îşi procuraseră atâtea muniţii câte aveau nevoie, s-au pus în marş, apucând drumul Nagylak. Apoi, după trecerea râului Tisa, pe la Cenad, în a treia noapte a lunii (muharrem 1108, 2.08.1696), se aşezară la Berkesu şi în ziua următoare, vineri, ajunseră lângă Timişoara. Aici începură să împresoare această cetate de la un capăt la altul, de la Poarta Cocoşului şi până la tabia Kanh, pe o distanţă de o aruncătură de tun. Între timp, avangărzile aruncate în luptă înaintară până la capătul şanţului de la Poarta Cocoşului, încercând, din răsputeri, să pătrundă în cetate. Şi numai la focurile tunurilor şi puştilor vitejilor gazii din cetate au fost nevoiţi să se retragă. Din această cauză, muhafâzul vizir Ibrahim paşa înmâna această scrisoare, cu vestea asedierii, lui Gazi Abbas, trimiţându-l înainte de amiază la Belgrad. După mărturia lui Gazi Abbas, Timişoara, fiind o cetate veche, construită din scânduri, putea fi foarte uşor aprinsă şi dacă într-o săptămână nu sar în ajutorul ei, Allah s-o păzească, putea să încapă în mâna duşmanului".

Divanul sultanului

„În ziua a şasea (muharrem 1108 — 5.08.1696), duminică, au fost chemaţi la cortul principal, spre a discuta situaţia Timişoarei, toţi vizirii, ulemalele, beilerbeii, beii, căpeteniile oştii, veteranii hotarelor şi gazii cei mai viteji şi cu experienţă. Spre a participa la sfatul demnitarilor împărăteşti, padişahul a intrat în cortul principal şi după ce a luat loc, i-a poftit pe cei care erau de faţă să şadă. Apoi a deschis adunarea, cerând ca fiecare să-şi spună deschis părerea despre lupta cu duşmanul. După discuţii care au avut loc în acest sens, cu toţii într-un glas au spus: «Acum, când duşmanul credinţei asediază Timişoa-ra, a merge în alt loc ar însemna o lipsă de judecată şi o greşeală enormă. Odată ce însăşi ţara noastră este în gheara amarului provocat de asediere, ar fi o utopie să se ia o altă măsură. Părerea cea mai justă, asemenea unui verset din Coran, este sosirea noastră cu o oaste numeroasă în ajutorul lor. Dacă noi renunţăm şi ne întoarcem, atunci duşmanul va salva cetatea prin

înşelăciune». După această hotărâre a fost citită rugăciunea pentru odihna morţilor, mantia profetului a fost deschisă, apoi slujba religioasă a fost îndeplinită de către şeihul Hafiz Mehmed efendi şi de Mustafa efendi. Cei care au luat parte la această adunare au rostit atâtea discursuri înflăcărate şi sfâşietoare, din inimă, încât a explica aceasta prin cuvinte, aici, nu este cu putinţă pentru pana mea.

Apoi, a fost împărţită hrană oştii iar poverile şi vistieria au fost lăsate la Belgrad sub răspunderea chehaielei de visterie. O gardă a meterhanelei şi haremul împărătesc s-a găsit că este potrivit să rămână la saraiul paşalei din Belgrad şi tuiul împărătesc a fost înălţat îndată. Oştile paşalelor, cu ogeacul ienicerilor, cu 77.000 de cântare de pulbere, 30.000 de lopeţi-sape, ogeacul armurierilor, cu magazia de muniţii, 6 tunuri kolonborne de câte 5 şi 3,3 ocale, 85 de tunuri şahî-darbzen, 4 tunuri havane de câte 35 ocale, ogeacurile de tunari şi căruţele de tunuri cu 15.000 de ghiulele (guvarlak) au trecut zi şi noapte, fără răgaz, Dunărea, unii pe podul Vişniţa, iar alţii cu bacurile: apoi, cu toţii s-au aşezat dincolo, de partea Panciovei.

În ziua următoare, sâmbătă 7 (muharrem 1108 — l6.09.1696), a trecut podul şi padişahul nostru, care a descins într-un cort aşezat în partea cealaltă".

Un asediu ratat (1696)

O viziune otomană despre anul 1696 şi întâmplările sale timişorene: *Nusretname*. Cronica lui Silahdar Mehmed Aga „În ziua de 9 (muharrem 1108, 8 august 1696), miercuri, au sosit doi gazii viteji de la serhat, spunând: «Armata austriacă, după o aşteptare de trei zile în faţa Timişoarei, îndată ce a auzit că padişahul a sosit aici, sâmbătă, cu oastea sa, s-a retras din faţa cetăţii şi s-a aşezat la o depărtare de patru ceasuri, pe pământul satului Hadfil, între râurile Timiş şi Bega». Au mai spus că, pe timpul împresurării, duşmanul, fără a trage vreun foc din tunuri asupra cetăţii, o singură dată a trecut la atac cu pedestraşii şi

călăreţii săi. Abia, însă, înaintară până la geamia ruinată, când, văzând că sunt aşteptaţi de vitejii noştri gazii pregătiţi pentru luptă, s-au retras; de asemenea, au arătat că săpau şanţuri şi adăposturi, în împrejurimile cetăţii. În acelaşi timp, au făcut cunoscută dezertarea a 60 de nemţi, maghiari, croaţi, francezi... şi refugierea lor la Timişoara. Celor doi grăniceri care aduseseră ştirea salvării Timişoarei li s-a dăruit câte un pumn de galbeni. Hagi Mustafa paşa, care pornise mai înainte la drum, spre a veni la oastea împărătească împreună cu 2.000 de oşteni, oastea pedestră din Bosnia a marelui vizir şi 500 de oameni de sub comanda căpitanului de buluc, au arătat, astăzi, alai. În ziua a 12-a (muharrem 1108, 11.08.1696), sâmbătă, se întoarse la ordia împărătească Abbas aga, beşliaga de Timişoara, cu patru viteji, spre a înştiinţa înaintarea padişahului la Timişoara. Abbas aga expune astfel ştirile pe care le-a cules pe drumul până la Timişoara şi înapoi: «După ce ne-am despărţit de ordia împărătească şi pe când plecăm la Timişoara, ne-am întâlnit cu caraulele duşmane. Cât pe-aci era să nimerim în oastea nemţească. După ce am scăpat de caraule, miercuri dis-de-dimineaţă am intrat în cetate; strecurându-ne în cetate, am predat paşei scrisoarea măriei sale sultanul. Vitejii gazii, cum au aflat că sultanul cu ordia sa se află pe drum, s-au bucurat atâta cu toţii, parcă s-au născut din nou. Au mai aflat de la nişte francezi şi nemţi, fugiţi din oastea austriacă, despre austrieci că, atunci cînd au auzit de trecerea osmanlâilor peste Timiş, s-au retras lângă Bega, unde aveau de gând să primească lupta. Apoi, miercuri, când am ieşit pe drum spre a veni la Timişoara, n-am observat nici o frământare deosebită în forţele duşmanului». Numai pe drum, după ce s-au întâlnit de cinci ori cu catanele duşmane, au povestit ceea ce au păţit. Atât lui Abbas aga, cât şi celor de pe lângă el, li s-a dăruit un pumn de galbeni pentru aceste slujbe”.

Oastea de Poartă (1)

„În acest timp (august 1696) au fost făcute pregătirile necesare în oaste, aducându-se şi zahereaua. În a 4-a zi a lunii (muharrem 1108, 13.08,1696), într-o zi de luni, cu sprijinul şi cu voia lui Allah, începând înaintarea pe țărmul râului Timiş, s-au pus în marş împotriva duşmanului. Poverile oştii şi vistieria împărătească, după ce au fost lăsate în urmă, la comanda ariergardei a fost adus Osman paşa din Kanizsa. I-au fost încredințate patru companii de spahii, veteranii silahdarilor, oştile pedestre ale comandanților de spahii şi ale fruntaşilor divanului, agalele marilor feude din ținutul Rumeliei cu căpitanul, Osman aga cu 200 de oşti din Siria. Osman paşa primise porunca să nu le dea iertare celor rămaşi în urmă şi celor fugari. În timp ce beilerbeiul de Sivas, vizirul Dursun Mehmed paşa, a fost numit comandant al iscoditorilor, având alături pe mutasarrâful Ali paşa din Ankara, Asçi Mustafa paşa şi curdul Mehmed paşa cu timarioții, zaimii, spahiii silihdarilor serdengheçidiii, cu gărzile şi oştile provinciilor lor, au alcătuit o forță de 4.820 de oameni. În urma iscoditorilor cerhagii înainta cortul împărătesc cu 26 de tunuri şahi, vizirul Mahmud paşa, agaua de ieniceri, în frunte cu ogeacurile din jurul său; în partea sa stângă, cu 8 tunuri şahi şi cu 2 havane, mergea Zagragî Mehmed aga; în dreapta sa, Sansongi Mehmed aga, din Salonic, cu 2 tunuri şahi şi 2 havane; mai spre stânga armurierul cu 10 tunuri şahi. În spatele acestora urmau ogeacurile tunarilor cu 7 tunuri şahi; în timp ce mai în urmă, la capătul flancului drept erau beilerbeiul Anatoliei, vizirul Daltaban Mustafa paşa, beilerbeiul Adanei şi Karamaniei, Hagi Hüsein paşa, beilerbeiul de Maraş, Iunus paşa, mutasarrâful de Çankiri, Küciük Ismail paşa, şi mutasarrâful de Ankara, Uzun Ali paşa, cu forțele ținuturilor lor, împreună cu beii din Ayintab şi Karahisarul răsăritean şi cu ogeacurile de spahii care primiseră solde mărite”.

Oastea de Poartă (2)

„Din spatele acestora, urmau cu o ceată de oaste pedestră de arnăuţi, Perkan Ibrahim paşa, la capătul flancului stâng se găsea beilerbeiul Rumeliei, vizirul Arnavud Suleiman paşa, cu 7 tunuri şahi şi cu forţele vilaietului său; apoi, mai erau lângă aceştia cu oştile lor: Hagi Mustafa paşa, cu 3 tunuri şahi, forţele egiptene, Hüdaverdi paşa, Adem paşa, Ibşir Hasan paşa, Mevlud paşa, Abdizade Mehmed paşa din Siria şi Ahmed paşa din Niş. Potrivit cu porunca dată, au fost aranjaţi să urmeze agalele de dfetelii, Mustafa şi Bayram aga cu o unitate compusă din 500 de zaimi, silahdarii cu solde mărite. La capătul lor mergea, cu oastea pedestră a Bosniei, căpitanul de buluc Fazlî cu 4 tunuri şahi; în timp ce în spatele lor se găsea Tătar Salih paşa cu 8 tunuri şahi şi o ceată de pedestraşi arnăuţi. Apoi, se mai hotărâse ca în locul cel mai din urmă, înaintea tuiurilor, în partea stângă să se găsească marele vizir cu ogeacul bostangiilor şi cu 8 tunuri şahi. S-a poruncit, ca până aproape de momentul luptei, să se înainteze şi să se păstreze această formaţie, atât pe drum, cât şi în conace, iar în timp de popas şi de conac să se facă tabără cu harabale împrejurul oştii împărăteşti. O dată ce acest aranjament a fost găsit cel mai potrivit, pe timp de conac s-a interzis oştii să facă altfel. În această ordine, oastea, pornind la marş în aceeaşi zi, după o cale de trei ore a ajuns la vatra satului Logon; în ziua următoare, marţi, 15 (muharrem 1108 — 14.08.1696), tot la o cale de trei ore, s-au aşezat pe pământul satului Baranda. Îndată ce a fost nevoie de construirea unui pod peste râul Timiş, ca să se poată trece în câmpia Becicherecului, aflată în faţa oştii împărăteşti, marele vizir, prin mollaua sa, a luat învoire de la padişah ca podarii şi toate paşalele să se despartă de oaste şi, avându-i la spate pe ostaşii ţinutului, s-au despărţit de ordine. După ce au fixat locurile unde vor fi construite cele patru poduri de trecere, au cerut din materialele pregătite la Belgrad pentru poduri. Apoi, când au transportat cu harabalele 33 de tonbazuri arcuite cu fier şi gomana, s-au apucat să facă două poduri de câte 16 „vase”. Pentru fixarea capetelor acestor poduri au fost trecuţi, în partea opusă, cu bacuri,

cirnicuri şi vase, apoi Şerkan Ibrahim paşa, Hüdaverdi paşa sansongi, Mehmed aga, din Salonic (Selanik), cu oastea de poartă, 2.000 de ieniceri şi 1.000 de bosnieci. Acolo au fost însărcinaţi să sape un şanţ şi să păzească capătul podului cu 13 tunuri darbzene. Începută astfel, construcţia podului a fost terminată aproape de chindie.

Pregătiri militare

Acelaşi neobosit Silahdar Mehmed Aga consemnează: „Astăzi, spre seară, au venit doi ostaşi din partea locuitorilor Timişoarei, care au înştiinţat că duşmanul, după ce s-a retras pe pământul satului Hodfil, la patru ceasuri mai încoace de cetate, aici timp de trei zile s-a aranjat, pregătind tot ce era necesar pentru adăposturi şi asediu. Astfel, după ce au împletit aproape 500 de coşuri pentru tunuri, în a zecea zi a lunii (muharjem 1108 — 9.08.1696), joia, s-au ridicat cu toate forţele şi au venit sub cetatea Timişoara. În patru zile au luat loc în adăposturi, şi-au aşezat tunurile în redute, după care şi-au înşirat coşurile, iar în noaptea de luni, 14 (muharrem 1108 — 13.08), s-au întins de la Kanlî-Tabia, până aproape de poarta Vam şi pe la spatele fortăreţei interioare au intrat în adăposturi. După aşezarea a trei redute, şi-au instalat 20 de tunuri balyemez, 20 de havane, 8 kolonborne şi 60 de tunuri şi au început să bată cetatea Timişoara.

În acest timp, după ştirile date de iscoadele austriece care au fost prinse, armata austriacă, compusă din 40.000 de pedestraşi şi 20.000 de călăreţi, după spusele altuia din 35.000 de călăreţi, urmărea, cu atenţie, înaintarea oştii otomane în ajutorul Timişoarei. De aceea, comandantul duşman se despărţi, cu 10.000 de călăreţi, spre a ieşi în faţa oştii turceşti care venea pe drumul Dentei. Potrivit cu acestea, a avut loc o adunare în cortul marelui vizir, unde, după ce s-a citit rugăciunea pentru odihna morţilor, s-a hotărât ca imediat să se treacă la salvarea cetăţii Timişoara.

În a 19-a zi (muharrem 1108 — 18.08), sâmbătă, după cum s-a arătat mai înainte, oastea otomană, ridicându-se de lângă Titel, a pornit

la drum. Apoi, s-a aşezat la cinci ceasuri depărtare de vatra satului Orlanat, la dreapta râului Timiş şi la stânga apei Bega.

În a 20-a zi (muharrem 1108 — 19.08), duminică, când au descins în vatra satului Modoş, cale de şapte ceasuri mai departe, s-a întors din Timişoara Osekli Abbas aga, trimis mai înainte acolo cu ocazia împresurării cetăţii Timişoara de către duşman, cu ştirea despre sosirea padişahului în ajutorul fortăreţei. După explicaţiile date de acesta, austriecii împresurând cetatea din toate părţile, nu se putea intra în cetate spre a se procura nutreţul necesar; în faţa cetăţii, austriecii aruncaseră exact 18 cumbarale. Dar, când a aflat de sosirea oştii otomane în aceste părţi, duşmanul s-a împrăştiat în toate părţile. A mai adăugat că dacă vor trimite o ceată de ostaşi asupra acestora, vor putea omorî sau lua prizonieri pe foarte mulţi. Potrivit cu aceste ştiri, porunca padişahului a fost strigată în oaste de către telalîi: «slujitorii pedeştri şi călări de pe lângă poveri, în afară de conducătorii cămilelor (deveci) şi de căruţaşi, nici unul să nu plece, fiecare să înainteze în coloana sa, sub fiecare steag de ţinut să fie călăreţi înarmaţi cu suliţe (cirid) şi, astfel, „duşmanii" vor fi ucişi»".

Din nou la Timişoara

„În ziua următoare, joi, prima zi a lunii safer (1108 — 30.08), când am ajuns în câmpia Timişoarei, s-a descins în cortul împărătesc care era pregătit. Acum, muhafâzul cetăţii, Boşnak Giafer paşa, Bektaş paşa, oastea locului şi notabilii Timişoarei l-au întâmpinat şi l-au salutat pe padişahul nostru în faţa întăriturilor austriecilor. Astăzi, s-au trimis din partea padişahului un hatt-i humaiun şi 600 kile de orez ogeacului ieniceresc, care a fost predat marelui imbrohor Ahmed aga, ieniceriagasî. Hatt-i humaiunul fu citit în faţa ciorbagiilor adunaţi în cortul agalei de ieniceri; această atenţie vrăjind inima tuturor, cu toţii s-au rugat pentru viaţa padişahului. Iarăşi, în această zi, a sosit la oastea împărătească, cu 6.000 de ostaşi din Crimeea, fiul hanului Şehbaz Ghiriai sultan. Dar nu i s-a arătat prea multă atenţie deoarece sosise după terminarea nunţii,

adică întârziase. Vineri, a doua zi a lunii (safer 1108 — 31.08), padişahul cu şeih ül-islam, marele vizir şi garda palatului au plecat la cetatea Timişoara. Când au descins la noul chioşc, construit în reduta tunarilor din faţa porţii azapilor, s-au tras salve de tunuri din cetate. După ce s-au împărţit favoruri tunarilor care se găseau în această cetate, rugăciunea de vineri a fost îndeplinită în geamia cea mare. După aceasta, tot ce era în cetatea interioară sau în afară, toate şanţurile, fortăreţele, noile redute din faţa marilor şanţuri, şarampoaiele si celelalte şanţuri şi muniţiile cetăţii au fost cercetate. În cele din urmă, când au descins la Turnul tunarilor, legat de fortăreaţa interioară, a fost înfăţişat sultanului vizirul Giafer paşa, beilerbei de Alep, care a fost înştiinţat că este numit cu oastea sa permanentă şi oştile ţinutului său, la paza Timişoarei. De aceea, paşa a fost căftănit, de sus până jos, cu blană de samur, după care s-au întors la cortul împărătesc. Ienicerii, armurierii şi tunarii care au fost anul trecut la paza Timişoarei au fost scoşi. În locul acestora au fost puse 17 companii de ieniceri, 4 companii de armurieri şi 4 companii de tunari. De asemenea, a fost văzută şi zahereaua din cetate. Astfel, la cele 4.868, 5 chile de zaherea, aflate în cetate, au mai fost adăugate încă 12.347 chile de zaherea şi 836 ocale de pesmeţi de la oastea împărătească. Afară de aceasta, au fost predate vizirului Giafer paşa, pe lângă cele 15 pungi cu aspri pentru lefurile oştii locale din cetate şi slujitorilor geamiei şi meceturilor, încă 45 de pungi de aspri pentru cheltuielile cetăţii”.

Vilayetul de Timişoara în 1696

În viziunea lui Silahdar Mehmed Aga, acest serhat sau ţinut de margine arată cam aşa: „În ceea ce priveşte situaţia serhatului, i-a arătat că oastea duşmană, afară de forţele aflate, acum, în cetăţile din Transilvania, se compune din 12 regimente împrăştiate în taberele de iarnă (kuşlak) ale satelor de la hotarul nemţesc. Muhafîzul de Timişoara, vizirul Giafer paşa, a cerut să se semene bostan în împrejurimile cetăţii. Apoi, deoarece făcuse înlesniri raialei, aceasta a început să vină la cetate

şi să vândă câte ceva. Astfel în timp ce mai înainte kila de orz de grâu se vindea cu un curuş, anul acesta, din pricina secetei şi a incendierii şi devastării de către duşman, o oca de fân s-a ridicat la 5 parale iar o oca de porumb la 3 parale. Cetatea Sebeş este păzită de 400 de pedestraşi şi călăreţi ghiauri. Într-o zi, 200 de catane şi 100 de austrieci s-au repezit din spatele Timişoarei şi au atacat harabalele cu lemne pentru foc; ei au luat 30 de boi şi 10 flăcăi şi au ucis doi egipteni. O dată, capudanul de Cenad, cu 300 de călăreţi, 200 de austrieci, maghiari şi haiduci ghiauri, unii din cetatea sa şi alţii adunaţi din pălăncile dintre Sente şi Sapoşka şi din Adakale, a înaintat până aproape de schitul de lângă Timişoara. Numai la ieşirea vizirului Giafer paşa, Arnavud Suleiman paşa, cu oastea egipteană şi cu alţi viteji gazii din cetate, fiind înfrânt, s-a întors. Cu o zi mai înainte de această întâmplare, 30 de luptători din Timişoara, 40 de călăreţi dintre curuţi au descins pe malul râului Mureş. Căpitanul de Sente a lăsat 120 de călăreţi în spatele cetei noastre, în timp ce el însuşi a înaintat cu 180 de călăreţi până în faţa Cenadului. Dar, îndată ce harţuitorii noştri au observat aceasta, căpitanul Veddi şi şase ostaşi dintre curuţi au rămas la pândă iar ceilalţi au fugit la Cenad. Căpitanul Veddi, la un moment dat, după ce a atras asupra sa 120 de călăreţi, s-a amestecat iarăşi cu cei din ceată, pierzându-şi urma. Cei din ceată, întâlnindu-se cu ceilalţi 180 de călăreţi, n-au ţinut seama de focul deschis de duşman şi cu săbiile goale au trecut la atac. În faţa acestui atac, duşmanul a fost, de îndată înfrânt. La prima ciocnire, aproape 100 dintre ei au fost trecuţi prin sabie iar căpitanul de Sapoşka a fost prins, împreună cu 23 de ghiauri. Cei 120 de călăreţi din urmă, care îi urmăreau pe ai noştri, când au văzut aceasta, au început să fugă înapoi. Astfel, cetegiii «turci» s-au întors cu o pradă bogată la Timişoara. În vara aceasta, comandantul oştii austriece va fi iarăşi craiul Friderikus, herzogul Saxoniei, care o să coboare cu oastea sa la Varadin. Am aflat toate acestea, a mărturisit Mestan aga, de la prizonierii noştri scăpaţi din acele părţi”.

Griselini şi asediul Timişoarei din 1696

„În luna iulie 1696, această armată se afla încă la Seghedin, pe când Mustafa ajunse cu oştile sale până la Niş. Cu ocazia unui consiliu de război, principele elector, împreună cu generalii Caprara, Stahremberg şi cu ceilalţi ofiţeri de frunte hotărâră să simuleze un asediu asupra Timişoarei, pentru a-l atrage pe inamic la apărarea cetăţii şi la acceptarea unei bătălii, de al cărei succes ar fi urmat să depindă operaţiunile ulterioare. Astfel, principele-elector înainta în fruntea a cinci mii de cavalerişti şi a două mii de husari, precum şi numeroşi voluntari, cu toţii aflaţi sub comanda celor mai iscusiţi generali, pentru a face o recunoaştere a terenului, a stării şi aşezării fortificaţiilor oraşului. Acestea fură găsite mai tari decât le mersese vestea, fiind apărate de zece mii de oşteni.

Geafer paşa cu flotila turcească ajunsese, între timp, la Slankamen. Deoarece avea ordin să recucerească Titelul, în spatele căruia se afla deja, generalul Heiderscheim, sosit prea târziu cu detaşamentul său, fu întărit în grabă cu regimentul Truchsess, cu patru companii din regimentul Heisler staţionate la Kiskanizsa şi cu două escadroane din regimentele Bagno şi Marsigli. Aceste forţe reunite abia fură îndestulătoare pentru a-l opri pe Geafer din acţiune. După ce îşi asigură, cu multă trudă, această poziţie, primind ca întărire şi trupele aduse din Transilvania de generalul Rabutin, principele-elector trecu îndată Tisa, îşi croi drum prin mlaştina Aranca şi îşi ridică tabăra în apropierea Timişoarei.

Principele-elector mai întreprinse, încă o dată, o recunoaştere la Timişoara, hotărând să atace cetatea numai dintr-o singură parte, atât pentru a-şi cruţa trupele, cât şi datorită extinderii fortificaţiilor, pe care nu le-ar fi putut înconjura în întregime.

Deoarece anotimpul favoriza aceste lucrări, începu construirea unei linii de atac dinspre partea Palăncii Mari. Încă mai înainte, Pálffy adusese de la Arad artileria necesară şi alte maşinării de asediu, astfel că putu începe bombardarea cetăţii.

Acum sosiră, însă, de la Stahremberg veşti că flotila turcă i-ar fi înfrânt pe imperiali, că Mustafa ar fi trecut Dunărea şi ar fi în drum cu

oştile sale, pentru a despresura Timişoara. De aceea, toate lucrările fură oprite iar maşinăriile de asediu duse înapoi. Principele-elector ridică tabăra şi porni în întâmpinarea duşmanului”.

Bătălia de la Zenta

„... În ziua şi în noaptea aceea, în a 24-a zi a lunii (safer 1109 — 11.09) şi în ziua următoare, vineri, s-a continuat trecerea podului peste Tisa, şi până aproape de mijlocul timpului dintre dimineaţă şi amiază, trecuseră Şahbaz Ghirai sultan cu oastea tătară şi craiul Thököly Imre, principele Transilvaniei. Iată că, în acest timp, un prins duşman, trimis de hanzade, a înştiinţat că cei 12.000 de cavaleri pedeştri din Varadin, uniţi cu pedestraşii din Baia, o forţă de 60.000 de oameni, pedeştri şi călări, trebuia să apere Transilvania, Ungaria de mijloc, Bacika, Seghedinul şi împrejurimile lor; în dorinţa lor de a ataca oastea otomană s-au ridicat din Varadin şi, după traversarea podului Karagol, au mers spre satul Peşir. O nouă grupare a forţelor turceşti, după aflarea acestei ştiri şi desfăşurarea luptei dramatice de la Zenta. Mulţi dintre turci îşi pierd aici toată prada lor bogată. Chilerul împărătesei pierde numeroase tacâmuri de aur. Şi eu am pierdut, spune autorul, un sandâk cu lucrurile mele. În noaptea aceea şi în ziua următoare, joi, până spre seară şi apoi spre noaptea de vineri, până la orele 5, am înaintat mereu fără tihnă şi odihnă, fără a sta şi am ajuns cu greu la Timişoara, unde, în faţa varoşului, s-a trecut la conac”. Vistieria împărătească, 7 tunuri kolonborne, 3 havane, 12 tunuri şahi, tuiurile şi cea mai mare parte a oştii de pe lângă defterdar efendi, o luaseră spre dreapta şi au ajuns la Timişoara pe drumul drept, cu 6 ore înainte de padişah. Aceştia se împotmoliseră pe drum în mlaştina bisericii Horos, unde au lăsat 3 tunuri kolonborne şi un tun şahi cu câţiva oameni. Duşmanul, care strângea pierderile oştii turceşti, le-a scos şi le-a dus cu el. În ziua următoare, a 26-a zi a lunii (safer 1109 — 13.09.1697), vineri, după ce s-au aşezat în spatele fortăreţei interioare din Timişoara, marele vizirat fiind acordat vizirului Amugezade Htisein paşa, muhafâz de Belgrad, a fost trimis

cu un hatt-i şerif, la Belgrad, micul imbrohor Cerchez Mehmed aga, ca acesta, cu o zi mai devreme să sosească la ordie. Până la sosirea marelui vizir, valiul de Siria, Bozoklu Mustafa paşa, a sosit la căimăcămie şi a cerut să se facă un nou sigiliu pentru marele vizir. Sansongi Mehmed aga din Salonic (Selanikli), adus la administraţia ienicerilor (kulkethudasi), a fost însărcinat să-i adune pe ienicerii împărăteşti. Padişahul, sosind în cetate, a vizitat fortăreaţa interioară şi cea exterioară. După ce a aruncat o privire asupra redutei şi a zidurilor sale, zidite din nou de răposatul vizir Giafer paşa, fost muhafâz de Timişoara, s-a închinat pentru sufletul său şi a descins la Turnul tunarului.

De la Zenta la Timişoara

„Ei (demnitarii otomani) l-au determinat pe măria-sa padişahul lumii să se întoarcă cu o clipă mai devreme spre Timişoara. Cu toate acestea, ei nici nu au stat măcar în noaptea aceea, până dimineaţa, ci, părăsind în grabă atâtea lucruri, muniţiile, ghiulelele şi corturile, au pornit în grabă, uşor echipaţi, spre Timişoara. Unii dintre cei încercaţi în expediţii, ştiind că duşmanul legii nu poate să treacă râul în mai puţin de trei zile, s-au împrăştiat după ce toată oastea împărătească a pornit spre Timişoara şi, intrând în corturile pline de lucruri, dar goale de orice duşman şi prieten, le-au prădat. În noaptea aceea, era a douăzeci şi patra noapte a lui Safer cel norocos (11 septembrie), măria-sa padişahul lumii s-a străduit să se întoarcă cu griji şi cu necazuri. În a douăzeci şi cincea noapte a lunii mai sus arătate, la miezul nopţii, şi-au aşezat steagurile în faţa Timişoarei şi au poposit acolo. După trei zile a venit la oastea islamică din Timişoara cineva căruia îi plăcea foarte mult halvaua, încărcând toate cutiile de halva într-un car cu boi.

Lui Abdi aga, care făcea slujba de chehaia a fostului mare vizir, răposatul martir Elmas-Mehmed paşa, i s-a acordat din partea înaltei împărăţii titlul de vizir cu elaietul Rumeliei şi i s-a cerut să stea ca muhafâz la Timişoara. De asemenea, s-a dat firman şi valiului de Alep, vizirul Osman paşa, ca să rămână pentru paza cetăţii mai sus arătate.

«Chemarea de la Belgrad a lui Amudjazade Husein paşa pentru demnitatea de mare vizir. Padişahul s-a convins de justeţea părerilor sale, expuse înainte de trecerea oştirii în partea Timişoarei; neascultarea lui a dus la înfrângerea relatată mai sus».

...Devenind clar că era potrivit ca de azi înainte să se pornească spre Adrianopol, în a cincea zi a lunii mai sus arătate (21 septembrie), s-a pornit împărăteşte din faţa Timişoarei şi, în a zecea zi, trecându-se peste fluviul Dunărea, s-a reuşit instalarea corturilor pe şesul Belgradului...”

Dimitrie Cantemir despre Timişoara

Figură enciclopedică la întretăierea veacurilor XVII-XVIII, Dimitrie Cantemir a lăsat în urma sa opere nemuritoare, multe dintre ele fiind izvoare de primă mână timp de două secole pentru istoria Ţărilor Române, dar şi a turcilor otomani.

O împrejurare l-a adus pe fiul domnului moldovean şi în părţile Banatului, pe care l-a străbătut de la vest spre est şi, apoi, spre sud. Deşi cunoscută, această călătorie nu a suscitat decât uneori comentariile necesare. Cunoştinţele pe care le avea el despre această zonă sud-vestică a României datau de câtiva ani. Trăind la Istanbul şi fiind preocupat de istoria turcilor otomani şi a imperiului lor tricontinental, Cantemir a ajuns, repede, să cunoască importanţa strategică a Timişoarei, alături de Belgrad ea constituind cheia de boltă a stăpânirii otomane la Dunărea de Mijloc, cetate aflată sub stăpânirea acestora între anii 1552–1716. Cantemir află, şi transcrie în a sa *Istorie a creşterii şi descreşterii Imperiului Otoman*, informaţii inedite asupra situaţiei acestei cetăţi. Astfel, la 1688, un inginer militar cretan, Andrea Cornaro, este făcut prizonier de turci, la Belgrad, şi reface fortificaţiile acestei cetăţi, după care este trimis la Timişoara pentru aceleaşi scopuri. În afara acestora, Cornaro execută, aici, şi planurile privind regularizarea râului Bega, care curge prin mijlocul oraşului; Cantemir ştie că, vara, apa râului seacă şi oraşul duce lipsă de apă. Nu cunoaştem cât anume a lucrat

Cornaro aici şi nici dacă a reuşit să aplice planurile sale întrucât abia pe la mijlocul secolul al XVIII-lea se termină canalizarea râului. Pentru acelaşi an 1688, informaţii de primă mână le oferă Cantemir referitor la ajutorul în oameni şi saci cu făină trimis de marele vizir de la Belgrad la Timişoara, asediată de aproape 3 ani de trupele imperiale; cei 500 spahii cu câte doi cai şi tot atâţia saci de făină vor ajunge cu bine în cetate, dar vor declanşa o cumplită răscoală a trupelor de ieniceri de aici, înăbuşită cu greu de Kogea Giafer paşa, comandantul otoman al cetăţii Timişoara. În toamnă au loc noi ciocniri între turci şi austrieci, la Orşova, Lipova şi spre Tisa, curmate doar de sosirea iernii

.

Cantemir şi Timişoara (1)

Luptele violente din cursul anului 1696 îl interesează mult pe Cantemir, care le consemnează cu obiectivitate. Intrarea lui Friedrich August, principe elector de Saxonia, cu trupe imperiale în Banat continuă cu asedierea Timişoarei, căreia îi soseşte în ajutor sultanul Mustafa al IV-lea, în fruntea armatei regulate de Poartă. Urmează retragerea imperialilor într-un loc la vreo opt ore de mers de Timişoara, întărirea lor în tabără, concomitent cu urmărirea lor de către turci, la sfatul lui Emeric Tökölly, care participă la campanie în calitate de aliat al sultanului. Datorită aceluiaşi, turcii îşi întăresc tabăra proprie cu şanţuri şi valuri de pământ, lucru neobişnuit la ei, dar salutar, de astă dată, întrucât atacul de noapte al trupelor imperiale declanşat prin mlaştinile din apropiere este respins destul de uşor. Pierderile sunt mari de ambele părţi, printre morţi aflându-se şi Mustafa, paşa de Timişoara. După o repriză reciprocă de tatonări, cele două armate se retrag din Banat fără a mai lupta.

Momentul culminant al acestor lupte de la sfârşitul secolului al XVII-lea este reprezentat de bătălia de la Zenta din august 1697, la care participă sultanul Mustafa IV, Eugeniu de Savoya, viitorul cuceritor al Timişoarei la 1716 şi Dimitrie Cantemir; dintre

contemporanii cunoscuţi trebuie remarcată şi prezenţa lui Luigi Ferdinando de Marsigli. Lucru curios: atât Cantemir cât şi Marsigli vor scrie câte o istorie a turcilor otomani, dar, în timp ce primul o va face pentru toată istoria otomană, cel de-al doilea doar pentru secolul său; Cantemir participă la luptă în tabăra otomană iar Marsigli în cea imperială. Primul va intra în cetatea Timişoarei, iar cel de-al doilea va rămâne cu sentimentul victoriei taberei sale, tabără care era şi a inimii lui Cantemir.

Înfrângerea armatei otomane la Zenta creează premisele unui adevărat dezastru, datorită morţii celei mai mari părţi a conducătorilor otomani şi a fugii celor rămaşi în viaţă, în frunte cu însuşi sultanul. Întrucât lupta s-a dat cu prilejul trecerii Tisei, sultanul fuge spre est prin câmpia bănăţeană şi în aceeaşi seară ajunge pe un loc mai ridicat, unde în 1696, se desfăşuraseră lupte. Abia aici îşi permite să-şi schimbe hainele spre a nu fi recunoscut, să se închine lui Alah ca mulţumire pentru viaţa salvată şi, apoi, să plece, în goana calului, spre Timişoara, unde, odată ajuns, se închide în castel, ordonând paşei de aici să ţină secretă sosirea sa şi să închidă porţile cetăţii în faţa trupelor proprii, care vor ajunge aici în debandadă.

Cantemir şi Timişoara (2)

Cu trupele scăpate de la Zenta, mai degrabă resturi îngrozite ale armatei, se va apropia şi Cantemir de Timişoara, fără a putea pătrunde în interiorul cetăţii. Soldaţii se răspândesc în jur, după adăpost şi hrană. Problema cea mai mare o ridica apa potabilă, întrucât o secetă cumplită bântuia Banatul. Pentru un strop de apă, zice Cantemir, soldaţii se băteau cumplit şi doar cei puternici şi învingători reuşeau să o obţină; asemenea lupte se dădeau chiar şi pentru picătura din urma căruţelor sau a copitelor de animale.

Mica suită a lui Dimitrie Cantemir se adăposteşte într-o vie din apropierea oraşului şi priveşte cu calm forfota oştenilor, întrucât descoperă, din întâmplare, un puţ cu apă rece în vie, acoperit cu

pământ. Cortul fiului de domn fiind instalat deasupra-i, toţi moldovenii aşteaptă, liniştiţi, apariţia sultanului. Într-o dimineaţă, pe când un slujitor este trimis să ducă bucătarului obişnuita ulcea cu apă pentru pregătirea hranei, un soldat otoman observă ulcica, o smulge din mâna slujitorului, pe care-l ameninţă cu iataganul, o bea până la fund şi apoi îşi cheamă mai mulţi tovarăşi în ajutor, mergând cu mare larmă spre cortul „ghiaurului" care ţine ascunsă apa. Observând situaţia şi dându-şi seama ca nu mai poate ţine ascunsă fântâna, Cantemir îşi mută repede cortul şi îi aşteaptă calm pe turcii înfuriaţi. Situaţia era deosebit de gravă dar Cantemir îi face faţă cu succes: la reproşurile înfuriaţilor oşteni le răspunde că a ţinut ascunsă fântâna întrucât aflase în ea cadavrul unui ghiaur şi nu a dorit ca oştenii profetului să-şi spurce sufletul bând apă dintr-o asemenea fântână. Acum, fiind deja curăţată, o pune cu plăcere la dispoziţia lor. Comentează, mai târziu, Cantemir această mică minciună, zicând că prin ea a reuşit nu numai să scape nevătămat, ba şi să obţină mulţumirile musulmanilor. Pe lângă hazul farsei, să reţinem, totuşi, primejdia reală, dar, în acelaşi timp şi prezenţa de spirit a autorului ei.

Peste trei zile s-a arătat, în sfârşit, şi sultanul, şi-a regrupat cu chiu şi vai oştile rămase şi a pornit spre Belgrad, străbătând Banatul spre sud-vest, pe lângă cula Vârşeţului şi mlaştinile de la Alibunar, locuri predilecte pentru spionii turci şi austrieci datorită înălţimilor existente aici.

Cu aceasta, experienţa personală a lui Cantemir în Banat şi Timişoara se încheie, oferindu-ne şi un moment de delectare, pe lângă informaţiile deosebit de pertinente asupra stării regiunii. Din păcate, el nu lasă nici o descriere a cetăţii, momentul fiind nepotrivit pentru asemenea înfăptuiri.

Ca o curiozitate a istoriei, astăzi trăieşte în Timişoara o descendentă pe linie feminină a Cantemireştilor.

Refacerea cetăţii (1)

Acelaşi neobosit cronicar, Silahdar Mehmed Aga, visează cu ochii deschişi la cum poate arăta Timişoara cu sultanul în interiorul ei: „Giafer paşa reparase şi restaurase această fortăreaţa mai mult decât se cerea şi se putea. Zidurile dinăuntru şi din afară ale fortăreţei cu timpul se stricaseră şi ajunseseră într-un hal fără de hal, astfel că de pe ele nu se putea trage cu tunul şi în caz că se trăgea, stâlpii, bârnele şi bolţile «cetăţii» se dărâmau, căci ajunsese într-un hal că nu putea suporta nu numai bătăile de tun, dar crenelurile sale nu rezistau nici măcar la ridicarea tunurilor pe zid şi nu puteau susţine unelte ca balistele scoase din cundacele tunurilor. Nu harabale şi călăreţi să stea deasupra zidurilor, dar nici măcar pedestraşii nu puteau merge pe ele. De aceea, Giafer paşa, după ce făcu să fie dărâmate zidurile ei dinăuntru şi din afară, de la un capăt până la altul, le-a făcut din nou mult mai întinse apoi, după ce a făcut ca stâlpii să fie fixaţi şi înşiraţi în două părţi, legăturile lor strânse le-a umplut cu pământ. De asemenea poalele fortăreţei fuseseră reparate şi restaurate. Apoi, din interior, în fiecare parte, s-au aşezat, în locuri potrivite, scări bătute cu pământ. De asemenea, drumurile pentru războinici, porţile cetăţii şi podurile de deasupra şanţurilor, toate au fost reînnoite. Acum zidurile ei sunt aşa de puternice încât un tun mare ca cel balyemez, cu cundacul său cu tot, poate fi urcat cu uşurinţă pe ziduri aşa cum se găseşte la poarta cetăţii dinăuntru, putându-se aduce de la un capăt la altul fără nici o sforţare şi supărare. Aceeaşi situaţie era şi pentru călăreţi şi harabale. Giafer paşa, după ce făcu să fie curăţate părţile interioare şi exterioare ale şanţurilor, a poruncit să se sape pământul cu încă 5–6 arşini înspre marginea din afară; şi aşa deveniră mai adânci şi mai largi ca în trecut. Iar deschizăturile sau urechile celor patru tunuri mari ale fortăreţei interioare, după ce fuseseră lungite, au fost acoperite şi învelite cu scânduri, aşa cum se obişnuieşte. Partea de deasupra a magaziei de muniţii, dinspre dreapta, între două tunuri, de la streşinile turnurilor până la clădirile fortăreţei şi aproape până la zidul

cu umplutură, a fost umplută cu pământ; apoi s-a aşezat deasupra o redută pentru tunari, înaltă, cu nouă creneluri; după aceea, curăţind, s-a netezit drumul spre cele patru părţi ale oraşului, cale de aproape două ceasuri de la case şi copaci. Apoi, cetatea a fost întărită cu diverse redute”.

Refacerea cetăţii (2)

„Astfel, spre partea dreaptă a fortăreţei interioare, parcă forfecată, cu faţa spre miazăzi, se afla, dedesubt, o redută cu două creneluri şi cu zidul umplut, iar deasupra acesteia, o redută cu nouă creneluri; la cele două capete ale fortăreţei de afară, cu faţa spre sud, deasupra zidului umplut, «se aflau» două redute, una cu cinci şi alta cu şapte creneluri iar deasupra porţii turnului Kanlî o altă redută cu nouă creneluri. Sub pământ, cunoscută sub tabia yamacilor, se afla o redută cu un singur crenel; tot aici, deasupra zidului umplut, era o altă redută cu nouă creneluri; lângă vechiul palat, sub reduta spahiilor, o altă tabie cu un crenel, iar deasupra acesteia, în zidul umplut, o redută mare cu 19 creneluri; sub poarta apei, o tabie cu un crenel; o dată ce pe zidul umplut era o redută cu 15 creneluri, tăria şi rezistenţa cetăţii Timişoara crescuse mult; apoi, la toate redutele fuseseră aşezate tunuri balyemez, câte două tunuri havane, aruncătoare de bombe şi grenade. Allah să-l milostivească pe Giafer paşa. Apoi, cetatea a mai fost întărită şi cu oşti; în afară de cei 2.063 de viteji din oastea locală a cetăţii, se mai aflau 2.050 de paze ienicereşti; apoi, la 468 de armurieri (cebeci) au mai fost adăugaţi 300, la 173 de tunari, încă 50 de topcii. Solda oştii locale, provenită de la slujitorii pioşi ai geamiei şi meceurilor, precum şi cei 83.175 de curuşi pentru plata a două câşturi ale oştilor de poartă, au fost predaţi agalelor ienicereşti. Dar oastea locală, nemulţumită din cauza acestor plăţi neîndestulătoare, începuse să murmure şi, de aceea, s-a promis trimiterea îndată, din Belgrad, încă a unui câşti. După ce au păzit această cetate ca oaste de pază până aproape în ziua de Kasîm, au fost însărcinaţi să se întoarcă în ţările lor vizirul Kanijeli Osman paşa,

valiu de Alep, valiul de Sivas, Cetrefilzade Iusuf paşa, valiul de Ankara, Uzun Ali paşa, cu «oştile» provinciilor de Adana şi Karamania; 1.000 de pedestraşi dintre pedestraşii bosnieci ai marelui vizir, 250 de călăreţi ai beilicului arnăuţilor, adică încă o oaste de aproape 5.000 pentru apărare. Lui Abdi aga, chehaiaua marelui vizir cel răposat, i-a fost acordat ţinutul Rumeliei cu rangul de vizir, fapt pentru care a fost chemat lângă padişah şi a fost căftănit în acelaşi timp şi şi-a luat sarcina să păzească cetatea cu forţele ţinutului său. Oastea egipteană, care păzise cetatea anul trecut, a fost scoasă afară. După ce valiul de Timişoara, Mustafa paşa, şi agalele oştii locale au fost căftănite, padişahul, luându-şi rămas bun de la toţi, a părăsit cetatea şi a descins la cortul împărătesc. În timp ce era încă aici, l-a poftit înăuntru pe beilerbeiul de Alep, Osman paşa, şi i-a poruncit să fie căpetenia tuturor acestor forţe, după care l-a căftănit".

Tratatul de pace, 1699

Iată cum sună articolul II al acestui tratat, semnat la Karlovitz, ce pune capăt luptelor de decenii şi consfinţeşte rămânerea Banatului sub stăpânire otomană. „Ţinutul (eyalet) Timişoara, supus cetăţii Timişoara, cu toate părţile şi apele, aparţine stăpânirii înaltului Devlet cel veşnic; graniţa sa, care este, din partea Transilvaniei, de la capătul Ţării Româneşti şi până la apa Mureşului, «se mărgineşte» cu vechea graniţă a Transilvaniei, arătată mai sus, şi graniţa sa din partea Mureşului, apoi hotărnicită cu malurile de dincoace ale râului Tisa; «cetăţile» Sebeş şi Lugoj şi Lipova şi Cenad şi Küciük-Kanisze şi Bekey şi Bechicerec şi Ranik, care sunt înăuntrul hotarului de mai sus, după cum s-a explicat, sunt din hotarele Transilvaniei de înainte de acest război. Astfel, tot ce se găseşte pe pământul Timişoarei, mărginită cu malurile de dincoace ale apelor Mureş şi Tisa, de azi încolo să nu fie dărâmat de zisul cezar şi eyaletul de mai sus să fie îngrijit în întregime; de azi înainte nici în locurile mai sus-arătate şi nici în apropierea malurilor Mureşului şi Tisei, în locuri mici şi mari, să nu se mai aşeze nimic pe zidurile cetăţilor şi nici să se mai clădească şi tot ce este între apele Mureş şi Tisa, ca mori de

apă şi locuri de pescuit sau heleştee şi alte avantaje necesare raialelor ambelor părţi, să le folosească aşa cum se cuvine. Celor care vin din locurile supuse mai sus-zisului cezar nemţesc, aflate în partea de sus a apelor mai sus-amintite, atât raialelor austriece cât şi altora, când vin cu vase încărcate pe apele Mureşului şi Tisei şi pe fluviul Dunărea, după voia lor, la coborâre şi urcare, la sosire şi plecare, la trecere, să nu li se facă nici o piedică, nici o pagubă; aceştia să vină şi să meargă cu uşurinţă. De asemenea şi vasele de pescari ale raialei din Timişoara şi alte caice ale lor, potrivit cu prietenia, să lucreze fără piedică; la hotarele unde sunt mori de apă, trecerea şi traversarea vaselor de negustori, cu ştirea şi înţelegerea celor care sunt zabiţi, nu vor fi împiedicate sau stânjenite, să se aşeze hotar pe locuri şi apa Mureşului fiind un râu mare, dările pentru drepturi de moară sau alte pretexte să nu fie luate în seamă. Dar, cum s-a explicat, să nu fie nici un fel de piedici la trecerea vaselor supuse cezarului de mai sus, de asemenea şi insulele aflate în râurile de mai sus care acum sunt sub stăpânirea împăratului de mai sus, să fie în posesia sa dar raialele din ambele părţi să trăiască în pace, linişte şi prietenie; orice oprimare şi agresiune, precum şi tot ce este contrar păcii, să fie oprite prin firmane întărite.

Luigi Ferdinand de Marsigli la Timişoara

Luigi Ferdinand de Marsigli este autorul unor lucrări de referinţă în epocă, despre Imperiul Otoman. Timp de mai bine de un deceniu, Marsigli cutreieră Banatul, dintr-un colt în altul, străbătându-i drumurile şi cunoscându-i, ca nimeni altul, relieful, bogăţiile, apele, drumurile şi oamenii. În scrisorile sale — doar parţial publicate — Marsigli oferă pentru această parte de pământ românesc informaţii de primă mână. O mare parte a operei sale, încă nepublicată, se păstrează la Bologna, aşteptându-şi cercetătorii.

În ciuda acestor prezenţe numeroase, Marsigli a fost de destul de puţine ori în Timişoara. Pe de o parte, întrucât el era inginer militar, topograf al armatei imperiale habsburgice care avea ca scop final

cucerirea cetăţii şi intrarea îi era interzisă din pricina luptelor; pe de alta, întrucât valoarea fiindu-i cunoscută, otomanii se fereau să îi permită intrarea. Un inginer de valoarea sa putea schiţa oricând planurile cetăţii şi ale punctelor sale vulnerabile.

Cu toate aceste impedimente, Luigi Ferdinand Marsigli a vizitat de două ori — cel puţin — Timişoara. Prima dată, evenimentul s-a petrecut în vara lui 1691 sau la începutul anului următor, în contextul în care Emeric Thököly s-a refugiat la Timişoara, lăsând Transilvania în mâinile habsburgilor. Având imunitatea diplomatică a unui sol, Marsigli vine la Timişoara, tratând cu Thököly. Faptul îl mărturiseşte în autobiografia sa, fără ca să îşi consemneze şi impresiile despre cetate. A doua oară când Marsigli ajunge în preajma cetăţii este vara anului 1696, în momentul în care trupele imperiale încep asediul Timişoarei iar Marsigli este inginer militar şi responsabil pentru toate acţiunile genistice. Nici de astă dată nu se cunosc impresiile sale despre asediu. În sfârşit, ultima oară când Marsigli ajunge în cetate, probabil de mai multe ori, într-un interval de timp relativ scurt, este perioada anilor 1699–1702. Făcând parte din comisia comună turco-austriacă pentru delimitarea hotarelor Banatului şi a frontierelor dintre cele două imperii, Marsigli a stat mai mult timp în Timişoara, revenind aici de câteva ori atunci când problemele în litigiu cereau acest fapt. Informaţiile sale culese în decursul unui deceniu, despre Banat au fost, însă, folosite foarte bine în cuprinsul operei sale.

Marsigli şi Banatul 1699–1701

Marsigli a făcut parte din comisia austro-otomană pentru delimitarea noii frontiere dintre Austria şi Imperiul otoman, care urma cursul Mureşului de la vărsarea în Tisaâ, până la Carpaţii meridionali, în extremitatea lor vestică, şi până la Dunăre. De fapt, aceste lucrări începuseră îndată după semnarea tratatului de pace de la Carlovitz (1699), mai întâi în Bosnia şi Croaţia, apoi se continuaseră, din 1700, în Banat. Din această perioadă s-au păstrat, în manuscris zeci, şi, poate, sute de scrisori adresate de L. F. Marsigli comisarilor otomani (Balil

paşa, guvernatorul Bosniei, Ibrahim Vapigi paşa, guvernatorul Timişoarei, care se referă în special la măsurătorile făcute pe teren (după metoda triangulaţiei), pentru fixarea liniei noilor frontiere. În afară de acestea mai sunt cuprinse probleme ca: rezolvarea litigiilor dintre otomani şi raialele din zona de frontieră, efectuarea comerţului prin anumite puncte de frontieră, combaterea contrabandei, dărâmarea unor cetăţi amplasate prea aproape de noua frontieră (de exemplu, cetatea Caransebeş). Din loc în loc, scrisorile sunt însoţite de planuri şi hărţi care reprezintă porţiuni din zona de frontieră (de exemplu partea de est a Banatului de la Dunăre până la Mureş, inclusiv, şi porţiuni din regiunile vestice ale Olteniei). În timpul delimitării frontierei între Banat, Ţara Românească şi Transilvania, generalul L. F. Marsigli şi-a avut reşedinţa când la Timişoara, când la Făget, când pe râul Bistra, de unde a şi redactat un protocol relativ la noua frontieră.

Un nou beilerbei

Cronicarul otoman Mehmed Raşid sintetizează poziţia Banatului şi a Timişoarei la anul 1700, motivând astfel şi numirea unui nou paşă (beilerbei).

„Numirea lui Elci-Ibrahim paşa pentru paza Timişoarei

Eialetul Timişoarei fiind hotar de seamă şi deosebit de important din toate punctele de vedere şi, de asemenea, fiind înconjurat într-o parte de munţii Transilvaniei iar în celelalte trei părţi de râuri ca: Mureş, Tisa şi Dunărea, beilerbeiul de Timişoara, Ahmed paşa, a făcut cunoscut că, deşi nu era nici un motiv de discordie, totuşi, împuternicitul cel răufăcător, care era însărcinat din partea austriecilor pentru fixarea hotarelor, fiind foarte plin de sine şi îndărătnic, provoca, zilnic, discuţii contradictorii şi născocea motive de gâlceavă.

Ahmed paşa, la rândul său, nu era împuternicit şi nu avea cunoştinţe pentru a purta aceste discuţii. De aceea, a fost nevoie să fie găsit un valiu mai potrivit pentru Timişoara. Astfel, s-a socotit ca Elci-Ibrahim paşa, legând prietenie şi devenind intim cu delegaţii austrieci şi

cunoscând toată situaţia lor, va fi folositor înaltului Devlet în privinţa fixării hotarelor acestor părţi. El însuşi fiind pe cale de a sosi la Belgrad, întorcându-se din misiunea de cu care fusese însărcinat, i s-a acordat eialetul Timişoarei, cerându-i-se ca, îndată ce, cu ajutorul preaînaltului Allah, va sosi la Belgrad, să trimită cu un om al său de încredere scrisoarea sau depeşa, ce-o fi, pe care o avea la el şi să pornească direct la Timişoara. De asemenea, predecesorului său, vizirului Ahmed paşa, i s-a dat firman să rămână în cetate cu slujba de muhafîz".

Ştiri mărunte (1)

În alternanţă cu diversele cronici otomane şi creştine ce detaliază fiecare aspect, mai există şi informaţii sintetice asupra unuia sau altuia dintre evenimentele timişorene. Iată câteva din sfârşitul de veac XVII şi din primii ani ai celui următor. Campania otomană a anului 1685 a fost posibilă datorită arsenalelor din Galipoli şi Timişoara care au furnizat muniţiile necesare. La sfârşitul lui 1686, voievodul Constantin Brâncoveanu ştie că Thököly a fost căftănit de sultan ca principe al Transilvaniei şi că hanul tătar cu oştirea sa iernează lângă Timişoara. Anul 1688 aduce o răscoală a garnizoanei din Timişoara soldată cu uciderea lui Ibrahim paşa, pretextul constituindu-l neplata soldelor. Urmează Djafer paşa, ce primeşte ordinul vizirului de a-i prinde şi ucide, pe as-cuns, pe răsculaţi. Prezenţa pretendentului transilvan Thököly la Timişoara atrage nenumărate solii, unele pro şi altele contra sa. Paşa de aici întreţine o intensă activitate în sprijinul pretendentului. O acţiune de reparare a fortificaţiilor timişorene se pregăteşte în iarna lui 1692 pe 1693, atunci când Topal Husein paşa primeşte suficienţi bani, meşteri şi provizii. O dată încheiate reparaţiile, au fost numiţi aici — cu soldă — numeroşi oşteni: 800 spahii cu 15 aspri soldă zilnică şi 300 ieniceri în pensie cu câte 10 aspri pe zi, 200 djebegii, 60 de topcii (artilerişti — n.n.); în plus aici staţionează pentru câteva luni zaimii şi timarioţii eialetului Sivas, în frunte cu alaibeii şi cu beilerbeiul lor. Pentru plata atâtor solde s-au trimis 314 pungi cu aspri, scoase direct din vistieria imperială. La

fel şi zahereaua (proviziile necesare cetăţii — n.n.). Pe 2 septembrie 1695, Topal Husein, paşă de Timişoara, pleacă cu sultanul în expediţie şi în locul său e numit Husein paşa ridicat dintre bostangiii din Edirne. Anul 1697 cu înfrângerea de la Zenta înseamnă atât prezenţa sultanului la Timişoara, cât, mai ales, mărirea garnizoanei. Dintre documentele otomane de valoare se remarcă şi Condica arsenalului de artilerie de la Timişoara pentru anul 1698. La încheierea păcii din 1699, noul paşă Elci Ibrahim paşa îşi ia funcţia în primire şi începe imediat operaţiunea de întărire a fortificaţiei de aici.

Ştiri mărunte (2)

Acţiunea de întărire a fortificaţiilor exterioare şi interioare ale cetăţii Timişoara a fost o preocupare continuă a otomanilor. Aceştia s-au convins că starea de fapt a fortificaţiilor este precară şi că rolul strategic al Timişoarei este atât de important încât merită să facă orice efort spre a o menţine. Abia terminate lucrările din anii 170l–l702 şi încep altele. Primele se desfăşoară în anul 1704 iar celelalte în anul 1707. În acest ultim an se ordonă şi se execută lărgirea şi curăţirea şanţului lui Hagi Mustafa paşa, ce înconjoară, prin interior, cetatea şi oraşul (în fapt, este primul dintre cele trei şanţuri ce înconjurau cele trei rânduri de ziduri), de la turnul Sângelui până la Poarta Azapilor. În acelaşi timp, s-a curăţat şi şanţul ce înconjoară pe exterior oraşul, la 700 de coţi, de la interior spre întăritura de bârne (palisadă — n.n.) şi de la pulberărie până la tăbăcărie. În acelaşi timp, s-au reparat vechile redute (bastioane — n.n.) dintre care prima se afla în şanţul lui Mustafa paşa, chiar în faţa arsenalului, iar cealaltă redută în afară, peste drum de Poarta Apei. S-a refăcut şi depozitul de pulbere din cetate, ce ajunsese aproape o ruină. Cum acesta nu era suficient, mai trebuie să se construiască un altul, din bârne, situat în afara cetăţii. Între timp, un sol francez — Pierre Puchat, marchiz des Alleurs — soseşte, pe 3 noiembrie 1704, în cetate şi se apucă să-i scrie regelui său despre mersul soliei dar şi despre Timişoara. Un fapt oarecum cunoscut este cel al prezenţei oamenilor voievodului

muntean Constantin Brâncoveanu în Banat. Cum s-au petrecut faptele? În 1705, sultanul îi ordonă să trimită din Ţara Românească scândură de brad pentru repararea cetăţii întrucât raialele (supuşii creştini — n.n.) de aici sunt atât de sărace încât nu mai au nici care cu boi cu care să-şi facă robotele. Aşadar, domnul muntean trimite 50 de care cu câte 4 boi şi cu câte 2 căruţaşi. În august 1705, Georg Franz Krebich, sticlar din Boemia, cu căruţa cu sticlărie străbate întreg Banatul şi Timişoara. În 1708 este atestată breasla lucrătorilor la pulberăriile cetăţii. În anul 1709, o solie ardeleană vine la paşă, în legătură cu frământările din zonă. Şi aşa mai departe, ştirile se întind pe zile, luni şi ani.

Planul Timişoarei, la 1700

Copia planului Timişoarei, din anul 1700 sau anterior acestui an, semnat de „Radogna Meimar ò Ingeniere di Timisvar” (Radonia arhitectul sau inginerul Timişoarei — tradus din limba turco-osmană de către Cristina şi Costin Feneşan). Legenda se referă la: 1. Cetatea Interioară — 2. Poarta Nouă — 3. Bastionul Cetăţii Interioare — 4. Lacul (mlaştina) — 5. Poarta Turnului Sângeriu — 6. Bastionul Turnului Sângeriu (este posibil să fi fost amplasat aici, şi nu lângă castel, „Turnul Apei”) — 7. Bastionul Ienicerilor — 8. Poarta Cocoşului (Oros Capisi) — 9. Casa Paşei — 10. Bastionul Spahiilor — 11. Geamia Ali Bei — 12. Mahalaua Latină (probabil mahalaua ragusanilor) — 13. Geamia Mare — 14. Geamia Ungiar (Moscheea Invingătorului) — 15. Râul Beghei — 16. Termen nedescifrat — 17. Pulberăria — 18. Poarta Apei — 19. Bastionul Porţii Apei — 20. Geamia Gingime — 21. Bastionul Porţii Azapilor — 22. Poarta Azapilor — 23. Hanul — 24. Bastionul Arsenalului de Artilerie — 25. Pulberărie — 26, 27. Termen nedescifrat — (numărul porţilor este acelaşi ca şi pe harta Perette, dar unele construcţii menţionate documentar ca, de pildă, „Turnul Tunarilor”, în care poposea sultanul în trecere prin Timişoara şi care era legat de castel, „Bastionul Yamaklar” sau „Poarta Ugrun” nu sunt indicate sau sunt indicate sub altă denumire).

O solie franceză din 1704

În data de 3 octombrie a anului 1704, în faţa porţilor cetăţii îşi face apariţia o suită de seniori străini, mândri de ei înşişi şi de solia pe care sunt împuterniciţi să o ducă la Istanbul. Este vorba despre generalul Desailleurs şi suita sa. Străjile îi opresc intrarea şi abia după tratativele purtate cu Ibrahim paşa, mândrii seniori francezi pătrund pe porţile Timişoarei. Sunt adăpostiţi într-o reşedinţă specială şi sunt primiţi cu mare pompă de către Ibrahim. Dar nu li se permite trecerea mai departe, spre Vidin–Istanbul, fără o nouă împuternicire, pe care curierii paşei o aduc abia peste patru luni. Între timp, Desailleurs şi oamenii din suita sa rătăcesc pe străzile cetăţii şi ale oraşului, familiarizându-se cu locurile şi oamenii. Secretarul său, pe nume Chamillard, este cel ce ţine jurnalul călătoriei şi care consemnează şi câteva cuvinte despre oraşul nostru. După opiniile sale, Timişoara este un oraş înconjurat de apă şi pământul care iese pe alocuri din mlaştini este transformat în fortificaţii. Drumurile care duc spre porţile cetăţii sunt podite şi sprijinite pe piloni de lemn, la fel ca trotuarele. Bazarul este şi el podit cu blăni de lemn, iar negustorii greci şi evrei au mărfuri multe şi variate. Pe 1 februarie 1705, francezii îşi iau rămas bun de la Timişoara şi îşi continuă călătoria spre Istanbul.

Timişoara anului 1707

Un şir întreg de acte emise de diverse autorităţi militare otomane către marele vizir se păstrează în arhivele din Sofia. Dintre acestea, câteva sunt emise în cursul anului 1707, an calm în plan militar dar complex pentru Timişoara la nivelul pregătirilor de apărare. Iată cuprinsul unora dintre acestea, cu menţionarea aspectelor celor mai interesante. Pe 23 februarie, Mustafa, şeful topciilor (tunarilor), îi scrie marelui vizir despre starea arsenalului cetăţii, solicitând cantităţi mai mari de fier, puşti şi alte materiale auxiliare necesare arsenalului de aici. Pe 26 martie, Jusuf dejebegiul îl anunţă pe marele vizir asupra morţii fostului comandant

de djebegii Ismail. Pe 19 iulie 1707, muhafâzul (comandantul cetății) Timişoarei îi scrie aceluiaşi mare vizir asupra numărului djebegiilor de aici — 163 — şi asupra cuantumului soldelor lor — 19.560 aspri. Mai este nevoie şi de anumite cantități de grâu care lipsesc din magazii şi care trebuiesc rapid aduse. Peste numai două zile, în 21 iulie, Ali, comandantul cetății, îi scrie din nou marelui vizir despre nevoia refacerii fabricii de praf de puşcă din Timişoara. Aceasta nu are salpetru şi nici oameni care să-l adune, căci mai există doar un sat de creştini din Banat care fac acest lucru — înainte vreme erau câteva zeci de asemenea sate ce aveau ca obligație obținerea salpetrului şi transportul lui la Timişoara. Specialiştii timişoreni spun că pentru a obține o oca de praf de puşcă este nevoie de 300 dirhemi de salpetru, de 100 dirhemi de sulf şi ceva cărbune de lemn. Prețul unei ocale de praf de puşcă se ridică la 40 de aspri. Pentru tunuri, praful de puşcă are două calități diferite, una costând 35 şi alta 30 de aspri. Producția lunară este de 200 de ocale. Un alt aspect semnalat de Ali se referă la lucrările de reparare a cetății, lucru absolut necesar. Pentru începerea acestora este nevoie de materiale de construcție, de căruțe, de dulgheri şi muncitori necalificați. Defterdarul susține că munca ar dura cinci luni, dacă ar lucra 50 de dulgheri şi toată trupa din garnizoană. În sfârşit, în 24 noiembrie, acelaşi Ali îl informează pe marele vizir asupra numărului de tunari din Timişoara — 70 — şi asupra soldelor lor pe următoarele şase luni: 78.496 de aspri.

O primire la paşa de Timişoara, în 1709

Diplomații ardeleni Mihail Teleki şi János Papai, trimişi ai principelui Francisc Racószy al II-lea la paşa de Timişoara, ajung aici la 28 februarie 1709 şi rămân până în 6 martie. Scopul soliei era de a permite trecerea oştenilor angajați în Balcani pentru principele transilvan şi, într-un context mai larg, recunoaşterea Iui Rákoczy drept principe al Transilvaniei. Relatarea celor petrecute în Timişoara, rămasă de la ei sub forma unui raport, este extrem de interesantă. Iat-o în rezumat, cu elementele proprii

stilului epocii. După un incident petrecut la Becicherecu Mic, cu locuitorii satului, solii ajung, pe 28 februarie, la Timişoara, fiind întâmpinaţi şi găzduiţi la Aga paşa şi la Ghomli aga. Pe 1 martie îi cer audienţă paşei, care-i primeşte la orele patru după-amiază. Cei trei membri ai soliei şi tălmaciul Ahmed merg pe patru cai turceşti, fiind precedaţi de 12 ceauşi şi de restul slujitorilor. În mijlocul curţii paşei îi aşteptau în ordine opt surlaşi, şase trâmbiţaşi, o tamburină, doi toboşari cu tobe mari turceşti, patru toboşari cu tobe mici. Chiar la intrarea în casa paşei aşteptau oamenii curţii sale, îmbrăcaţi în haine strălucitoare. Descălecând, solii au intrat în palat.

„Am intrat într-o casă mică, unde ne aştepta chehaia, de faţă fiind mai multe agale; acolo ne-au poftit pe noi doi să şedem pe scaune îmbrăcate în postav roşu; când ne-am aşezat pe ele, au început îndată muzicanţii să cânte, şi au cântat vreo jumătate de ceas. Cu toate că acest fel de muzică se face, obişnuit, după încheierea şedinţelor divanului, de astă dată, ca să ne facă şi plăcerea aceasta, au amânat audienţa noastră. în acest timp, paşa ne-a trimis răspuns că, deoarece timpul e scurt, acum nu poate sta mai mult de vorbă cu noi şi să amânăm pe mâine convorbirea mai lungă. Aici am băut cafea, apoi, curând ne-am urcat pe nişte trepte în casa în care se afla paşa. Când ne-am închinat în faţa lui a spus «Hosgheldi, ceafaghledi» (Să fii sănătos), ne-a poftit apoi să şedem pe scaune îmbrăcate în postav roşu şi ne-am aşezat. Am mâncat magiun (dulceaţă), cu o linguriţă de os, din ceşti în formă de pocal, ne-a dat cafea şi ne-a întrebat ce mai face principele. Ne-au dat şerbet, ne-am şters la gură cu o basma cusută cu aur, după obiceiul lor, apoi, după ce ne-au stropit cu apa de trandafir şi ne-au afumat cu miresme bune, am plecat de la el, închinându-ne, şi am mers la chehaia. Şi la acesta s-a săvârşit aceeaşi ceremonie”. În ziua următoare, 2 martie, ceremonialul plecării şi ajungerii la paşă se repetă, la fel ca şi ceremonialul servirii dulceţii şi cafelei. Între ele se desfăşoară tratativele, favorabile ambelor părţi. În ziua următoare, 3 martie 1709, solii — precedaţi de acelaşi ceremonial şi aceiaşi slujitori — pleacă mai departe, prin Jebel, spre Belgrad. Era normal ca solii să fie impresionaţi de ceremonial şi de discuţii.

O solie franceză la 1714

Nu acelaşi lucru se petrece, însă, doar cinci ani mai târziu, cu Aubry de la Motraye, francez cu o viaţă aventuroasă. În 1714, plecând de la Londra spre Constantinopol — ca agent englez — de la Motraye se abate de la drumul obişnuit, prin Belgrad, întrucât ţine neapărat să cunoască Timişoara, despre care auzise, în apus, foarte multe comentarii. Şi a cunoscut-o într-un fel mai aparte. Dar să-l lăsăm să-şi depene el însuşi, povestirea. N-am ajuns la Timişoara decât la 3 mai (stil nou sau 22 aprilie stil vechi). Am fost dus, mai întâi, de un ienicer din garnizoană, în faţa paşei, care m-a primit foarte bine. Tălmaciul lui voia să locuiesc la el; dar a doua zi am fost prins de nişte friguri, cum mai avusesem între Cipru şi Jaffa. Am rămas la Timişoara cinci sau şase zile şi în intervalul când mă lăsau frigurile, am putut să vizitez oraşul şi împrejurimile. Această cetate şi-a luat numele de la râul Timiş, care curge prin şanţurile ei înconjurătoare. Acest râu, împreună cu terenul mlăştinos care se întinde în jurul cetăţii pe care îl inundă, împiedică apropierea duşmanului de aceasta apărând-o cu mult mai bine decât întăriturile destul de neînsemnate (construite) în parte după moda veche şi în parte după cea modernă. Casele sunt în general păcătoase şi prost clădite; oraşul are un «ciarşî» sau o piaţă, destul de mare, după obiceiul turcesc; dar nu poate fi numit un oraş frumos — pe lângă faptul că este clădit într-un loc lăsat şi mlăştinos, mai are şi străzile foarte murdare. Cel puţin atunci aşa erau căci, nemaivăzându-l după ce l-au luat germanii de la turci, nu pot spune nimic despre starea lui de acum. Guvernământul Timişoarei cuprindea altădată tot teritoriul care se întinde între Tisa şi Transilvania, şi de la Dunăre până la Oradea Mare inclusiv. Sultanul l-a stăpânit de la 1552 până la 1716, când i-a fost luat de împărat, căruia înălţimea sa i l-a lăsat prin pacea de la Passarowitz. Deoarece frigurile mele se înteţeau, în loc să scadă, tălmaciul paşei voia să mă oprească acolo până mă voi însănătoşi dar am invocat nişte treburi care mă rechemau grabnic la Constantinopol. Văzând că vroiam să plec neapărat, m-a sfătuit să mă duc la Vidin şi să-mi continui, apoi, calea pe Dunăre, pe

o corabie ce trebuia să transporte nişte baloturi pe care paşa de Timişoara le trimitea la Ismail, iar de acolo voi putea merge la Chilia să mă îmbarc pe primul caic ce va pleca la Constantinopol. Am urmat sfatul din urmă; dar, cum căruța paşei, încărcată cu pachetele lui, mi se părea prea împovărată pentru ca să pot sta în voie în locul pe care mi-l oferea căruțaşul, am închiriat o altă căruță cu doi cai, şi, la 1 mai, am sosit la Vidin.

III.

SFÂRŞIT ŞI ÎNCEPUT DE LUME

Începutul asediului din 1716 (1)

Trupele imperiale s-au grupat, în vederea ocupării Timişoarei. Itinerarul urmat de trupele imperiale a fost Petruvaradin, apoi, în lungul valului roman, peste câmpia de la Zenta, unde au trecut Tisa, şi la 28 august, au ajuns aproape de Timişoara, la Beregsău, unde şi-au organizat tabăra.

Pentru a se asigura reuşita luptei, au mai fost aduse trupe din alte zone, astfel:

— Un corp de armată staţionat la Arad, format din 14 escadroane de cavalerie, pus sub comanda generalului Rothenhan, a ajuns în zona Timişoara la 21 august;

— Un corp de armată venit de la Alba-Iulia şi Deva, format din 4 batalioane de infanterie şi 14 escadroane de cavalerie, puse sub comanda generalului Steinville.

Acesta din urmă a mărşăluit pe itinerarul Deva, Dobra, Hia, unde a ajuns la 14 septembrie. A continuat marşul pe 16 septembrie, prin Făget, Lugoj, Sinersig, Chevereş, ajungând la Timişoara la 21 septembrie.

Înainte de a trece la analiza acţiunilor de luptă, am considerat necesar să fac o descriere a terenului, deoarece acesta a impus adoptarea unor măsuri tactice care, în final, au dus la obţinerea victoriei. Pentru aceasta, am folosit planul „Die Attaque vor Temeswar" („Atacul din faţa Timişoarei"), plan care face parte dintr-o lucrare tipărită la Nürnberg. Din acest plan rezultă o bogată reţea de apă, în jurul cetăţii Timişoara. Pe lângă aceasta, în partea de nord şi nord-est, precum şi în partea de est şi sud-est a cetăţii, reţeaua de ape a format o întindere de mlaştini. Toate acestea au îngreunat şi limitat construirea unor căi de comunicaţie, accesul spre cetate fiind determinat de prezenţa, în număr mic, a drumurilor, cu toate că cetatea avea 5 porţi. Drumurile care ieşeau din cetate ocoleau mlaştinile sau le traversau pe poduri special construite cu piloni foarte înalţi.

De aici rezultă concluzia că, pentru a ajunge la zidurile cetăţii, atacatorul era obligat să se îngrămădească pe aceste poduri, care puteau

fi distruse încă înaintea începerii atacului sau erau ținta tunurilor grele din cetate. Terenul era deschis şi lipsit de mlaştini doar în partea de nord a cetății. Cel ce se încumeta sau îşi punea în plan să cucerească cetatea, era nevoit să execute recunoaşteri amănunțite, deoarece apele schimbau, de la an la an, configurația terenului. În urma acestor recunoaşteri trebuiau luate măsuri de organizare genistică. Pregătirea genistică a atacului consta în cercetarea terenului, executarea de planuri cu căile de acces favorabile şi consolidarea sau amenajarea acestora. O asemenea pregătire genistică se făcea cu mari sacrificii, deoarece artileriştii din cetate aveau misiuni bine precizate în executarea focului asupra punctelor obligatorii de trecere şi asupra atacatorului, care încerca să se apropii de zidurile cetății.

Jurnal de asediu (1)

Eugeniu de Savoya, cunoscând toate aceste servituți, a luat măsuri în consecință. Având în subordine 58 de batalioane şi 211 escadroane, după câteva atacuri nereuşite, a hotărât realizarea unei blocade, închizând toate căile de acces spre cetate. Era conştient că izolarea cetății îl va determina pe comandantul otoman să capituleze. Pentru împlinirea planului propus a fost nevoie de un studiu amănunțit al terenului, repartizarea forțelor şi mijloacelor în mod judicios, la toate acestea adăugându-se repartiția pieselor de artilerie, care, prin focul lor, trebuiau să reducă la tăcere tunurile din cetate. Sub această protecție se puteau executa în voie şanțurile de apropiere în vederea realizării dispozitivului de închidere. Planul conceput de Eugeniu de Savoya prevedea construirea mai multor trasee şi şanțuri de comunicație în vederea creării unor condiții favorabile trupelor imperiale de a se apropia cât mai mult de zidurile cetății, ferite de focul duşmanului. La toate acestea se mai adăuga şi amenajarea platformelor pentru amplasarea bateriilor de tunuri şi obuziere, executarea de şanțuri de apropiere cunoscute sub numele de zig-zaguri, precum şi construirea sau repararea podurilor peste rețelele de apă şi mlaştinile existente, pe direcția de

apropiere a trupelor imperiale. Trebuie avut în vedere faptul că toate aceste activități s-au executat în contact nemijlocit cu inamicul, care a avut patru tentative de străpungere a blocadei. La focul permanent executat de trupele otomane se mai adaugă starea vremii, care îngreuna sau prelungea terminarea, la timp, a amenajărilor genistice. Pentru a cunoaşte efortul depus de trupele imperiale, precum şi pierderile suferite, în oameni şi materiale, în această perioadă, mă voi folosi de un jurnal publicat în acelaşi an. În 1 şi 2 septembrie, 3.000 de soldați sub comanda generalului Würtenberg au început lucrul la tranşeele de apropiere. Focul duşman, pe lângă faptul că a stânjenit executarea lucrărilor, a ucis un căpitan şi 9 soldați şi a rănit 60 de soldați. în ziua de 3 septembrie nu s-a lucrat prea mult deoarece a plouat. Tot în aceste condiții a fost executată o paralelă în lungime de 320 de paşi. Şi în această zi pierderile s-au ridicat la 4 morți şi 32 de răniți. În ziua de 4 septembrie s-a continuat lucrul fără evenimente deosebite, în ziua de 5 septembrie au fost amenajate două baterii, care au fost ocupate imediat cu 9 tunuri. În noaptea de 6/7 septembrie a fost amenajată încă o baterie, care după terminare a fost ocupată cu 5 tunuri. În ziua de 7 septembrie s-a continuat lucrul neterminat în zilele anterioare şi s-a realizat un zig-zag lung de 200 de paşi.

Jurnal de asediu (2)

În ziua de 8 septembrie s-a continuat lucrul la şanțurile de apropiere, ajungându-se până la 6–7 paşi de şanțul palisadei. În această zi a fost rănit mortal maiorul de geniu Hochenfeld.

În ziua de 9 septembrie s-a continuat lucrul, sub protecția tragerilor de artilerie, care au executat un foc neîncetat de la ora 20 până către ziuă. În aceeaşi noapte, sfidând tragerile de artilerie, trupele otomane au executat un atac, ieşind din cetate. Atacul otomanilor a fost destul de impresionant, deoarece soldații țineau în mâna stângă o făclie iar în cea dreaptă, sabia. Atacul nu a reuşit deoarece făcliile au fost un reper bun pentru trăgătorii imperiali.

În ziua de 10 septembrie s-a continuat lucrul cu mai multă intensitate dar a fost întrerupt de o nouă tentativă de realizare a unei breşe în cercul ce forma blocada. Încercarea otomană a fost zădărnicită de către Regimentul de dragoni Schänbonv.

În ziua de 11 septembrie au fost construite alte zig-zaguri, realizându-se, astfel, o apropiere mai mare şi în mai multe locuri faţă de palisada cetăţii.

În ziua de 12 septembrie s-a lucrat fără încetare.

În ziua de 13 septembrie s-a amenajat un nou amplasament pentru 15 mortiere şi o altă baterie pentru 4 tunuri, care aveau misiunea să execute breşe în palisade.

În ziua de 14 septembrie au fost aduse de la Buda mai multe piese de artilerie.

În noaptea de 15/16 septembrie au fost instalate tunurile şi mortierele în poziţie iar în timpul zilei de 16 septembrie au început tragerile de artilerie cu o intensitate mult sporită.

În ziua de 17 septembrie, artileria a executat un foc masiv asupra palisadelor iar numărul pieselor de artilerie a crescut prin aducerea unor tunuri de la Essek. În această zi, garnizoana asediată a fost somată să se predea, dar paşa, comandantul cetăţii, a răspuns că nu poate să execute această somaţie deoarece ar păta onoarea sultanului său.

În 19 septembrie, artileria a mai fost înzestrată cu încă 18 tunuri. S-a început executarea unui foc masiv asupra palisadelor, pe întreg frontul.

În zilele de 20–22 septembrie au fost realizate câteva breşe în palisade iar focul artileriei a avut un efect mare asupra cetăţii.

În ziua de 23 septembrie, trupele otomane din mai multe unităţi de infanterie şi cavalerie, cu sprijinul focului de artilerie, au încercat să străpungă încercuirea. Nici de data aceasta acţiunea otomană nu a reuşit, trupele destinate atacului fiind obligate să se retragă.

Sfârşitul asediului

În ziua de 24 septembrie au fost amplasate câmpuri de mine pe direcţiile posibile de ieşire a duşmanului. Tot în această zi au fost construite poduri peste şanţul palisadelor.

În ziua de 25 septembrie, a avut loc un puternic schimb de trageri de artilerie. Intensitatea tragerilor artileriei otomane a constituit un indiciu pentru comandanţii imperialilor, care au luat măsuri sporite de apărare.

În ziua de 26 septembrie, previziunea s-a transformat în realitate, deoarece trupele otomane au trecut, în forţă, la ofensivă, acţiune ce a fost, din nou, zădărnicită. La această tentativă de ieşire din încercuire s-au alăturat trupele otomane şi tătare, care, concentrate la Belgrad, s-au pus în marş, ajungând până la localitatea Giroc, dar acţiunea eşuată l-a determinat pe comandantul corpului otoman şi tătar să se retragă, urmând acelaşi itinerar până la Belgrad.

În ziua de 27 septembrie a fost executat un foc puternic de artilerie din ambele tabere.

În zilele de 28 şi 29, tirul de artilerie a continuat; cu toate acestea, trupele imperiale au reuşit să instaleze podurile peste tranşee.

În noaptea de 30 septembrie, în ciuda ploii ce nu mai contenea, trupele imperiale, sub comanda generalului Würtenberg, au asaltat şi cucerit palisadele cetăţii. În această acţiune au fost răniţi 1.487 de ofiţeri şi soldaţi iar 455 au căzut la datorie.

Până la 10 octombrie s-a continuat lucrul la amenajarea terenului şi construirea de noi baterii, care au fost ocupate de tunuri şi obuziere.

La începerea blocadei, numărul pieselor de artilerie a fost de 61 tunuri grele, 24 tunuri grele de tip vechi, 64 mortiere şi 56 tunuri-mortiere. Toate acestea au executat un foc metodic asupra cetăţii, producând mari pagube în efective şi materiale.

În zorii zilei de 11 octombrie au început tragerile de artilerie pentru distrugerea zidurilor oraşului. La această misiune au participat 43 de piese de artilerie de mare calibru.

Focul de artilerie nu a încetat nici noaptea iar, în zorii zilei de 12 octombrie, acesta s-a intensificat. Pe la ora 11,30, un steag alb ridicat pe zidul cetăţii a constituit semnalul că cetatea capitulează.

Cronica lui Mehmed Raşid (1)

„La urechile celor din oastea împărătească a sosit ştirea că, prin voinţa lui Allah, afurisiţii ghiauri, după înfrângerea oştii islamice, socotind aceasta un bun prilej, au pornit cu toată tabăra lor nenorocită asupra cetăţii Timişoara şi că au început să se pregătească pentru asediu prin săparea de şanţuri şi gropi adânci în toate părţile, ceea ce a vârât o groază foarte mare în ei.

Dar, de azi înainte, fiind necesită ajutorarea ei grabnică, au fost înscrişi, în urma măsurii luate de defterdarul Elhadj-Mehmed efendi, serdenghecidii şi tarakkili, cu câte cinci aspri daţi înainte, trei mii de îngrijitori de cai şi catârgii, cu câte 15 aspri soldă şi câte 25 guruşi bacşiş. Ei au fost trimişi, cu condiţia să intre în cetatea «Timişoara».

...Pentru a sprijini treburile serhatului, demnitarii statului, aflaţi la oastea împărătească, socotiseră potrivit să se acorde rang de viziri muhafâzului de Belgrad, Sarî-Ahmed paşa, şi muhafâzului de Timişoara, Elhadj-Mustafa paşa. Această dorinţă fiind făcută arz la tronul împărătesc, se emisese şi se trimisese un hatt-i-humaiun măreţ. Dar, sosind ştirea despre asedierea cetăţii Timişoara şi nemaifiind cu putinţă sprijinirea treburilor serhatului de către muhafâzul de mai sus şi dat fiind că acesta fusese motivul pentru care i se acordase titlul de vizir, s-a emis un nou hatt-i-humaiun împărătesc ca să se anuleze hatt-i-humaiunul care îi fusese trimis mai sus pomenitului Elhadj-Mustafa paşa pentru rang. Vizirul Husein paşa, împreună cu serden-gheatii, spahii cu solde mărite şi alte categorii de oşti, aflate lângă el, în total vreo 10–15 mii de ostaşi fricoşi, care, la înfrângerea trecută de la Varadin, fugiseră la adăpost din cauza atacului ghiaurilor, au atacat o dată, de nevoie, tabăra ghiaurilor. Dar, văzând şanţurile din jurul taberei, numărul mare al duşmanilor credinţei şi, de asemenea, văzând

şi lipsa de zel a oştirii pentru lupta cu ghiaurii afurisiți şi, convingându-se şi de părerile ostaşilor, care mărturiseau neputința lor şi arătau, din suflet, dispreţul lor faţă de lupta cu duşmanii josnici, el s-a întors cu ei şi a pornit spre Panciova.

Cronica lui Mehmed Raşid (2)

Trimiterea agăi de ieniceri de la curtea împărătească la cetatea Timişoarei.

De la populația Timişoarei soseau, unele după altele, cu rugăminți de ajutor din partea oştii împărăteşti, strigăte de disperare din cauza atacului duşmanului legii.

Kurt „Mehmed" paşa, care mai înainte de aceasta fusese numit cu un număr oarecare de ostaşi cu solde mărite (terakkili), stătea la Panciova. El a înştiinţat oastea împărătească precum că, din cauza numărului mare al duşmanilor legii, a merge asupra lor nu ar avea alt sfârşit decât înfrângerea. De aceea, când s-a ținut sfat în fața marelui vizir, toți au arătat că nu se poate face nimic şi au şovăit în luarea unei hotărâri în această privință. Atunci aga de ieniceri, Husein aga, văzând că toți sunt cuprinşi de teamă, a arătat bravură, zicând: „Dacă porunciți, vom merge, deoarece nu se poate să stăm şi să privim aşa!". Lui i s-a acordat îndată titlul de vizir şi i s-a dat firman să se ataşeze oştii aflată lângă mai sus arătatul vizir Kurt „Mehmed" paşa, care se afla la Panciova. Chehaiaua de oaste, Mehmed aga, a fost numit locțiitor de agă. Afară de faptul că vizirul Husein aga, cel menționat mai sus, a luat cu el pe propriii săi ostaşi de gardă, au mai fost puşi să strige telalii, zicând: „Să vină ostaşii care sunt viteji şi au în inimile lor bravură", „Să mergem să-i ajutăm pe frații noştri de aceeaşi credință!" În două zile, el a trecut podul de peste Dunăre, împreună cu vreo cinci mii de ostaşi voluntari, şi s-a grăbit să se întâlnească cu oastea care se afla la Panciova.

Duşmanii credinței care asediau cetatea Timişoarei, fiind în număr de peste 150.000 de afurisiți, ei au săpat, în tabăra nenorocită, şanțuri şi

gropi adânci şi largi şi au aşezat tunuri, barând, astfel, calea oştilor islamice. După ce au îndepărtat din toate părțile orice posibilitate de atac, au săpat şi au construit câte o tabără, din loc în loc, cu ajutorul a peste 30.000 de raiale ghiaure, întărituri de pământ, asemenea unor cetăți de pământ, iar cu ajutorul tunurilor şi humbaralelor, au provocat greutăți şi pierderi mari bărbaților, femeilor şi copiilor asediați în interiorul cetății de mai sus.

Cronica lui Mehmed Raşid (3)

Atunci duşmanii legii au spus: „Iată, şi oastea care venise în ajutorul vostru a fugit şi s-a întors înfrântă. De ce tărăgănați, de acum încolo, predarea cetății?”. Şi au început să forțeze şi mai mult pe cei din cetate, cu tunuri, puşti şi hambrale. Afară de aceasta, apărătorii cetății, ca: Elhadj-Mustafa paşa, precum şi aga de Timişoara, Salih aga, care era mazilit din funcția de chehaia de oaste, au renunțat la conducerea luptei şi au devenit neputincioşi de a mai pregăti oastea. Ei ziceau că: „De şaptezeci şi două de zile suportăm asediul şi nu e nici un semn şi nici o veste de ajutor. Ce să facem?”

Afară de faptul că ei spuneau astfel de cuvinte, care descurajau oastea, şi afurisiții, purtători de viclenie, la rândul lor, încercau să convingă populația şi s-o înşele, zicând: „Dacă vă predați, nu numai că puteți pleca în linişte, cu toate bogățiile voastre, dar noi putem să şi plătim toate lucrurile voastre”. Astfel, ei puneau la cale viclenii şi înşelăciuni ca să ia cetatea cu o zi mai devreme.

De aceea, ceata de ostaşi, precum şi populația cetății asediate, folosindu-se de presiunile pe care le făceau căpeteniile oştii, au cerut să-şi salveze viețile şi avuțiile şi, în a patra zi a lunii zilka (20.10.1716), au predat ghiaurilor cetatea, în mod condiționat. Prin porunca lui Allah, acest eveniment a sfâşiat inimile locuitorilor, deoarece cetatea mai sus arătată, deşi rămăsese mai înainte, în timpul ocupației Belgradului, timp de vreo trei-patru ani, ca un punct înaintat în ținuturile ghiaure, stătuse, totuşi, în mâinile musulmanilor, datorită stăruinței depuse pentru apărarea cetății de un muhafîz dârz ca

răposatul Djafer paşa şi datorită hotărârii sale pentru a sluji cinstea, onoarea şi credinţa, precum şi împărăţia.

O astfel de cetate întărită, care era digul graniţelor islamice şi lacătul Ţării Româneşti şi al Moldovei, precum şi al altor ţinuturi aflate pe partea cealaltă a Dunării, a intrat în mâinile ghiaurilor din cauza delăsării şi nepăsării apărătorilor, deşi avea în ea încă nenumărate cete de oşti şi, chiar dacă asediul ar fi durat timp de patru-cinci ani, tot ar fi avut cantităţi suficiente de zaherea, muniţii şi arme de luptă. Deşi arzul care cuprindea această veste tristă sosise la Curtea împărătească de la Adrianopol şi deşi padişahul cel zelos, precum şi demnitarii devotaţi, se întristaseră foarte mult, totuşi, ştiindu-se sigur că inimile musulmanilor care se văitau din pricina înfrângerii de la Varadin, vor fi mâhnite şi mai mult, odată cu ştirea neplăcută despre Timişoara, această veste a fost ascunsă şi, abia după ce, timp de vreo cincisprezece-douăzeci de zile, au circulat în popor zvonuri ca: „ba Timişoara a căzut, ba nu a căzut”, s-a aflat, în cele din urma, adevărul, iar atunci populaţia a fost cuprinsă de jale şi de suferinţă.

O scrisoare de la Timişoara: 16.08.1716 (1)

„Timişoara este aşa de ruinată încât nici nu se poate bănui că ar mai semăna cu oraşul de altădată. Bombele mortierelor noastre, din care s-au aruncat: în prima noapte 923, a doua noapte 1.200 iar a treia noapte 1.648, împreună cu cele 43 semicartaune azvârlite de către cele patru baterii au produs efectul dorit, cauzând turcilor o aşa de îngrozitoare spaimă, încât le era imposibil de a mai rezista unui astfel de foc nemaivăzut, încă, de ei. Pentru a fi în siguranţă contra pericolului ce-i ameninţa, Paşa, care avea comandamentul suprem, fu nevoit a se adăposti sub un bastion, ale cărui cazemate de piatră erau boltite, şi, la urmă, fu nevoit a prezenta punctele de capitulare pe care generalisimul locotenent-general, Principele de Savoya, mai mult din mărinimia-i înnăscută, le-a acordat.

Prin punctele de capitulare, turcii cereau să li se acorde libera ieşire din oraş pe drumul indicat de ei, cu toate insignele de onoare şi cu tot echipamentul lor, apoi cereau căruţe şi trăsuri pentru transportarea bagajelor precum şi alimente de drum.

Cu unele modificări, Principele de Savoya a aprobat punctele de capitulare, şi-n urmă turcii au început a părăsi oraşul, însă nu conform acordului ce li s-a admis, ci au ieşit în dezordine, plecând ca nişte hoarde de ţigani şi vagabonzi dezmăţaţi. Înaintea Paşalei era purtată o coadă de cal aşezată în toc. Apoi, un grup de spahii şi tătari urmau pe paşă, călări. Iar ceilalţi veneau, deşiraţi, în dezordine, împreună cu ienicerii, ale căror steaguri erau transportate în căruţe. Această gloată era foarte tăcută iar noi (cei din armata imperială) ne plimbam liberi prin oraş; lucru despre care, la timp de pace, niciodată nu s-a auzit şi nici nu s-a văzut, în Timişoara, unde pe tot timpul cât au avut-o sub stăpânire, în oraş era multă neorânduială din partea aripatelor lor”.

O scrisoare de la Timişoara: 16.08.1716 (2)

„În ceea ce priveşte oraşul, acesta se compune numai din case de lemn, având şi o ierugă adâncă de apă, căptuşită bine cu ziduri de stejar iar parapetele sunt îmbrăcate cu trunchiuri de stejar aşa de groase încât se opreau gloanţele în ele. Drumul acoperit este prevăzut cu baterii şi cu un şanţ exterior, în bună stare, cu palisade, precum şi cu artilerie, muniţiuni, proviant şi altele şi, cu toate acestea, turcii tot au consimţit să se predeie!

Ca muniţiuni de răsboiu ne-au rămas 136 tunuri de fer, din care cele mai multe neutilizabile şi 10 mortiere; printre tunurile amintite se găsesc două care pot trage 60 funţi. Apoi ne-au mai rămas 5.000 măji iarbă de puşcă, 3.000 măji de plumbi, precum şi alte materiale.

Între diferitele provianturi ne-au rămas şi câteva mii de măji de mei şi pesmeţi.

Odată cu plecarea turcilor, fu numit, ca şi comandant al oraşului, General-Wachmeister-ul conte Wallis, căruia i s-au dat în garnizoană 6 batalioane de pedestraşi şi câteva companii de grenadiri.

Terenul mocirlos din jurul cetăţii a fost, în acest an, aşa de uscat cum nici când nu s-a văzut, mai cu seamă pe locul unde este bivuată armata noastră; turcii acum nu se mai plimbau cu bărcile, ca altădată... În toate localităţile din împrejurimi a plouat, pe când aici aproape totdeauna a fost timp foarte frumos; mai în zilele din urmă, vremea e aşa de plăcută încât zici că suntem în plină vară.

Dintre mărfuri, nu se mai găseau de cumpărat decât foarte puţine, întrucât evreii şi parte din sârbi se grăbiseră din vreme a strânge totul de pe la neguţători. Preţul cafelei s-a scumpit enorm, aşa că şi chiar la Viena se poate procura mai uşor decât aici”.

Cronica lui Silahdar Mehmed Aga (1)

Invazia ghiaurilor asupra cetăţii Timişoara

Başvechilul cezarului nemţesc, un necredincios blestemat, a găsit prilej de pradă şi s-a întors cu harabale de tunuri, muniţii şi zaherea, luate de la noi. Apoi, după ce a aşezat oastea austriacă în faţă, a trecut Dunărea pe la Varadin, în câmpia Pecika. De acolo peste podul aşezat pe râul Tisa, a trecut pe partea Timişoarei.

Când a venit pe la mijlocul lunii ramazan (1128), a asediat cetatea Timişoara din patru părţi şi a împrejmuit-o cu un şanţ mare şi şarampoaie. După ce a trecut în câmpia Bacika, din faţa Tisei, aproape 100.000 din raialele Timişoarei: bătrâni neputincioşi la lucru, femei cu copii, cu avuţii, cu îmbrăcămintea şi animalele lor, şi-a ales dintre raialele sale ghiaure, aproape 30.000 «de oameni» puternici, potriviţi pentru război; le-a pus pe cap şepci (şapkalar) şi în mâini săbii, pe unii i-a aşezat în întărituri iar pe alţii i-a însărcinat să taie tufişuri şi lemne spre a le aşterne peste şanţurile cetăţii; după ce au cărat pământ «pentru astuparea» acestora, au trecut peste ele tunurile, luptând zi şi noapte. Atunci musulmanii, care erau asediaţi, au scos, prin poarta Ugrun, un om îmbrăcat în haine de ghiaur şi l-au trimis la marele vizir din Belgrad, să-i dea de ştire. După ce au fost recrutaţi câte 1.000 de

ostaşi serdenghecidii dintre spahii şi silahdari cu câte 14 aspri «pe zi», în prima zi a lunii şevval (1128), într-o zi de vineri, potrivit cu dorinţa sa, viziratul a fost acordat agalei de ieniceri Zileli Husein aga. Aceştia i-au fost ataşaţi şi numiţi pentru ajutorarea Timişoarei şi, chiar în aceeaşi zi, au plecat la Panciova. De asemenea, prin aianul oştii, Mihter Iusuf aga, au fost trimise ilustre porunci întărite, ca şi măria sa hanul Kaplan Ghirai să ajungă o zi mai devreme, cu oastea de pe lângă el, în ajutorul Timişoarei. Însă Cerchez Mehmed paşa, deşi construise palanca Orşova, pe când o păzea, auzind de înfrângerea turcilor la Varadin, s-a speriat că ghiaurii vor veni şi asupra sa. De aceea, a dat foc cetăţii pe care o construise cu însăşi mâna sa şi a trecut în partea Vidinului. S-a trimis firman acestuia să se adune, cu toată oastea sa, într-un loc cu Ibriş Hagi Husein aga şi iarăşi, să treacă Dunărea în partea Orşovei; apoi, să ajungă împreună cu hanul tătăresc în ajutorarea Timişoarei. Măria sa hanul tătăresc, la rândul său, după ce a trecut prin Moldova şi Ţara Românească, a venit cu Cerchez Mehmed paşa, într-un loc apropiat de Orşova. Drumurile lor, care treceau prin palanca Mehadiei, au fost distruse de ghiaurii care se întăriseră aici, dând foc pălăncii sale. Apoi au plecat din platoul Helmaş sub Yeni-Palanca.

Cronica lui Silahdar Mehmed Aga (2)

„Acolo l-au găsit ca muhafâz pe Kurd Mehmed paşa, care nu putea intra în Timişoara. Luând un prins (dil), l-au întrebat despre Timişoara, iar el a spus: «Astăzi sunt 12 zile de când oastea nemţească a luat Timişoara prin capitulare şi cei care au ieşit dintr-însa au fost duşi şi lăsaţi sub Panciova. A avut loc un sfat unde s-a spus: Nu se poate înainta, căci duşmanul a luat toate părţile noastre şi nici nu ne putem întoarce, deoarece duşmanul fără de credinţă, venit la Panciova, va ieşi asupra noastră şi nu vom putea rezista nici într-un fel. De aceea am văzut numai putinţa trecerii de la Yeni-Palanca spre Ihram, o localitate din faţă». Cu cinci sau zece caice au trecut în partea localităţii Ihram, şi

cei mai mulți au vâslit peste Dunăre. Husein pașa, agă de ieniceri, a mers și cu pericol de moarte a ajuns aproape de Timișoara. Dar a găsit-o ocupată și cu șanțuri adânci și lungi, în patru părți, întărită cu șarampoaie, cu numeroase redute, metereze și tunuri. Atunci a mers prin spatele fortăreței interioare, pe un drum plin de păduri, pe unde nici pasărea nu zboară, dar mulți au căzut cu caii lor în șanț și au fost uciși de mâna ghiaurului; de asemenea, mulți au murit uciși de bătăile tunurilor și puștilor ghiaure. S-au întors disperați și au venit la Panciova, unde au arătat marelui vizir cele întâmplate. Acesta le-a dat învoire și au trecut Dunărea în partea Belgradului și au intrat în cetate. După aceea, dușmanul a întețit asediul cetății, a început să tragă și mai mult cu tunurile asupra cetății; asediatorii rămași sub focul dușmanului, îndată ce au înțeles că nu vor veni apărătorii, în a 28-a zi a lui șevval (1128), într-o zi de joi, au predat cetatea Timișoara prin capitulare. Austriecii au dat celor din Timișoara harabale îndeajuns ca să iasă cu avuția și lucrurile lor din cetate, așa cum acceptaseră. Aceștia, în număr de 6.000 de suflete, au fost duși sub pază la Panciova, unde au fost lăsați. Austriecii, găsind cetatea Panciova lăsată de noi pustie, au stăpânit-o, iar de aici s-au întins și la Yeni-Palanca. Kurd Mehmed pașa, neputând să reziste, a predat cetatea prin capitulare, ieșind de aici și trecând în palanca Ihram. În noaptea zilei de vineri, după ce s-a înnoptat, când cei din Timișoara au capitulat, eu, sărmanul autor, l-am visat pe măria sa profetul, care venea, trist și amărât, din partea Rumeliei. Și în a 9-a zi a lunii zilkade (1128), zi de duminică, a sosit la Adrianopol știrea cu data capitulării Timișoarei. Neamul lui Muhammed a fost cuprins de amărăciune și tristețe, dar porunca este a lui Allah".

Harta Perette, 1716

Pentru comparaţie cu alte planuri, iată şi harta făcută în faţa şi în interiorul cetăţii, în 1716, reprodusă după Mihai Opriş, unul dintre cei mai serioşi cercetători ai trecutului Timişoarei.

„Planul Timişoarei, foarte exact ridicat, în anul 1716, de către domnul Perette, căpitan, inginer şef în serviciul majestăţii sale imperiale şi catolice, în fortăreţele Raab (Gyor) şi Timişoara.

A — Porţile Prinţului Eugen; B — Poarta Turnului (de la Chardacque); C — Porţile Belgradului; D — Poarta Apei; E — Porţile Aradului; F — Poarta Transilvaniei; G — Catedrala sau Marea Moschee; H — alte moschei ale Oraşului (sunt indicate cinci edificii); I — Moscheea Castelului; K — moscheea din Palanca Mică; L — moschei din Palanca Mare (sunt indicate trei edificii); M — franciscanii (sunt indicate două edificii, ambele având forma alungită — terminată cu o absidă spre est — tipică pentru biserici, amplasate în două cvartale diferite); N — băile oraşului şi O — cele din Palanca Mare; P — morile acţionate cu cai; Q — mori de apă în afara oraşului; R — Noul Ravelin; S — diguri nou construite; T — vechi dig turcesc, înălţat cu 3 picioare până la E; V — bordura şanţului, supraînălţată pentru a reţine apele; X — moară care a fost proiectată şi marcată 4(?), se va executa mai comod în G; Y — podurile noi, care fuseseră ruinate de artileria imperială; Z — vechi poduri reparate; (?) — retranşare făcută de turci în spatele breşelor noastre, marcată P; 2 — Paauf (?) sau Casa Inginerilor”.

Un episcop ortodox în asediul din 1716

Iată cum descrie episcopul Ioan Vladislavievici păţania sa din 1716, la zece ani de la evenimente, într-o scrisoare prin care cere permisiunea de a face hagialâc la locurile sfinte ale creştinătăţii:

„Înalt Consiliu de Război, preaîndurători domni

Întrucât locurile sfinte ale muntelui Sinai şi Ierusalimului sunt închinate cultului creştin, se cuvine ca făgăduielile evlavioase, făcute potrivit învăţăturii creştineşti, pentru alinarea necazurilor omeneşti, să fie duse la îndeplinire.

Astfel, făgăduind eu încă cu şase ani în urmă, pe când slăvita cetate a Timişoarei era supusă jugului şi turbării turcilor, fiind împresurată de oştile cele biruitoare ale Maiestăţii Sale Chesaro-Crăieşti, iar eu eram în temniţa nelegiuită a turcilor, precum şi iarăşi anul trecut, fiind în grea boală a trupului, cum că voi cerceta locurile legii celei sfinte, ci neputând eu face aceasta fără de pasuşurile înaltului Consiliu Aulic de Răboi, ale domnilor celor preaîndurători, am socotit că se cade a mă ruga cu supunere de înaltul Consiliu Aulic de Război, ca să-mi dea pasuşurile pentru a-mi putea îndeplini făgăduinţa, aşa ca să pot pleca şi mă întoarce slobod, netăgăduindu-mi-le, pentru care înaltă milostivire nu voi lipsi a mă ruga la amintitele locuri sfinte de măritul Dumnezeu pentru sănătatea înaltului Consiliu Aulic de Război şi pentru binecuvântarea veşnică a Augustei Case de Austria.

Al înaltului Consiliu Aulic de Război, al
domnilor mei preaîndurători preasupus slujitor
Ioan Vladisavievici,
episcop de rit grecesc al Timişoarei”

Arzuri otomane din 1716

Foarte interesante sunt arzurile (scrisorile) trimise, din Timişoara anului 1716, de diferiţi slujbaşi şi ofiţeri, spre marele vizir şi alţi înalţi demnitari otomani, solicitând ajutoare militare, logistice, provizii şi raportând asupra situaţiei fortificaţiei. Pentru că Timişoara capitulează pe 12 octombrie, acelaşi an, aceste scrisori au şi o mai mare relevanţă asupra stării de spirit din interiorul Timişoarei din 1716. Să răsfoim câteva dintre ele. O scrisoare din 28 mai anunţă nevoia a 200 de tunari care ar trebui trimişi rapid din tabăra sultanului de la Niş. Defterdarul cetăţii scrie şi el, în aceeaşi zi, că pentru hrana lor trebuie trimise şi câte 25 ocale de carne, zilnic. Pe 9 iunie se solicită marelui vizir 50.000 guruşi absolut necesari pentru plăţile în curs. Pe 28 iunie, defterdarul îi scrie marelui vizir că Mustafa paşa a făcut o trecere în revistă a efectivelor din cetatea principală. Marele vizir scrie timişorenilor, din Istanbul, pe 11 august 1716, că le trimite 4.434 pâini şi 858 kilograme orez pentru hrana spahiilor ce apără cetatea. Tot acelaşi scrie că trimite şi 4.626 pâini şi 935 kg grâne pentru 6 zile, hrană a 737 luptători. Pe 19 august 1716, Feizulah, cadiul (judecătorul — n.n.) din Timişoara, adevereşte existenţa lui Abdulah, fiul lui Beizade Mehmed bei, într-o pricină bănească cu defterdarul cetăţii. Pe 6 septembrie, un necunoscut îi scrie marelui vizir despre consumul de alimente de către luptători în număr de 2 agale, 2 kethuda, 34 sergenţi şi 650 luptători de rând, ce consumă 830 pâini, 152 ocale carne, 143 kg grâne. Proviziile existente mai ajung doar pentru două zile. Pe 16 septembrie, defterdarul din Timişoara arată că 700 spahii îi cer măcelarului principal al cetăţii 840 ocale de carne. Această cantitate le va ajunge pentru şase zile. După această dată, arzurile otomane se răresc şi încetează, apoi. În vara aceluiaşi an, puţin înainte de începerea asediului, mulţi căruţaşi, dulgheri, muncitori necalificaţi şi ţigani au lucrat intens la ultimele măsuri de fortificare. În van, căci asediul început imediat înseamnă sfârşitul epocii otomane.

Înfățișarea Timișoarei otomane

Multe sute de pagini s-au scris, despre Timişoara, în vremea turcilor otomani. Multe alte sute şi mii se vor scrie. Curiozitatea omenească este veşnic vie. Dintre toate aceste mărturii, doar câteva au permis o reconstituire a realităților de odinioară. Pentru aceasta este nevoie de citirea exhaustivă a scrierilor vechi, delimitarea tuturor informațiilor ce permit localizarea unor obiective de altă dată, amplasarea lor în contextul real, prin comparare cu vecinătățile, suprapunerea acestora pe o hartă contemporană, la o scară compatibilă. Un asemenea efort a făcut şi arhitectul transilvan Paul Niedermaier, cel care s-a ocupat, aproape o viață, cu structura şi dezvoltarea oraşelor şi fortificațiilor nord-carpatice. Rezultatul muncii Domniei Sale, în privința Timişoarei medievale, a fost consemnat într-o lucrare editată în Germania, care are un plan al Timişoarei din anul 1717, la scara 1 : 5.000 în care arată structura arhitectonică şi urbană a cetății, a Palancii Mari şi Mici în acel an, suprapunându-se peste structura urbană actuală. Pentru o mai vizibilă lecturare, am trasat cu albastru brațele de apă ale râului, cu albastru mai închis centura de apă a nordului cetății şi a nordului Palancii Mari, cu roşu zidurile şi bastioanele cetății, cu galben contururile străzilor şi cu verde conturul terenurilor joase şi mlăştinoase. Se remarcă existența unor cartiere cum ar fi Palanca Mare la nord, vest şi est de Cetate, Cetatea propriu-zisă, Castelul şi Palanca Mică.

Cetatea „otomană” a Timişoarei (1)

Multe generaţii de timişoreni au visat să vadă cu ochii lor cum arăta Timişoara din vremea stăpânirii otomane. An de an, decenii şi secole de-a rândul s-au strâns diferite mărturii care — coroborate — au dus la o posibilă înfăţişare a cetăţii în perioada amintită. Din deja pomenitul plan al Timişoarei din anul 1717, conturat de arhitectul Paul Niedermayer, vă prezentăm, acum suprapunerea tramei stradale „otomane” şi a celei actuale. Arhitectul citat oferă şi o denumire a străzilor din veacul al XVIII-lea, cu denumirile actuale. Ne-am permis să-l completăm acolo unde denumirea s-a schimbat, după 1989. Obiectivele civile şi religioase sunt marcate, pe schiţă, cu litera D, cele militare cu litera F iar străzile veacului al XVIII-lea cu cifre arabe de la 1 la 47. O identificare ceva mai precisă a acestor D şi F ar arăta astfel: Bastionul Porţii Apei (F 12) se afla pe unde este, acum, Sala de Sport nr. 2, în zona din spatele actualului ceas floral de lângă magazinul „Bega”; Poarta Apei (F 11) se afla pe locul actualului ceas floral; Bastionul Porţii Azapilor se afla pe locul Bastionului dintre străzile Popa Şapcă şi Hector; Poarta Azapilor (F 9), numită şi a Aradului sau a Lugojului, se afla la extremitatea nordică a Bastionului de azi, înspre Fântâna Punctelor Cardinale; Bastionul de artilerie (F 8) se afla în zona de azi a fântânii mai sus citate; poarta F 7 se afla la colţul Pieţei Unirii cu str. E. Grigorescu — acolo unde-i „Casa rasciană”; Poarta Cocoşului (F 6), numită şi Poarta Seghedinului sau Poarta Prinţului Eugen, se afla în curtea nordică a Spitalului Militar, chiar în zona intrării de azi din str. Gh. Lazăr; Bastionul ienicerilor (F 5) se afla pe actuala stradă Sfântul Ioan, în zona actualei capele militare; Bastionul turnului sângeriu (F 4) se poate localiza în zona Comisariatului Militar — IPROTIM, paralel cu fosta stradă dintre Spitalul Oftalmologic şi Comisariatul Militar; Poarta Turnului Sângeriu se afla chiar în curtea actualului Comisariat Militar; Mica poartă a Cetăţii (Kucuk Kale kapî, F 2) se afla între castel şi intrarea monumentală spre discoteca Discoland; Poarta Apei (F 1) se afla între capătul nord-estic al castelului şi prima clădire din str. L. Blaga.

Cetatea „otomană” a Timişoarei (2)

Alte obiective vechi, ce pot fi identificate pe actuala tramă stradală, sunt celebre în toate descrierile epocii de stăpânire otomană. Nouă, celor ce suntem obişnuiți cu această tramă stradală, ne poate părea extrem de curios, dar realitatea epocii aceasta era. Haideți să localizam câteva moschei şi biserici din cartierul Cetate. În actuala piață a Libertății, la începutul străzii C. Brediceanu se afla, odinioară, o moschee numită şi a lui Ali bei (D 1), în perimetrul de mai târziu al bisericii franciscanilor, apoi a piariştilor. Întrebarea pusă de mulți cercetători ai istoriei timişorene este dacă această moschee a fost transformată dintr-o biserică creştină sau a fost construită direct ca moschee. Poate lectura foarte atentă a cronicilor otomane să permită un răspuns sigur. O altă moschee se afla pe actuala stradă Eugeniu de Savoya, într-un perimetru unde azi se găsesc gogoşeria şi lacto-barul. Moscheea cea Mare (D 3) se afla în actuala piață Sfântul Gheorghe cu orientarea N-V spre S-E cu intrarea chiar pe liniile de tramvai de azi de la intrarea în piață. Aceeaşi întrebare: a fost inițial biserică creştină şi s-a transformat în moschee? A fost reclădită cândva ca şi moschee? Pe locul acestei moschei — sfințită în 1716 ca biserică creştină — s-a înălțat celebra biserică Sf. Gheorghe, demolată prin 1912-l913. Moscheea Gingime sau Cincime (D 4) se afla la încrucişarea actualelor străzi Eugeniu de Savoya şi Traian Doda, în spațiul liber din fața Cărții Funciare şi, parțial, pe locul Dicasterialului. Pe strada de azi Gh. Lazăr, în locul Liceului „N. Lenau” figurează o altă moschee (D 8), fără nominalizare la P. Niedermayer. Celebra baie a oraşului, din epoca turcească, despre care aminteşte şi documentul din ianuarie 1718 este localizată (D 14) în Piața Libertății, în zona chioşcurilor de ziare de acum, până spre havuzul din fața statuii. Marea pulberărie otomană se afla pe locul Palatului Dicasterial; ea a fost dărâmată abia prin anul 1756. Dacă urmăriți cu atenție suprapunerile lui Paul Niedermayer, fie că sunteți total sau parțial de acord cu datele sale, vă veți apropia de o Timişoara, pe care puțini muritori o mai cunosc.

Planul Timişoarei şi al împrejurimilor sale, cu atacul Palăncii (Mari) şi fortificarea cetăţii, 1716

Pentru a compara veridicitatea datelor oferite de arhitectul Paul Niedermayer, vă oferim, acum, o schiţă a Cetăţii (fortificaţia şi castelul), aşa cum au văzut-o inginerii militari austrieci în anul 1716 şi cum au desenat-o, pentru a uşura atacul final, dar şi în ideea refortificării, pe viitor, a acestei extraordinare cetăţi a Timişoarei. Din totalul schiţei am ales doar partea cetăţii şi castelului, unde se observă foarte bine atât centurile de fortificaţii, cât şi trama stradală. Am trasat cu roşu străzile de odinioară, spre a fi mai uşor vizibile. Litera A indică Oraşul, litera B (nevizibilă în fragmentul nostru) indică Palanca Mare, litera C arată poziţia Castelului, litera D indică Palanca Mică, litera E marea suburbie, invizibilă în fragmentul ales acum, litera G indică direcţia atacului, litera H arată poziţia bateriilor, litera K arată casele din Cetate, litera N indică principalele bastioane, litera O indică ravelinurile. Se observă bine cele două rânduri de fortificaţii dintre Oraş şi Palanca Mare, inclusiv bastioanele. Se observă şi poziţionarea porţilor cetăţii: una la sud, două pe latura vestică, una la S-V, alta la N-V şi ultimele două la est; prima la N-E şi cealaltă la S-V. Mai putem observa cu atenţie şi fortificaţiile ce înconjurau castelul şi intrândul spre nord al castelului (numit de multe ori, Insulă sau cetatea interioară). Obiectivele citate la schiţa Niedermayer sunt vizibile şi aici, exact în aceleaşi locuri. La fel se întâmplă şi cu trama stradală. Ceea ce apare nou este prezenţa unor spaţii libere, plantate cu copaci. Iar pentru omul de acum poate părea foarte curioasă prezenţa, pe locul parcului de la Continental, a unei zone mlăştinoase şi a unei alte zone mlăştinoase din zona Corsoului până la Parcul Central de astăzi. Numeroasele braţe de apă ale Timişului Mic, unele naturale, altele artificiale (vizibile prin lăţime, respectiv îngustime), delimitează suprafeţele construite şi fortificate. De fapt, Timişoara medievală era alcătuită dintr-o mulţime de insule şi insuliţe, majoritatea populate şi fortificate natural şi de mâna omului.

Vechea cetate a Timişoarei în viziunea arhitectului Paul Niedermayer

Harta Timişoarei, 1717, scara 1 : 5000:

a) Oraşul, b) Prima cetate, c) Cetatea interioară (castelul), d) Palanca Mică, e) Palanca Mare;

d 1 — Moscheea lui Ali bei; d 2 — Moschee; d 3 — Marea Moschee; d 4 — Moscheea Gjngime; d 5 — Ungiar Moschee; d 6 — Moscheea din Palanca Mică; d 7 — până la D10, moschei din Palanca Mare; d 11 — Biserica francis-canilor (?); d 12 — Biserica Sf. Ecaterina (?); d 13 — Baia din Palanca Mare; d 14 — Poarta Aradului; d l5 — Poarta Transilvaniei; d 16 — Noul Ravelin;

f 1 — Poarta Nouă; f 2 — Poarta Belgradului; f 3 — Kanakgi — Poarta Turnului Sângeriu; f 4 — Bastionul; f 5 — Bastionul ienicerilor; f 6 — Poarta Cocoşului; f 7 — Poarta; f 8 — Bastionul de Artilerie; f 9 — Poarta azapilor; f 10 — Bastionul Azapilor; f 11 — Poarta Apei; f 12 — Bastionul Porţii Apei; f 13 — Poarta Prinţului Eugen; f 14 — Poarta Aradului; f 15 — Poarta Transilvaniei; f 16 — Noul Ravelin.

Noua cetate

Străzile vechi, în înfăţişarea din secolului al XVIII-lea: 1. Paradeplatz — Piaţa Libertăţii; 2. Wienergasse — Vasile Alecsandri; 3. Domplatz — Piaţa Unirii; 4. Jagergasse — Sg. Muşat (JH); 5. Schlossgasse — Lucian Blaga; 6. Peterwardeinergasse — Alba Iulia; 7. Piaristengasse — E. Ungureanu; 8. Ballgasse — E. Ungureanu; 9. Spitalgasse — Mărăşeşti; 10. Pistolengasse — Mărăşeşti; 11. Rosselgasse; 12. Seminarplatz — Piaţa Sf. Gheorghe (JH); 13. Praesidentengasse — F. Mercy; 14. Sieben-Kurfurstengasse — Regimentul 5 Vânători; 15. Bischofsgasse — A. Pacha (JH); 16. Spiongasse — M. Corvin; 17. Kranzgasse/Floriangasse; 18. Kleine

Proviantgasse — Paul Chinezu; 19. Drei-Mohrengasse — Paul Chinezu; 20. Pfarrgasse — Bolyai (JH); 21. Postgasse — V. V. Delamarina; 22. Stabskaserngasse — D. Cantemir; 23. Seminargasse; 24. Promenade gasse — C. Brediceanu (JH); 25. Hauptwache — 9 Mai (JH); 26. Siebenburgengasse — M. Eminescu/ Proclamaţia; 27. Prinz Eugengasse — Eugen de Savoia (JH); 28. Krongasse— Eugen de Savoia (JH); 29. Einhorngasse — Eugen de Savoia (JH); 30. Schulsselgasse — Eugen de Savoia (JH); 31. Trompetergasse — Eugen de Savoia (JH); 32. Proviantgasse — Eugen de Savoia (JH); 33. Theatergasse — Gh. Lazăr; 34. Domherrngasse — Palanca; 35. Wiener-Kaserngasse — E. Grigorescu; 36.Kirchgasse — Gh. Coşbuc; 37. Fleischmnarkt — Gh. Dima; 38. Ferdinandsplatz — Piaţa Mărăşti; 39. Ferdinandsplatz — str. Oituz; 40. Wallgasse — str. Oituz; 41. Proviantplatz — str. Popa Şapcă; 42. Johannplatz — bd. Revoluţiei; 43. Alte-Festungsgasse — Telbisz (JH); 44. Schlossplatz — Piaţa Huniade; 45. Schanzgasse; 46. Barmherzigengasse — Sf. Ioan; 47. Promenade — Sf. Ioan.

Palanca Mare (1)

Timp de aproape patru veacuri, acest cartier a creat numeroase legende, numeroase supoziţii în jurul său. A dispărut odată cu marea epidemie de ciumă dintre anii 1738–1739, a dată cu majoritatea populaţiei sale. Doar câteva desene de la sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui următor şi câteva schiţe şi planuri din jurul anului 1716 mai amintesc de cel mai mare cartier al Timişoarei medievale. Cartierul ocupa jumătate din suprafaţa construită a Timişoarei iar unii autori creştini afirmă chiar că era tot atât de mare cât întreaga Vienă a epocii. Cartierul se întindea din vestul cetăţii, peste toată partea nordică şi până în partea estică (cea mai lată a cartierului). Între această parte şi cea nordică existau două braţe de apă şi câteva spaţii libere, mlăştinoase, ce despărţeau o reţea stradală mai densă şi mai ordonată. Partea sud-estică a Palăncii Mari era numită şi oraşul rascienilor — al ortodocşilor

— şi avea, în centrul său (zona de azi a Bd. C. D. Loga — parcul din Fabric), două biserici creştine: una a franciscanilor şi alta — biserica Sfintei Ecaterina. Partea nordică a Palăncii Mari s-a dezvoltat, spontan, în jurul principalului drum comercial ce intra în Timişoara. Străzile (de fapt ulițe) erau dispuse radial, dinspre oraş spre periferie. Aici existau zone întinse slab construite, în schimb cu grădini mari. Se impune o remarcă — deosebit de importantă pentru toți cei interesați de trecutul oraşului: denumirile porților. Trebuie să facem distincție între porțile cetății şi porțile cartierului Palanca Mare. Ele sunt diferite ca poziționare şi nume. Astfel, în Palanca Mare erau trei asemenea porți de ieşire. Prima se afla la nord-est (notată pe plan cu F15) şi se numea Poarta Transilvaniei sau Ardealului şi se poate estima (după scala schiței Niedermayer) că se afla la circa 520 m N-E de cazarma actuală dintre str. Oituz şi Popa Şapcă. A doua (FI4) se numea Poarta Aradului şi se afla la aproximativ 320 m N-E de biserica evanghelică din piața M. Luther (a Punctelor Cardinale). Iar celebra poartă Forforos/ Forforoza sau Poarta Prințului Eugen (pentru că prin ea a intrat acesta în cetate, — atenție! se confundă tot timpul cu poarta Cocoşului, de la începutul străzii Eugeniu de Savoya, deşi sunt la mare distanță una de alta, ce se afla pe planul Niedermayer la 320 m N-V de capătul nordic al străzii Mărăşeşti de acum.

Palanca Mare (2)

Întregul cartier Palanca Mare era înconjurat efectiv de brațele de apă ale Timişului Mic, având forma unei semilune. În dreptul bd. Revoluției de azi intrau două brațe de apă ce alcătuiau două insule. Pe schița Niedermayer figurează patru moschei, în acest cartier. Să le urmărim poziționarea geografică. Prima dintre ele (notată cu d 7) se afla undeva între Calea Bogdăneştilor şi str. Gh, Lazar, mai aproape de aceasta din urmă. O alta (notată cu d 9) se afla pe spațiul de azi al bd. Take Ionescu. În colțul cel mai estic al părții sud-estice a cartierului, undeva în zona Parcul Copiilor de azi, la 850 m E de încrucişarea

străzilor Bolyai şi Telbis, se afla o altă moschee (notată cu d 10). În zona bd. C. D. Loga, la 600 m de încrucişarea mai sus amintită, se afla o biserică a franciscanilor minoriţi de Bosnia (notată, pe plan, cu d11). La circa 40 m est de ea se afla celebra biserică Sfânta Ecaterina, celebră mai ales după demolarea sa, probabil una dintre cele mai vechi biserici ale oraşului; tradiţia spune că aici a fost înmormântată una dintre soţiile regelui Carol Robert de Anjou, pe nume Ecaterina. Baia publică din cartierul Palanca Mare (notată cu d 13) se afla la 410 m N de sfârşitul străzii E. Ungureanu de azi, în zona poligrafiei „Helicon" de acum. Tot în perimetrul Palăncii Mari, sau imediat la nord de ea, în amplasamentul de azi al antenelor radio dinspre Calea Lipovei, se afla odinioară câmpia Baba Husein, cu mănăstirea de dervişi (călugări rătăcitori otomani) Baba Husein, loc de adunare al unor oşti otomane şi tătare dar şi loc de pelerinaj pentru credincioşii otomani. O altă moschee sau biserică, numită Neue Kirche (Biserica Nouă), se afla în aceeaşi Palanca Mare, la circa 660 m E de sfârşitul străzii Gh. Coşbuc de azi, pe linia bd. Take Ionescu în zona celor şase case şi a depoului de tramvaie. Din acelaşi perimetru se remarcă descoperirea (pe 17 ianuarie 1900, cu ocazia tăierii unor copaci pe actuala stradă M. Kogălniceanu, de către doi muncitori) unui tezaur de 42 de monede de aur otomane din veacul al XVI-lea. Pe 29 august 1716, trupele imperiale cuceresc moscheea notată cu D 7, iar pe 1 octombrie 1716, după patru ore de asediu şi lupte îndârjite, începe primul bombardament imperial asupra Palăncii, cucerită câteva zile mai târziu. Acum începe crepusculul acestui cartier, finalizat în 1739.

Palanca Mică

A fost, cu siguranţă, cea mai mică parte locuită a vechii Timişoare. Ocupa, cu aproximaţie, o suprafaţă cu axele de 300 pe 200 m, într-un perimetru situat la sud de Castel. Avea o stradă principală de 200 m, ca o parte a drumului comercial ce intra prin Palanca Mare, străbătea Cetatea, trecea pe la est de Castel, străbătea, apoi, două mici insuliţe fortificate, intra şi străbătea Palanca Mică şi apoi ieşea, pe la sud, spre Belgrad. La

E de această stradă principală mai era una; la V, o stradă în formă arcuită şi trei mici străduţe perpendiculare pe ea, cu orientarea vest-est. Pentru lămurire, a se vedea schiţa Niedermayer în care D 6 reprezintă moscheea, aşezată într-un spaţiu liber din dreapta străzii principale. Se mai remarcă braţele de apă care înconjoară, din toate părţile Palanca Mică, centura de fortificaţii dinspre vest, sud şi, parţial, la est, bastionul, la partea sudică pe traseul drumului comercial. Moscheea provenea dintr-o biserică amintită din secolul al XIV-lea, ce va fi demolată în prima treime a veacului al XVII-lea, atunci când nevoile militare impun distrugerea acestui mini-cartier. În privinţa parcelelor, se remarcă partea estică cu parcele mari şi grădini pe măsură, în timp ce partea centrală şi cea vestică, în zona străzii curbe, are parcele mai mici, mai înghesuite, cu o mare concentraţie de clădiri. Între Palanca Mică şi castel se aflau trei rânduri de şanţuri cu apă ale cetăţii şi trei vârfuri de palisade, ce vor fi demolate imediat după anul 1719. Pe planul alăturat, cu verde, sunt haşurate zonele joase şi mlăştinoase, cu albastru, braţele de apă, cu negru zidurile de apărare şi cu portocaliu reţeaua stradală. Pentru comparaţie, iată şi partea din schiţa din 1716, cu atacul asupra Timişoarei, în care se observă mai clar spaţiul construit şi cel ocupat de grădini şi copaci (fructiferi ori nu).

Alte elemente ale Timişoarei medievale

Multele spuse până acum reprezintă abia începutul cunoaşterii noastre despre ceea ce au fost, în realitate, cetatea, oraşul şi palăncile vremurilor de acum trei-patru veacuri. Pe la mijlocul veacului XX, împătimitul Bela Schiff, într-o serie de articole, reunite, apoi, într-o carte — *Timişoara noastră veche* — încerca să contureze, prin suprapunere, traseul cetăţii medievale şi cel al cetăţii austriece, spre a lămuri publicul asupra formei şi fondului problemei. Îl reproducem şi spre ştiinţa altor generaţii. Liniile punctate reprezintă conturul cetăţii medievale, „turceşti”, iar cele continue pe cel al cetăţii din secolul al XVIII-lea. Numerele din interior desemnează: 1. Cetatea veche; 2. Castelul; 3. Palanca Mică; 4. Palanca Mare; 5. Poarta Eugen; 6. Poarta

Belgradului; 7. Poarta Aradului; 8. Poarta Lugojului, mai apoi a Transilvaniei; 9. Noua poartă vieneză; 10. Poarta Petrovaradinului; 11. Domul; 12. Biserica iezuită; 13. Biserica franciscanilor; 14. Călugării mizericordieni; 15. Fosta casă Mercy; 16. Casa generalilor de azi (1930); 17. Cazarma Transilvaniei; 18. Biserica Sfânta Ecaterina; 19 şi 20. Cazarma de sus şi de jos din Palanca Mare (partea sud-estică); 21. Fosta fabrică de bere. Unul dintre lucrurile mult vehiculate în istoriografie şi literatură a fost acea celebră „fântână a paşei" (Pascha-brunnen) ce se afla pe actuala Cale a Torontalului, la ieşire pe stânga (acolo unde, astăzi, este o „mândră vilă-palat", în „stilul" kitsch-ului perfect postrevoluţionar). Din fericire, clădirea nouă s-a ridicat alături de ruinele pivniţelor — singurele ce sunt din epoca otomană. Aici era una dintre reşedinţele de vară ale beilerbeiului de Timişoara, situată la nord de Palanca Mare. Ea a fost distrusă de mai multe ori, în timpul asediilor şi incursiunilor diverse. În august 1716 este printre primele ocupate şi distruse de austrieci. După unele surse, aici se semnează — pe 13 octombrie 1716 — armistiţiul şi capitularea garnizoanei otomane. Mai târziu este refăcută şi devine „Presidentengarten", loc celebru prin clădiri şi grădini, cu o istorie la fel de zbuciumată ca şi oraşul. Dintre alte puncte cunoscute odinioară menţionăm Moscheea Muradie, ce era ridicată la vest de Palanca Mare, în zona actualei străzi Popa Laurenţiu. Sau locul numit Hisarardi, ce se afla la sud de castel. Un îndemn pentru cititori, de a căuta şi analiza, ei înşişi, descoperirile istoriografiei, spre a-şi forma o părere proprie, autorizată, asupra acestor aspecte de mult dispărute.

Relatare despre cucerirea cetăţii Timişoara, 1716

În ciclul numeroaselor relatări (pe tipul diario) occidentale despre cucerirea Timişoarei de către trupele imperiale se înscriu şi câteva relatări italieneşti. Cea pe care vom încerca să o rezumăm a fost tipărită la Neapole şi se bazează pe o relatare din 17 octombrie 1716 din Viena, deci pe material foarte recent sosit din teatrul de război. Se

ştie că pe 1 octombrie, imperialii au dat un asalt general asupra Palăncii cetății, (de fapt, este vorba despre Palanca Mare) şi, datorită numărului mare, au lichidat rezistența, în ciuda focului puternic al inamicului. Cum moda era — pe acea vreme — de a da nobilimii ce-i al nobilimii, adică pomenirea celor mai importanți dintre ei, sunt enumerați nobili comandanți de trupe ce au fost răniți la acest atac: principele Alexandru de Wittemberg, Ahumada — mareşal general de câmp, Levingstein — sergent general, coloneii Rudolfin din regimentul lui Wittemberg, baronul Gheje din regimentul lui Arrach Faber, colonelul regimentului, contele Katzianer al regimentului Nicola Palfi, Falck din regimentul Wirmond, baronul Degano din regimentul lui Ottokar de Stahremberg, Nicola Corrado din regimentul Faber şi baronul de Visse din regimentul lui Livingston. Lista continuă cu 24 căpitani, 37 locotenenți, 10 stegari, 14 sergenți şi 1.327 soldați, în total 1.487 răniți. Numărul morților a fost de 455, dintre care 9 căpitani, 1.510 locotenenți, 2 stegari, 9 sergenți, 25 caporali şi 391 de soldați. Dintre toți sunt nominalizați lt. colonelul regimentului Stharremberg, sergentul major Kazianer din regimentul Eister, contele de Tratembach din regimentul Haslingern şi baronul Beck din regimentul Kourne. O constatare a autorului: numărul răniților dintre cei mari a fost deosebit de mare, întrucât poziția strategică a cetății şi îngustimea liniilor de asediu la Timişoara a făcut absolut necesară prezența ofițerilor superiori în prima linie şi, astfel, au fost expuşi cu precădere focului duşman. După cucerirea Palăncii Mari, imperialii au găsit, aici, 8 tunuri şi o mulțime nesfârşită de cadavre inamice (obişnuita lăudăroşenie care să glorifice propriile trupe şi vitejia acestora, în timp ce duşmanii sunt slabi şi pot fi ucişi uşor).

Presa din Roma despre Timişoara, octombrie 1716

Un editor, Giovani Francesco Chracas, şi un tipograf, Marco al Corso, scot o tipăritură de 4 pagini despre marele eveniment al anului: „relatare despre cucerirea Palăncii şi capitularea cetăţii şi fortăreţei Timişoara în faţa armatelor imperiale comandate de către serenisimul general imperial, principele Eugeniu de Savoya”. Date inedite, şi greu accesibile din alte relatări, privitoare la atacul pregătit asupra Pălăncii Mari, sunt oferite cu lux de amănunte. Să reluăm faptele: pe 30 septembrie 1716 sunt reunite 30 de batalioane şi 30 de companii de grenadieri, cu 1.500 de infanterişti care stau pe locul declanşării atacului, cărora li se dau fascine (legături de nuiele pentru a umple şanţurile), grenade: primesc, fiecare, direcţia de atac, apoi sunt consemnaţi la linişte până a doua zi dimineaţa. Pe 1 octombrie, ora 13 şi jumătate (ora italiană) se dă semnalul de atac — trei bombe, urmat de bombardamentul cu toată artileria. Grenadierii cu poduri trec şanţurile, urmaţi de restul de batalioane care, în momentul trecerii podurilor, asistă la încetarea bombardamentului austriac. Sub focul viu al inamicului, podurile volante sunt aruncate peste noile şanţuri şi, sub conducerea personală a prinţului Alexandru de Wittemberg, cu sabia scoasă în mână, se năpustesc spre breşa făcută de tunuri şi trec peste breşă, intrând în interiorul Palăncii. Puterea atacului îi face să străbată suprafaţa acesteia până la celelalte ziduri. În luptă cad 400 până la 500 de soldaţi şi 700 sunt răniţi. Este ucis de o lovitură de tun mareşalul de câmp Hochberg de Hennesdorf, răniţi cei amintiţi şi de relatarea napolitană citată mai sus. Cel de-al doilea moment povestit este cel al asediului general asupra cetăţii, prevăzut pe 12 octombrie. Toate bateriile sunt îndreptate asupra fortificaţiilor. Prinţul de Bevern şi generalii Leimbruck, Langler îşi propun ca, din dimineaţa zilei de 11 octombrie, să concentreze loviturile a 43 de tunuri spre a face o breşă în zidurile acesteia şi să neutralizeze artileria grea de pe ziduri. Pe 12 octombrie începe bombardamentul masiv iar pe la ora 11 şi jumătate apare steagul alb al armistiţiului. Restul sunt fapte cunoscute.

Actul de capitulare a Timişoarei, 13 octombrie 1716 (1)

O relatare din Roma consemnează condiţiile capitulării şi oferă date absolut necunoscute istoricilor şi publicului, deşi ele au fost tipărite în aceeaşi lună octombrie 1716. În primul rând, prinţul Eugen îl linişteşte pe beilerbei, susţinând că nu va proceda ca şi otomanii, în 1552, care, încălcându-şi cuvântul, i-au măcelărit pe oştenii creştini ce capitulaseră. Cum erau voci împotriva capitulării, în ambele tabere şi, dorind, să-şi dovedească puterea voinţei şi a corectitudinii, acelaşi prinţ Eugen a ordonat ca porţile cetăţii să fie păzite împreună, de un număr egal de oşteni imperiali şi otomani. Mai ales poarta din Palanca Mică — la sud de actualul castel al Huniazilor — era astfel păzită întrucât pe aici au plecat oştenii otomani pe drumul spre Belgrad.

Trupele şi locuitorii otomani ai Timişoarei care doreau să plece s-au concentrat în acest cartier mic, fapt ce se şi întâmplă pe 17 octombrie, sub paza armatei imperiale; între timp au fost tratate cele 10 puncte ale actului de capitulare şi, apoi, au fost parafate. Iată cum sună — în alternanţă — cererile otomane şi răspunsul imperial austriac. Punctul I: Otomanii cer ca să poată pleca din Cetate cu toate femeile, copiii şi tot ce au în case, alte lucruri, căruţe, cai şi alte animale; să poată pleca şi oamenii de orice altă naţionalitate şi cei care rămân să nu sufere; răspunsul imperial a fost afirmativ, cu excepţia dezertorilor, care rămân aici. Punctul II: Otomanii solicită ca întreaga armată, atât cavaleria cât şi infanteria, şi locuitorii să poată ieşi din Cetate cu toate armele lor, cu steaguri şi muzica militară şi ca marşul de la Timişoara la Belgrad să fie făcut în opt etape zilnice: prima după podul de la Timiş, a doua la Jebel sat pe râul Maraz, a treia la podul de la Bischova (Deta), a patra la Margita pe acelaşi râu Maraz, a cincia la Alibunar, a şasea la Pancevo, a şaptea la Borcea, unde se va trece şi fluviul. Se mai cere o escortă sigură până la Borcea ca şi atenţionarea paşei de Belgrad că aceştia sunt asediaţii veniţi din Timişoara. Răspunsul austriac: de acord, dar, până la trecerea fluviului, la Timişoara rămân ostatici.

Actul de capitulare a cetăţii Timişoara, 1716 (2)

Punctul III: turcii solicită ca, pentru transportul femeilor, copiilor, al bunurilor lor să nu fie obligaţi să meargă pe jos, ci să li se dea 7.000 de căruţe cu caii necesari, iar, în cazul în care se rupe vreo căruţă, moare vreun cal sau vreun căruţaş, imperialii să ofere alţii la schimb; iar dacă vreun turc ar vrea să cumpere — pe banii lui — o căruţă sau un cal, să fie liber s-o facă. Răspunsul prinţului Eugen a fost: este evident că un asemenea număr de căruţe nu poate fi procurat, aşa încât oferă 1.000 de căruţe; otomanii nu pot cumpăra altele, iar dacă se ivesc dificultăţi se vor adresa oficialilor care însoţesc acest marş. Punctul IV: otomanii solicită să le fie asigurate cele necesare mâncării şi ţăranilor să le fie permis să le vândă diverse produse, la un preţ real. Prinţul Eugen răspunde scurt: se acordă. Punctul V: convoiul otoman va rula în ordine şi compact, se va opri în ordine şi nu va fi deranjat de alţii. I se răspunde la fel de scurt: de acord. Prin punctul VI, otomanii solicită să poată pleca cu toată artileria, muniţiile şi alte dotări militare. Li se răspunde că toate acestea sunt considerate capturi de război şi vor rămâne pe loc, în condiţiile identificării şi notării lor de către comisia comună. La cel de-al şaptelea punct se solicită ca robii şi alţi creştini ce trecuseră la mohamedanism să fie liberi să plece. Prinţul este de acord, ca şi românii, sârbii, armenii, evreii şi ţiganii de aci, să fie liberi să plece sau să rămână; fac excepţie dezertorii din armata imperială care rămân pe loc. Punctul VIII este consacrat „Coruzzi"-lor, de fapt curuţilor (urmaşi ai răsculaţilor din Tököly, ce au intrat în slujba otomanilor), care sunt liberi să se retragă cu otomanii la Belgrad. Răspunsul prinţului Eugen este următorul: aceste canalii pot merge unde vor. La cel de-al IX-lea punct, privitor la posibilitatea vinderii pe loc (fie către cei care rămân, fie către trupele imperiale) a averii celor ce pleacă, se răspunde afirmativ: pot să vândă liber tot ceea ce au şi ceea ce vor. Ultimul punct, al X-lea, prevede că aceste condiţii nu vor fi încălcate sub nici un motiv de nici una dintre părţi. Actul a fost semnat la Timişoara, la 13 octombrie 1716, din partea

creştină de către prinţul Eugen de Savoya şi din partea otomană de către Mehmed Aga Azetani şi de către Hagi Mehmed.

Otomanii părăsesc Timişoara

Zilele ce au urmat semnării capitulării au fost înfrigurate pentru toţi. Comisia mixtă şi-a intrat în atribuţii şi a început inventarierea obiectivelor şi logisticii militare care urmau să fie predate imperialilor. Printre ele, tunurile de diferite calibre, dintre care 120 erau cu stema imperială habsburgică, semn că datau din 1552, de la cucerirea cetăţii de către otomani, sau fuseseră capturate de către aceştia în ultimii 164 de ani, din diverse cetăţi şi aduse la Timişoara. În total au fost identificate 136 tunuri şi 19 obuziere. Dintre acestea, două se află şi azi semiîngropate în faţa Casei cu Atlanţi de pe str. Victor Vlad de la Marina nr. 3. S-au inventariat şi 5.000 chintale praf de puşcă, 300 chintale plumb pentru gloanţe, inclusiv 1.000 chintale pesmeţi, plus alte provizii şi materiale militare diferite. Vă mai aduceţi aminte de inventarul din 1686, unde sunt înşirate câteva zeci de asemenea dotări logistice? Cam aceleaşi lucruri rămân, acum, în cetate. În privinţa trupelor din garnizoana otomană: la începutul asediului erau 18.000. Dintre aceştia, 3.000 au murit, 3.000 sunt răniţi şi bolnavi şi pleacă sănătoşi doar 12.000 de oşteni. Capitularea cetăţii Timişoara a fost un eveniment cu consecinţe mari asupra populaţiei mahomedane. Majoritari în Cetate şi minoritari în cartiere, mahomedanii sunt cuprinşi de o activitate intensă: unii îşi vând casele celor ce rămân, alţii îşi fac întâi bagajele, apoi vând din casă celorlalţi sau armatei, prin numeroşii negustori ce o însoţeau; se duc pentru ultima dată la moschee şi se roagă lui Allah, îşi iau rămas bun de la cei ce rămân şi aşteaptă cu îngrijorare, plecarea. Scene cutremurătoare, pe care nu le vom putea cunoaşte niciodată, s-au petrecut între zidurile cetăţii în aceste zile, 13–17 octombrie 1716. Mulţi otomani se născuseră şi crescuseră aici; s-au născut relaţii de afaceri sau de prietenie între ei şi creştini, evrei, ţigani. Era greu să te rupi de casă şi să-ţi iei lumea în cap. Pentru creştini (români, sârbi,

armeni), situația era cu totul alta. Să ne amintim de primarul Nicolae Muntean (Nicola Muncian) şi de episcopul ortodox Ioanicie Vladislavlevici care au fost, pe ascuns, în tabăra imperială şi au furnizat informații militare prețioase, pentru care au şi fost încarcerați de otomani. Cum creştin la creştin trage, şi cei timişoreni s-au bucurat nespus. Iar, în dimineața zilei de 17 octombrie 1716, atunci când lungul convoi al celor 1.000 de căruțe şi al zecilor de mii de oşteni şi locuitori — toți, strânşi în cartierul Palanca Mică — a părăsit zidurile şi, prin poarta Belgradului (cea medievală ce era aşezată undeva în zona bd. C. D. Loga de azi, în preajma Primăriei de azi), s-a îndreptat spre Belgrad, toți ştiau că s-a încheiat o epocă din istoria Timişoarei.

IV.

ILUSTRAȚII

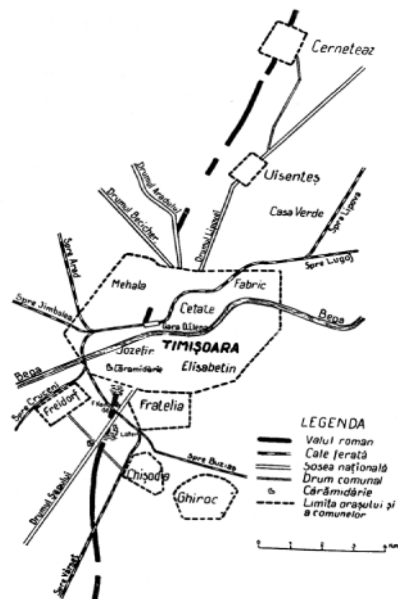

Foto 1. **Valul roman de la Timişoara, după Al. Borza**

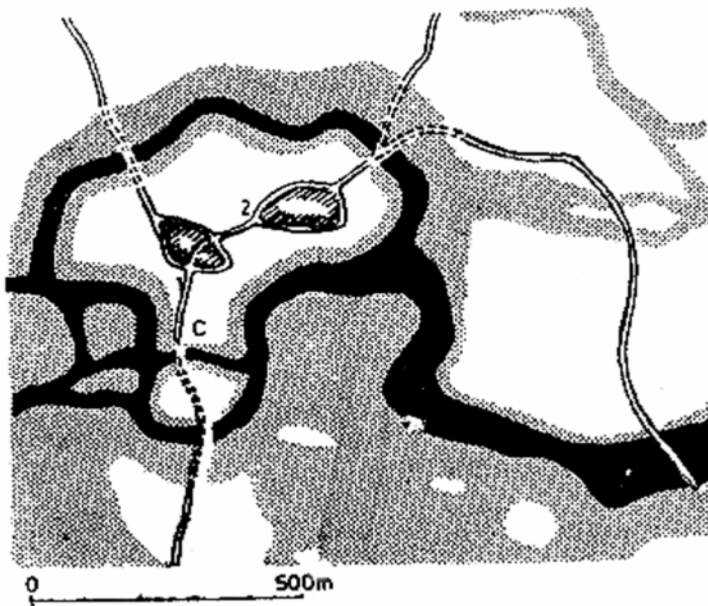

Foto 2. **Începutul Timişoarei medievale după, M. Opriş**

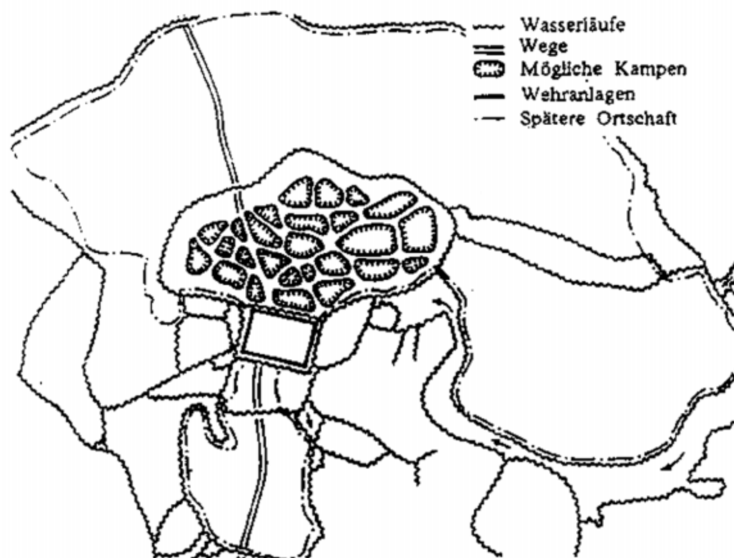

Foto 3. **Timişoara în secolele IV-XI după Paul Niedermaier**

Foto 4. **Timişoara la 1242 după Paul Niedermaier**

Foto 5. **Carol Robert de Anjou**

Foto 6. **Sigiliul Timişoarei din anul 1368**

Foto 7. **Timişoara în secolul al XIV-lea, după un tablou de F. Ferch**

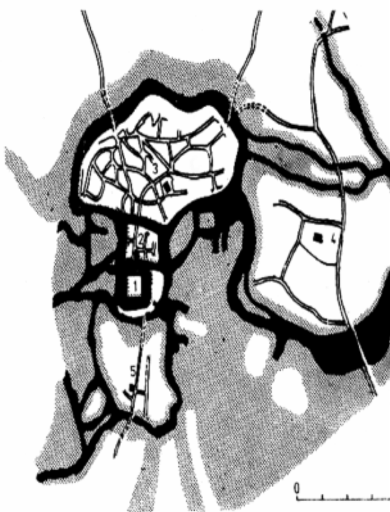

Foto 8. **Timişoara în secolul al XIV-lea, după M. Opriş**

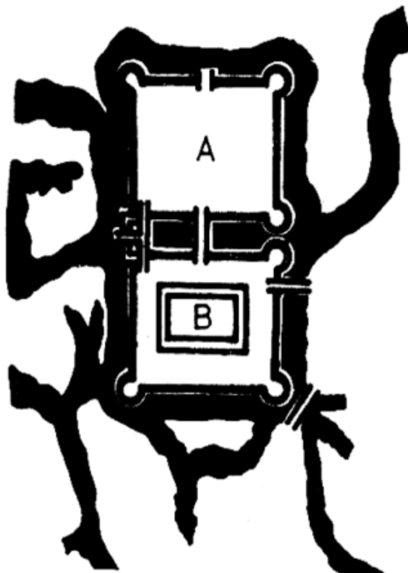

Foto 9. **Timişoara în secolul al XIV-lea, după M. Opriş**

Foto 10. **Biserica Sf. Ecaterina**

Foto 11. **Carol Robert şi Basarab I**

***Foto 12*. Călugăr la rugăciune**

***Foto 13*. Filippo Scolari**

***Foto 14*. Ospățul lui Herodes**

Foto 15. **Cetatea Timişoarei în secolul al XV-lea după F. Ferch**

Foto 16. **Cetatea Timişoarei după un desen de Schuler**

Foto 17. **Ioan de Hunedoara**

Foto 18. **Stema Huniazilor**

Foto 19. **Matia Corvin**

Foto 20. **Pavel Chinezu**

Foto 21. **Stellarium, una din lucrările lui Pelbart**

Foto 22. **Turnul Apei**

Foto 23. **Studenți**

Foto 24. **Timişoara într-o miniatură persană**

Foto 25. **Ienicer**

Foto 26. **Spahiu**

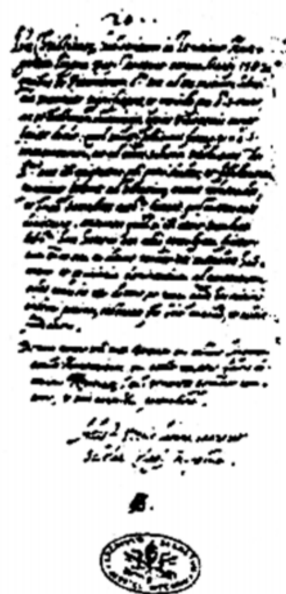

Foto 27. **Scrisoarea timişorenilor către papă, 1582**

Foto 28. **Vechea cetate a Timişoarei, desen de Catul Bogdan**

Foto 29. **Timişoara anului 1596**

Foto 30. **Luptele anului 1596**

Foto 31. **Timişoara veacului al XVII-lea**

Foto 32. **Timişoara la 1650 după Fr. Wathay**

Foto 33. **Ritualul cafelei la otomani**

a)

b)

c)

Foto 34. **Negustori a) otoman; b) grec; c) evreu**

Foto 35. **Sf. Iosif cel Nou de la Partoş**

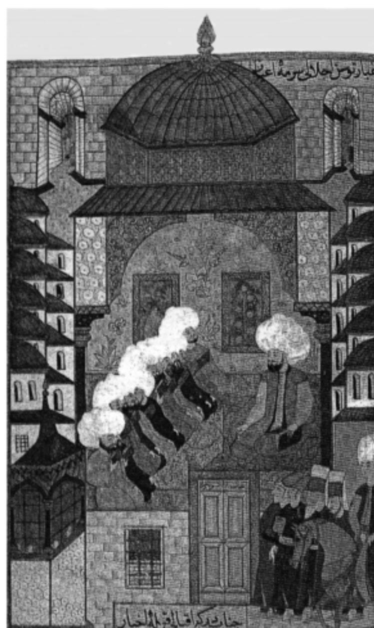

Foto 36. **Medresă musulmană**

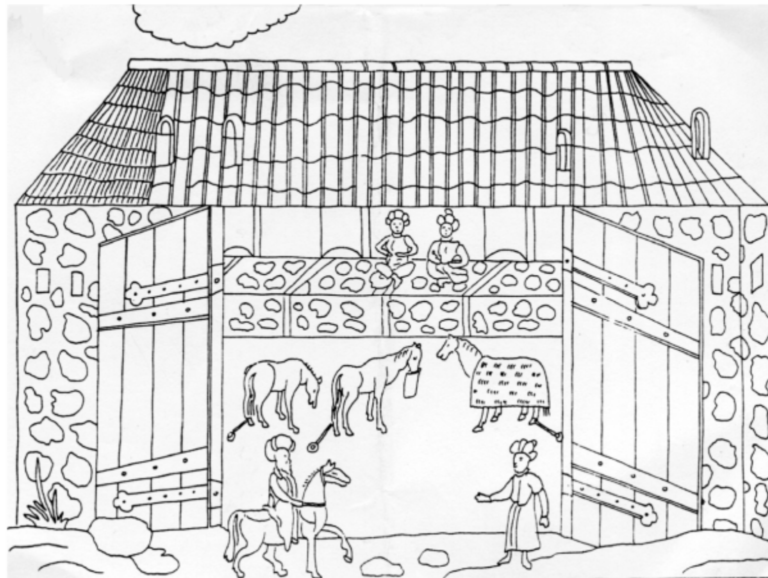

Foto 37. **Caravanserai**

Foto 38. **Cronica lui Evlyia Celebi**

Foto 39. **Marele vizir Mehmed Köprülü**

Foto 40. **Timişoara**

Foto 41. **Călugăr franciscan**

Foto 42. **Familie otomană**

Foto 43. **Străzile Timişoarei la 1663**

Foto 44. **Beilerbeiul de Timişoara Kücük Mehmed**

Foto 45. **Emir otomann**

Foto 46. **Cadiu**

***Foto 47*. Pagină din cronica lui Osman aga**

***Foto 48*. Poem de omagiu în cinstea unui mare vizir**

***Foto 49*. Timişoara medievală**

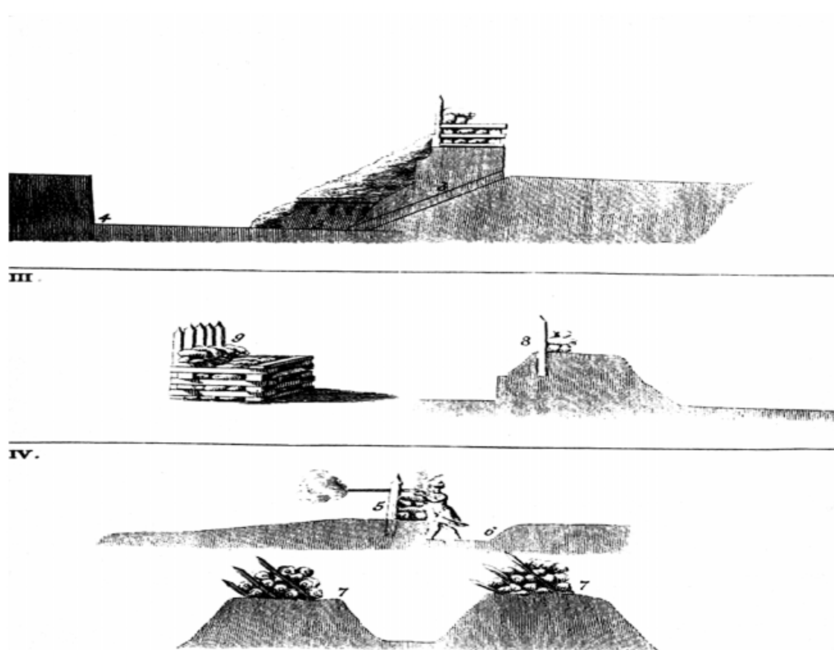

Foto 50. **Fortificațiile unei cetăți după L. F. Marsigli**

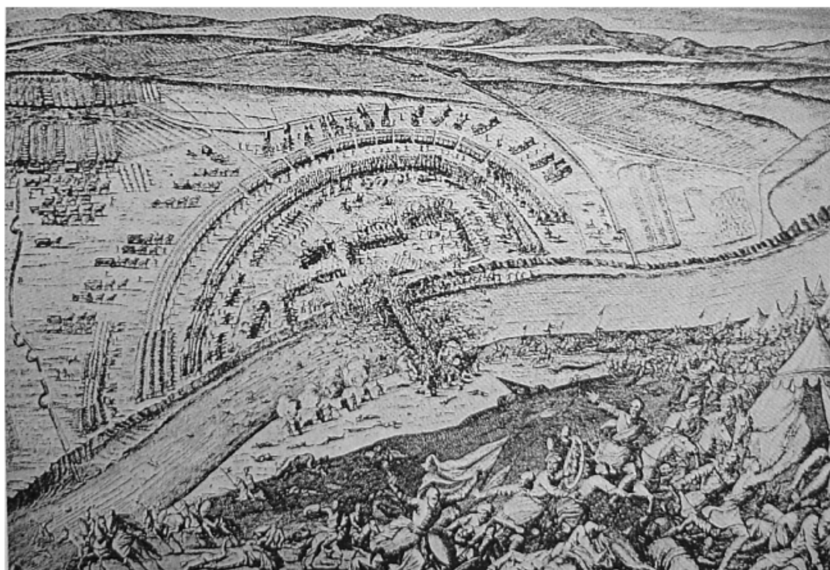

Foto 51. **Bătălia de la Zenta**

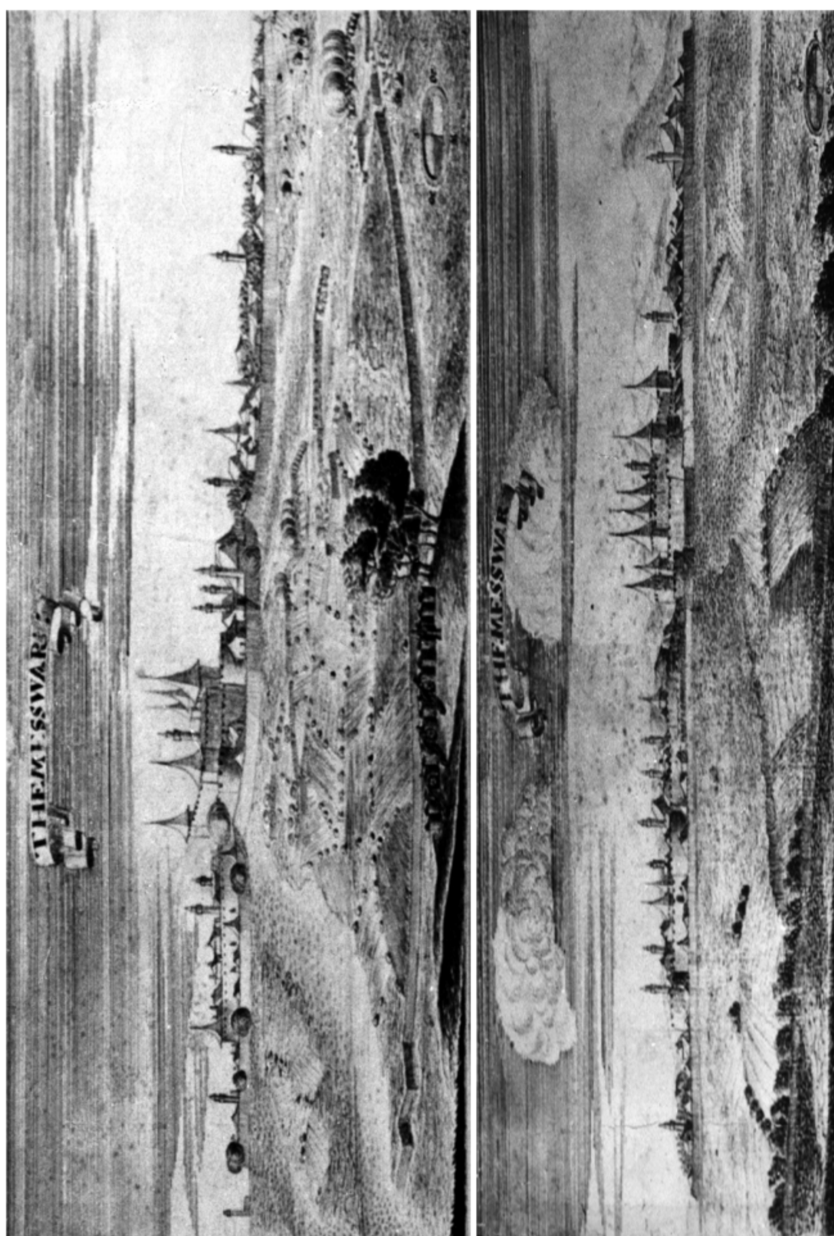

Foto 52. **Timişoara anului 1696, după o stampă din timpul asediului**

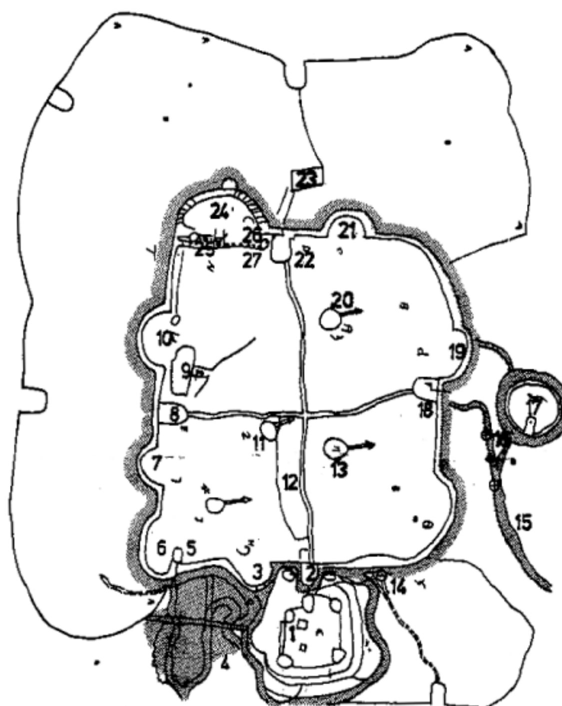

Foto 53. **Copia planului Timişoarei din anul 1700 sau anterior acestui an**, semnat de «Radogna Meimar o Ingeniere di Temisvar» (Radonia arhitectul sau iginerul Timişoarei — Dl 38 c45, 46; tradus din limba turco-osmană de către Cristina şi Costin Feneşa,). Legenda se referă la cifrele indicate: 1. Cetatea interioară; 2. Poarta Nouă; 3. Bastionul cetății interioare; 4. Lacul (mlaştina); 5. Poarta Turnului Sângeriu; 6. Bastionul Turnului Sângeriu (este posibilă să fi fost amplasat aici, şi nu lângă castel, «Turnul Apei»); 7. Bastionul Ienicerilor; 8. Poarta Cocoşului (Oros Capisi); 9. Casa Paşei; 10. Bastionul Spahiilor; 11. Giamia Ali Bei; 12. Mahalaua Latină (probabil mahalaua ragusanilor); 13. Giamia Mare; 14. Giamia Ungiar (Moscheia Învingătorului?); Râul Bega; 16. Termen nedescifrat; 17. Pulberăria; 18. Poarta Apei; 19. bastionul Porții Apei; 20. Giamia Gingime; 21. Bastionul Porții Azapiclor; 22. Poarta Azapilor; 23. Hanul; 24. Bastionul Arsenalului de Artilerie; 25. Pulberărie; 26, 27. Termen nedescifrat — (numărul porților este acelaşi ca şi pe harta Perette, dar unele construcții menționate documentar ca, de pildă, «Turnul Tunarilor» — în care poposea sultanul în trecere prin Timişoara şi care era legat de castel, «Bastionul Yamaklar» sau «Poarta Ugrun», nu sunt indicate sau sunt indicate sub altă denumire).

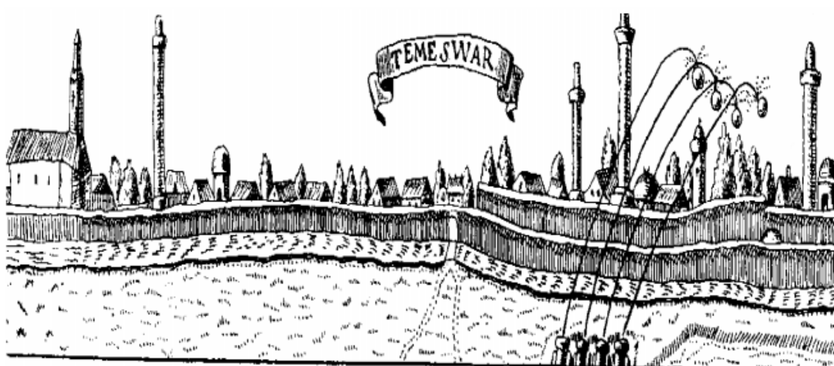

Foto 54.a. **Timişoara — Cetate, 1716**

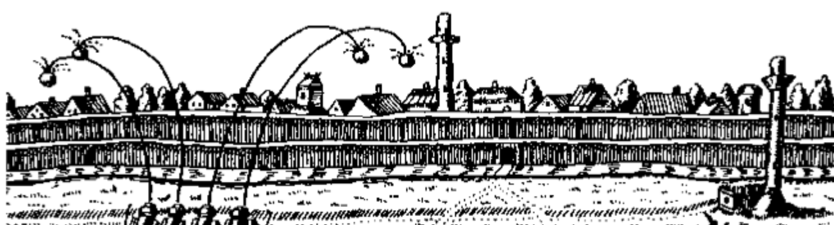

Foto 54.b. **Timişoara — Palanca Mare, 1716**

Foto 54.c. **Timişoara — Palanca Mică, 1716**

Foto 55. **Detaliu despre asediul şi cucerirea Timişoarei**

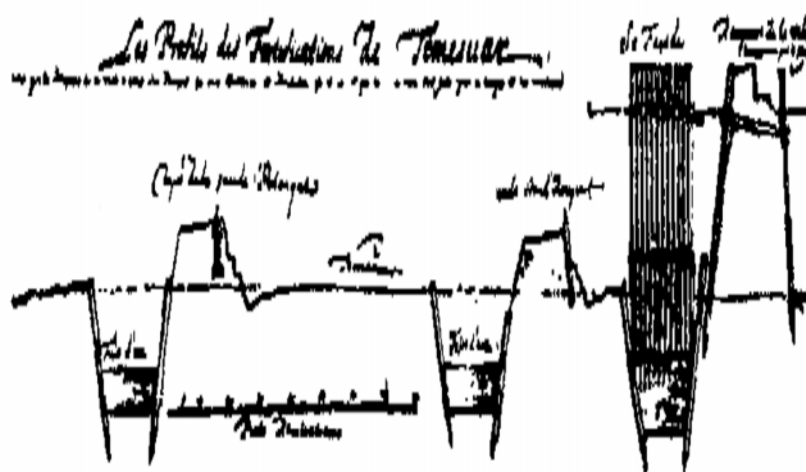

Foto 56. **Secțiuni prin fortificațiile Timişoarei**

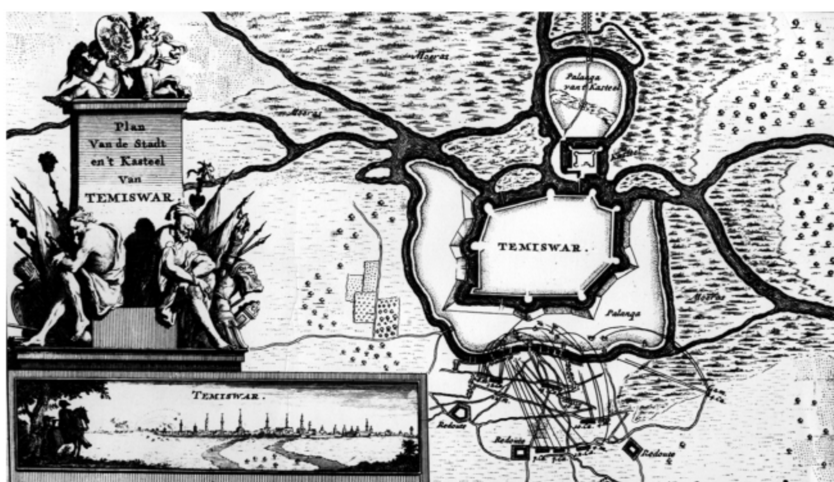

***Foto 57*. Plan olandez al asediului, 1716**

***Foto 58*. Planul Timişoarei în timpul asediului din 1716**

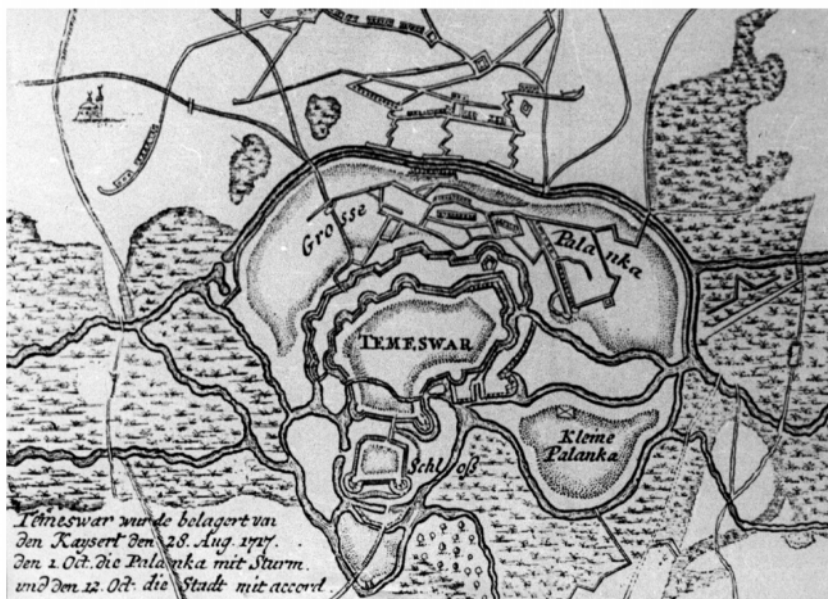

Foto 59. **Plan german al asediului Timişoarei**

Foto 60. **Reprezentarea cetăţii medievale peste harta stradală actuală din Cetate, după Paul Niedermaier**

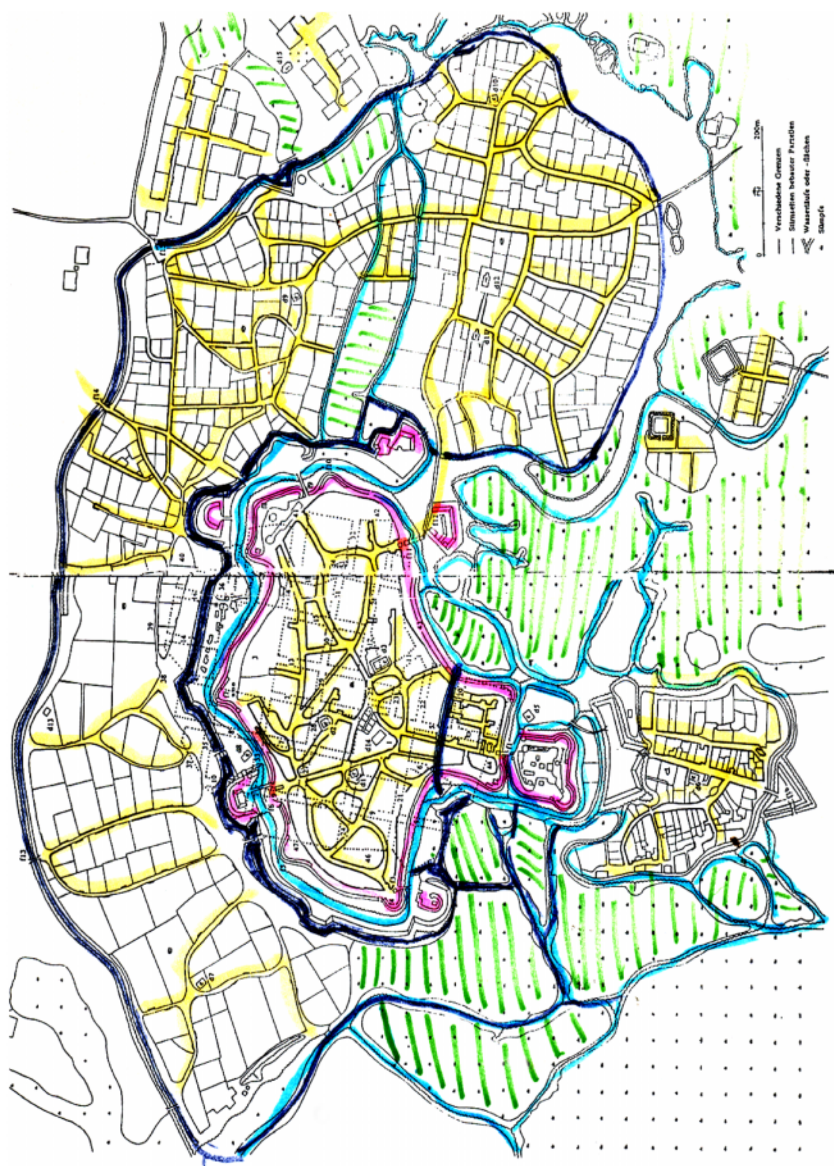

Foto 61. **Reprezentarea cetăţii medievale peste harta stradală actuală, după Paul Niedermaier**

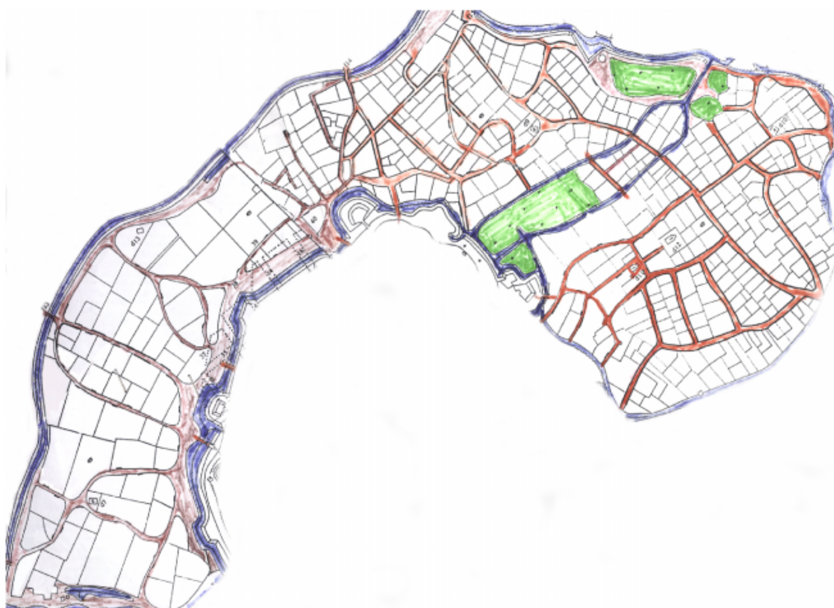

Foto 62. **Palanca Mare, după Paul Niedermaier**

Foto 63. **Palanca Mică, după Paul Niedermaier**

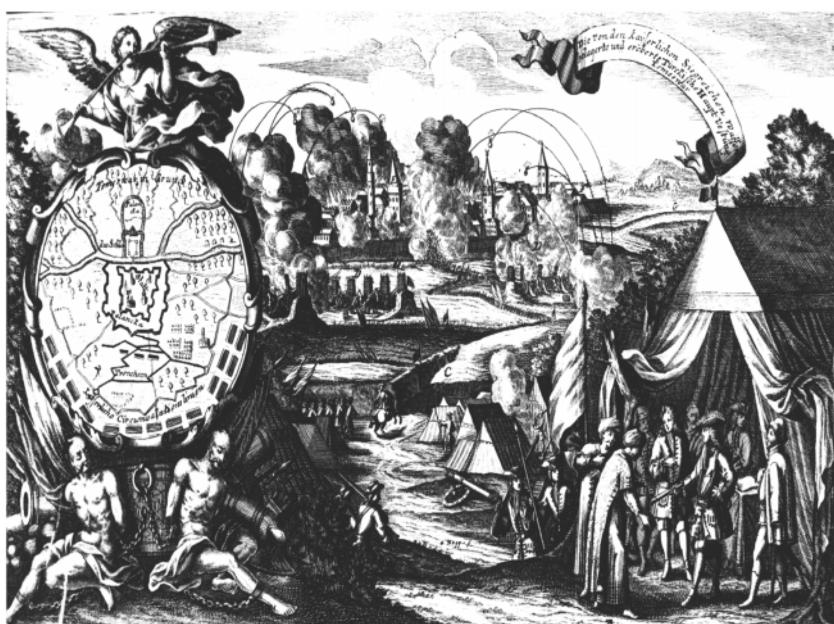

Foto 64. **Capitularea garnizoanei otomane**

Foto 65. **Tratativele de pace de la Pojarevac, 1718**

Foto 66. **Eugeniu de Savoya**